

UA DESIGN GROUP
Urban Planning | Architect | Graphic

FREE ACCESS & DOWNLOAD OF BOOKS, ARTICLES, JOURNALS & SCIENTIFIC & RESEARCH PROFESSIONAL WORKS

گروه تخصصی شهرسازی، معماری و گرافیک

دسترسی و دانلود رایگان کتب، مقالات، نشریات
و آثار علمی پژوهشی تخصصی

 JOIN US IN TELEGRAM
[HTTP://TELEGRAM.ME/UADESIGNGROUP](http://telegram.me/uadesigngroup)

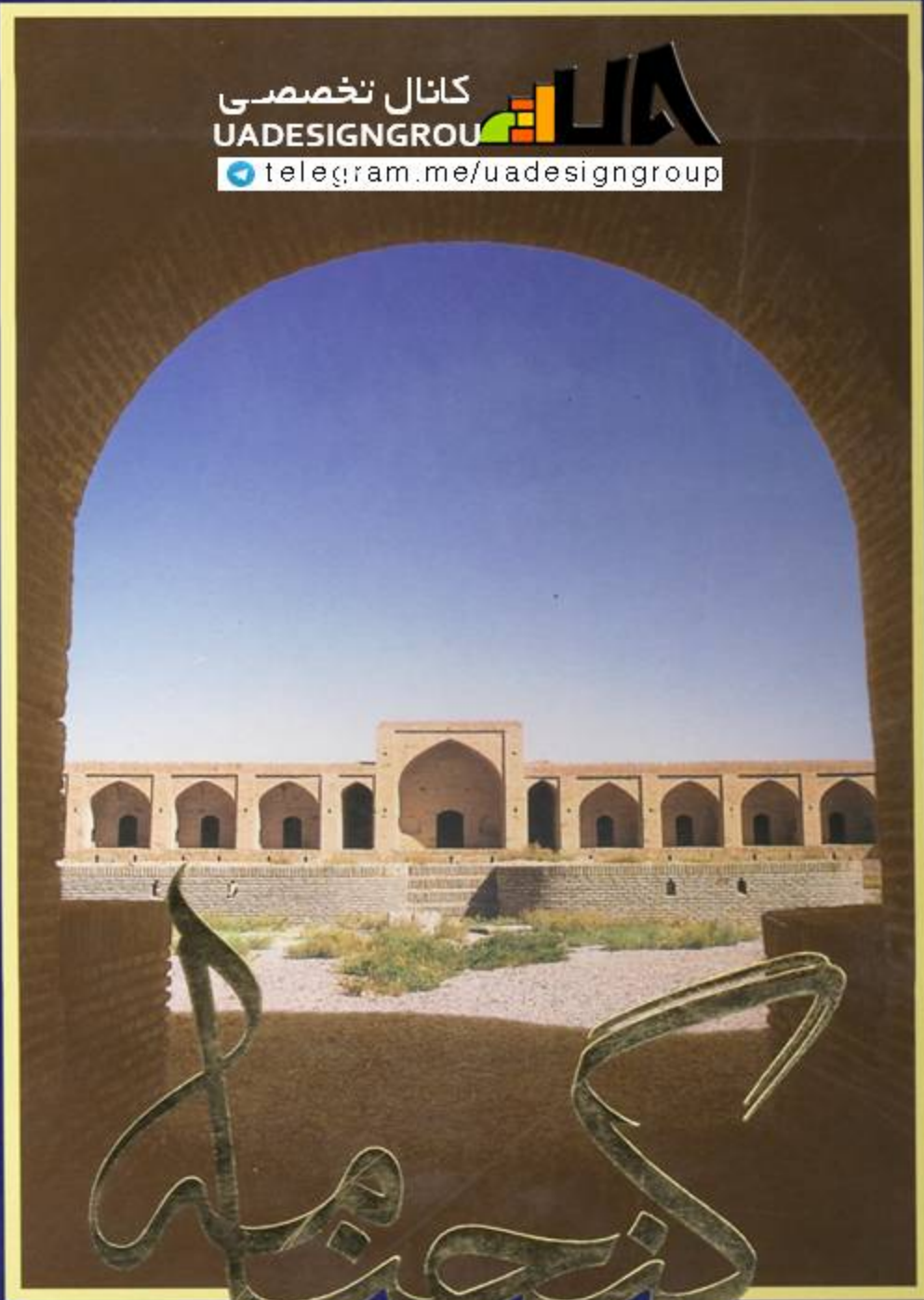
SCAN IT BY
QR READER

دانشگاه
سهند
بهشتی

کانال تخصصی
UADESIGNGROUP

[telegram.me/uadesigngroup](https://t.me/uadesigngroup)

گنجینه

کاروانسراها

اصفهان، کاروانسرای شیخ علی خان (چاه سیاه نو)

۳۵ کیلومتری شمال غربی اصفهان

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: کتیبه سردر کاروانسرا حاکی از اتمام ساخت آن در سال ۱۰۹۸ است. یک لوح سنگی دیگر در این قسمت حاوی این ماده تاریخ است:

روان بهر تاریخ کلکم نوشت **بیانی عطا کرد ایزد بهشت.**
مصراع دوم این بیت نیز به حساب ابجد تاریخ ۱۰۹۸ را نشان می‌دهد.^۱

بانیان و سازندگان بنا: بر طبق کتیبه‌های موجود، بانی این کاروانسرا شیخ علی خان زنگنه، وزیر شاه سلیمان صفوی، و معمار بنا استاد طاهر، فرزند استاد رضا اصفهانی، بوده است.^۲ از دیگر بناهای شیخ علی خان می‌توان به مسجد و حمامی در نزدیکی قلعه تبرک اشاره کرد. در آن محل، بازار و خانه و باغ و کاخی نیز از آثار وی وجود داشته که امروزه از بین رفته است.^۳

دیگر اطلاعات مکتوب: ماکسیم سیرو^۴ در راههای باستانی ناحیه اصفهان این کاروانسرا را معرفی و قسمتهای مختلف آن را وصف کرده است. در این کتاب آمده است که خشک‌تر شدن فلات ایران موجب شد تا منزلگاه چاه سیاه قدیم یا چهاربرج کارایی خود را از دست بدهد و کاروانسرای چاه سیاه نو با دو رشته قنات در یک فرسنگی آن احداث گردد.^۵ اوژن اوبن^۶ در این کاروانسرا اقامت کرده و درباره آن نوشته است که از این محل، کاروانهای زیارتی استفاده می‌کرده‌اند و کاروانهای باری کمتر در این راه دیده می‌شدند.^۷

سیر تحول بنا: چنان که گذشت، این بنا از آثار قرن یازدهم هجری قمری است و هسته اولیه روستای امروزی را تشکیل می‌دهد. درباره بازسازی یا مرمت بنا، اطلاعات مکتوبی در دست نیست؛ اما به گفته اهالی، در حدود سال ۱۳۵۰ ش، بنا تا حدی مرمت شده است که آثار آن امروزه نیز دیده می‌شود.^۸

نکاتی درباره معماری بنا: کاروانسرا در زمینی با ابعاد ۸۰×۸۰ متر واقع است و حیاط وسیع آن، که در میانه بنا قرار دارد، به ابعاد ۳۸×۵۰ متر است. چهار ایوان در میانه اضلاع حیاط و مجموعاً ۲۴ ایوانچه در پیرامون آن (در بین ایوانها) قرار گرفته است. هر یک از ایوانچه‌های سه ضلع شمالی و شرقی و غربی با حجره‌ای مرتبط است. اسطبلها نیز در پشت این حجره‌ها امتداد یافته‌اند که راه ورود به آنها از کنجهای حیاط است. در دو گوشه ضلع جنوبی حیاط، دالانی با یک شکست به اسطبل راه می‌یابد؛ ولی از گوشه‌های شمال شرقی و شمال غربی، دو دالان کوتاه هر یک به فضایی وسیع با طاق مدور منتهی می‌شود که به اسطبلها راه دارد. این فضاها طاق‌نماهای عمیقی در اطراف خود دارند و تظاهر طاق‌گنبدین آنها

در نمای این جبهه از حیاط جالب توجه است. در جبهه جنوبی کاروانسرا، دو مجموعه مستقل، شامل دو حیاط مرکزی کوچک با ایوانچه‌ها و حجره‌های پیرامون آنها، ساخته شده که هر یک از این حجره‌ها مأمّن خصوصی خانواده‌ای مسافر بوده است. دستگاه ورودی بنا در میانه جبهه جنوبی قرار دارد و سردر مرتفع آن با طاق‌نماهایی در دو طبقه از امتداد افقی نمای ضلع ورودی بیرون زده است. طاق سردر رسمی‌بندی است و در پشت‌بغلها و درون طاق‌نماهای طرفین آن، تزیینات آجری با نقوش هندسی دیده می‌شود. وجود ردیف طاق‌نماهایی در دو سوی سردر موجب امتداد نمای آن در دو طرف شده است. طراح با کم‌کردن عمق دو طاق‌نمای انتهایی ضلع ورودی ردیف طاق‌نماها را به دیوار پُر و مدور گوشه‌های بنا پیوند داده و نمایی کامل و طراح‌حی شده پدید آورده است. این ترفند همچنین نمای جبهه ورودی را از دیگر نماهای بیرونی تفکیک کرده است. گوشه‌های مدور و حجیم کاروانسرا چون برج به نظر می‌آیند.

هستی بنا فضایی است وسیع با قاعده هشت‌ونیم‌هشت و طاق رسمی‌بندی. در پیرامون این فضا، غرفه‌هایی در دو طبقه قرار دارد که روشنایی آنها از پنجره‌های مشبک آجری طبقه بالا تأمین می‌شود. حجم مرتفع هشتی و فضاها پیرامون آن در نمای جبهه جنوبی حیاط شاخص است. ایوان مرتفع این ضلع حیاط نیز بر اهمیت این جبهه می‌افزاید. در سوی مقابل (جبهه شمالی) نیز، ایوانی با ارتفاعی معادل ایوان جنوبی نشسته است. شاه‌نشین کاروانسرا با ارتفاعی معادل دو طبقه در پشت ایوان شمالی قرار دارد. قرارگیری عناصر مرتفع بر محور ورودی بنا و نیز انتظام متقارن فضاها و جبهه شرقی و غربی نسبت به این محور بر اهمیت محور ورودی افزوده است.

۱) لطف‌الله هنرفر، گنجینه آثار تاریخی اصفهان (آثار باستانی و الواح و کتیبه‌های تاریخی در استان اصفهان)، (اصفهان، نقی، ۱۳۴۴)، ص ۶۴۷-۶۴۸.
۲) لطف‌الله هنرفر، همان، ص ۶۴۸؛ عباس بهشتیان، بخشی از گنجینه آثار ملی، (اصفهان، نشریه انجمن آثار ملی اصفهان، ۱۳۴۳)، ص ۱۱۹-۱۲۰.
۳) عباس بهشتیان، همان‌جا.

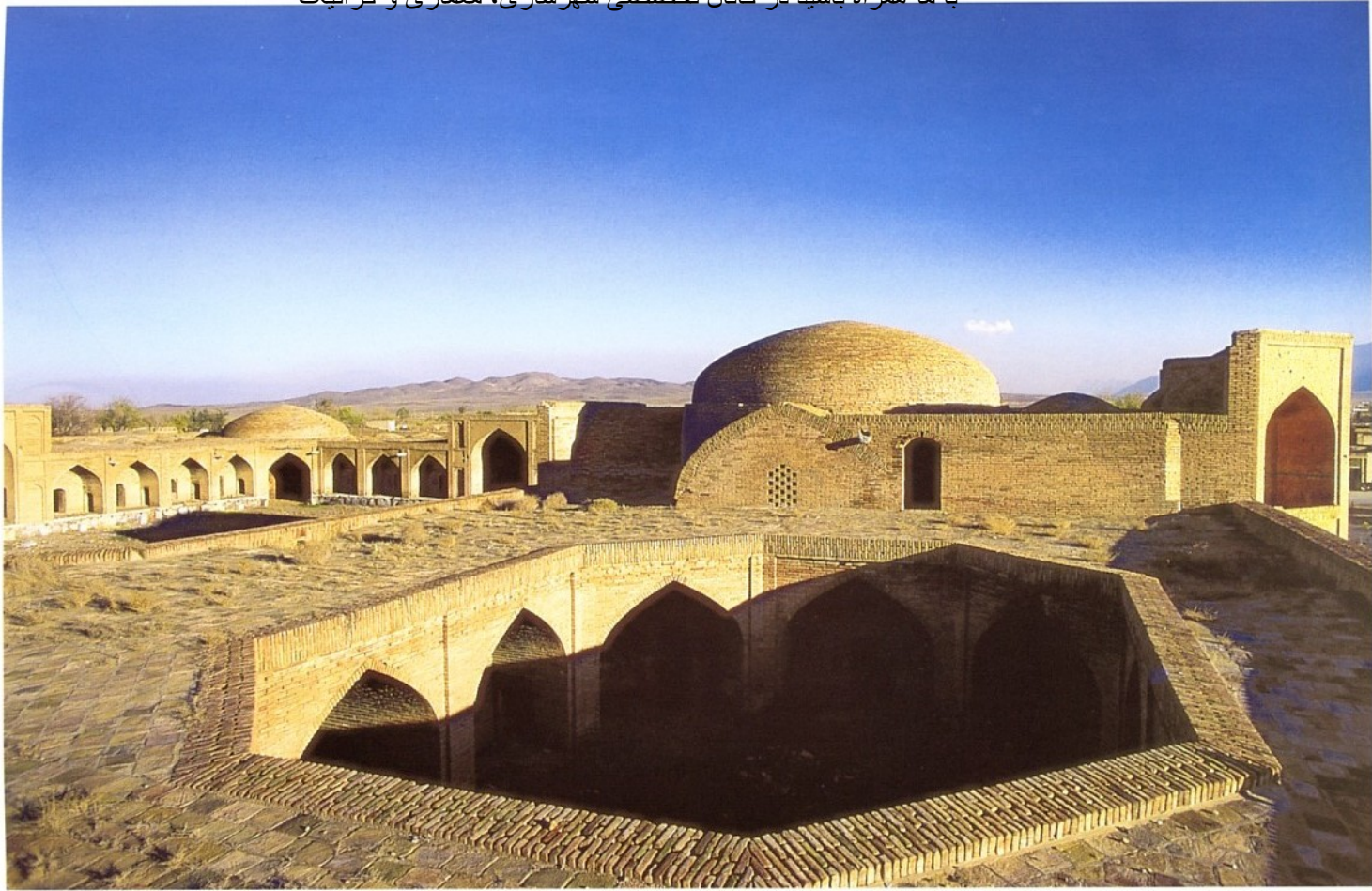
4) Maxime Siroux

۵) ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۷)، ص ۸۷ و ۲۷۷.

6) Eugene Aubin (1863-?)

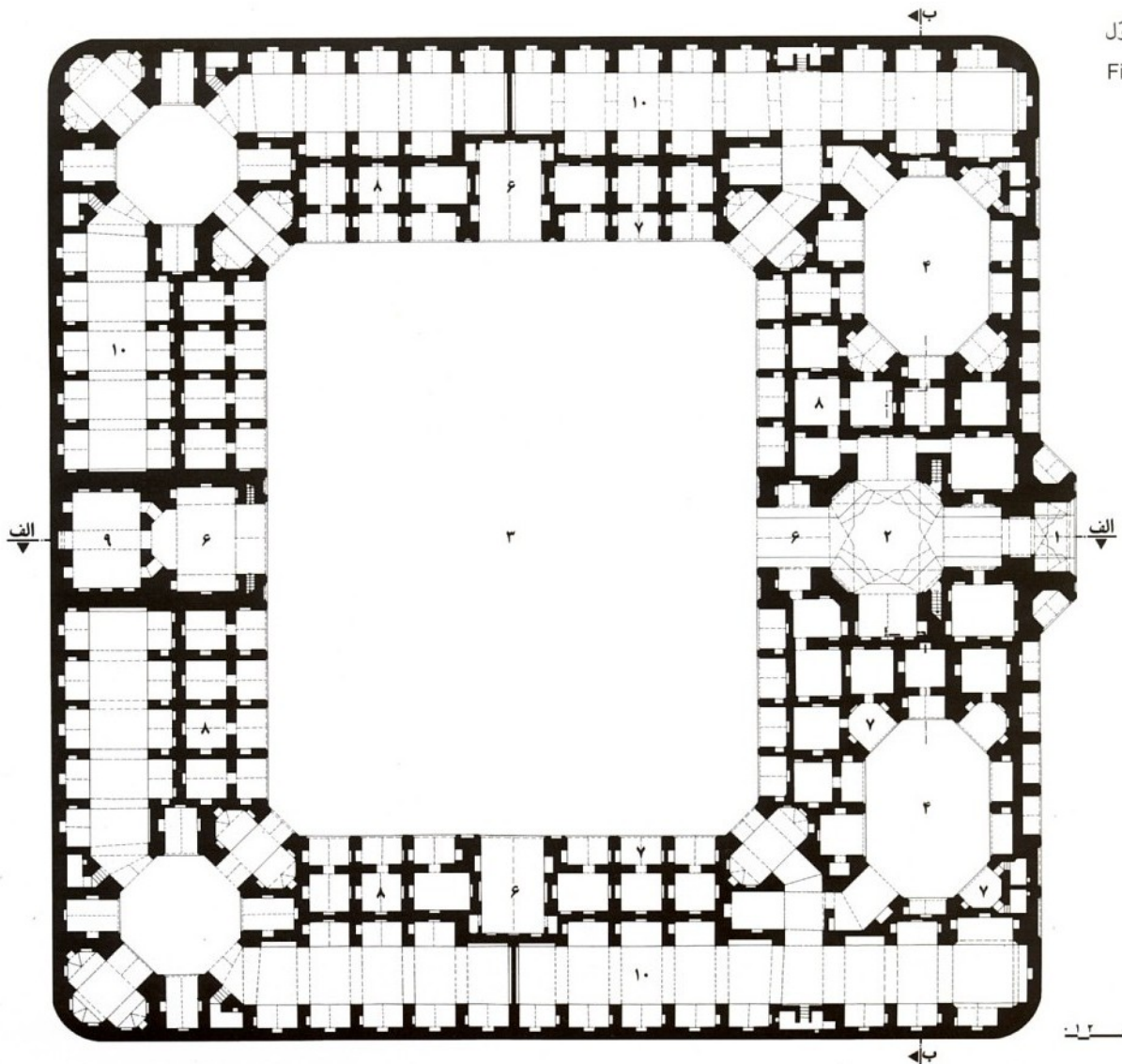
۷) لئون اوژن اوبن دسکو، ایران امروز، ترجمه علی‌اصغر سعیدی، (نقش جهان، ۱۳۶۲)، ص ۳۱۶-۳۱۷.

۸) مجید سهرابی و دیگران، کاروانسرای چاه‌سیاه، (پروژه درس مبانی نظری مرمت ابنیه)، به راهنمایی احمد اصغریان‌جذدی و فرهاد فخاری‌تهرانی، (تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، مرکز اسناد و تحقیقات، ۱۳۶۴)، ش ۱۸۴، ص ۱/۳.

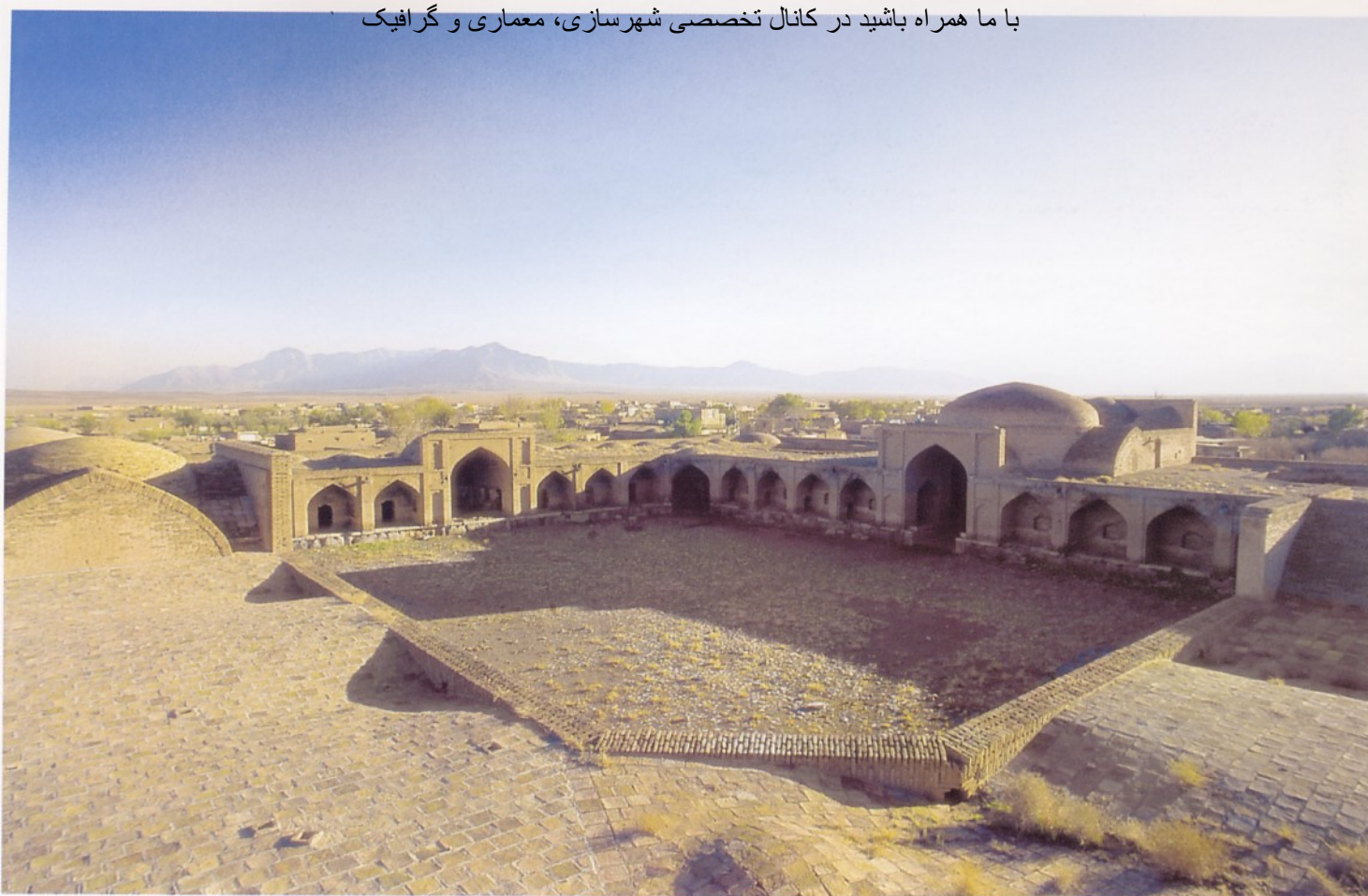
1. General view from the corner of the courtyard

۱. دید عمومی از گوشه حیاط

برش افقی طبقه اول

First Floor Plan

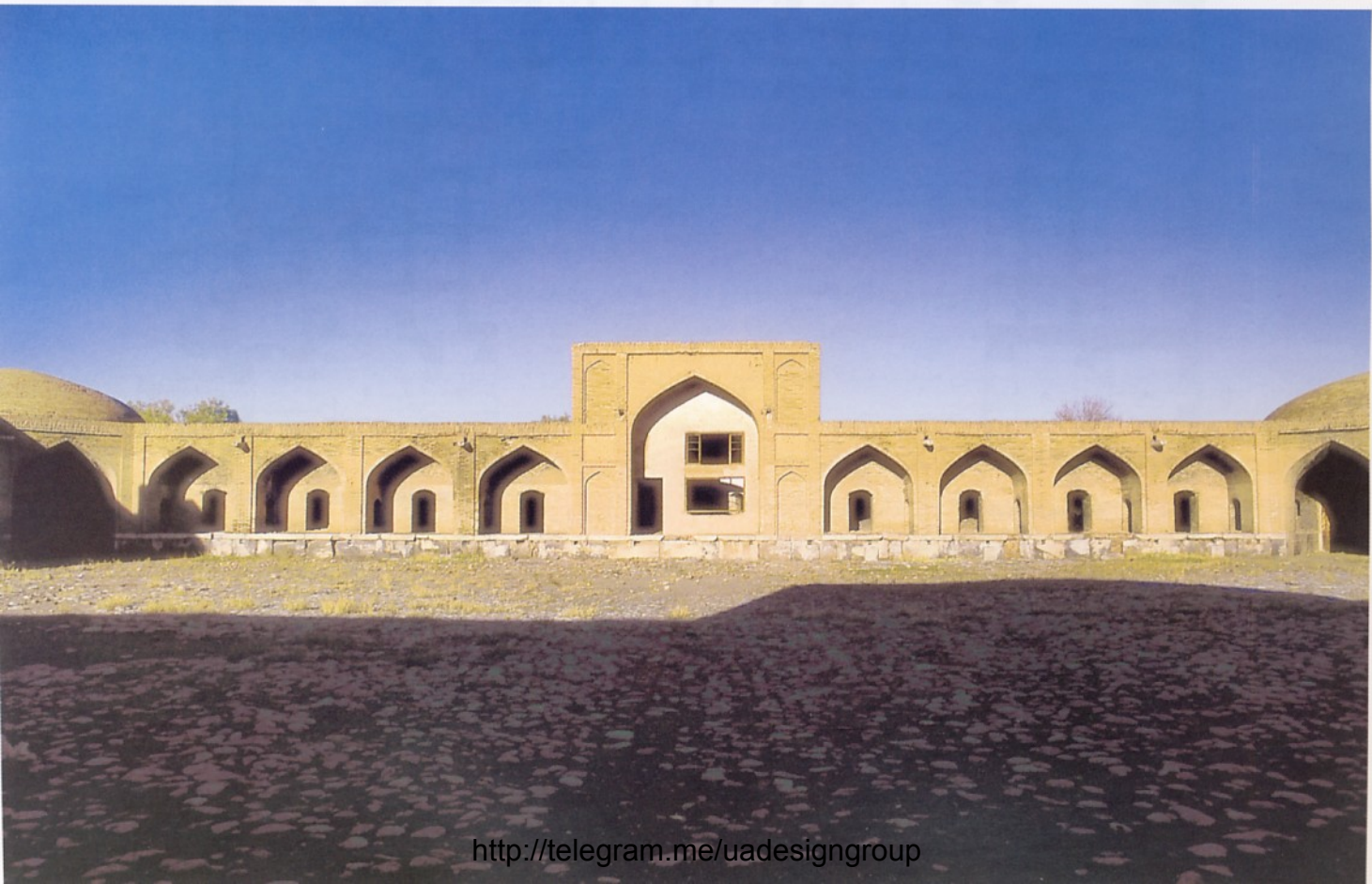

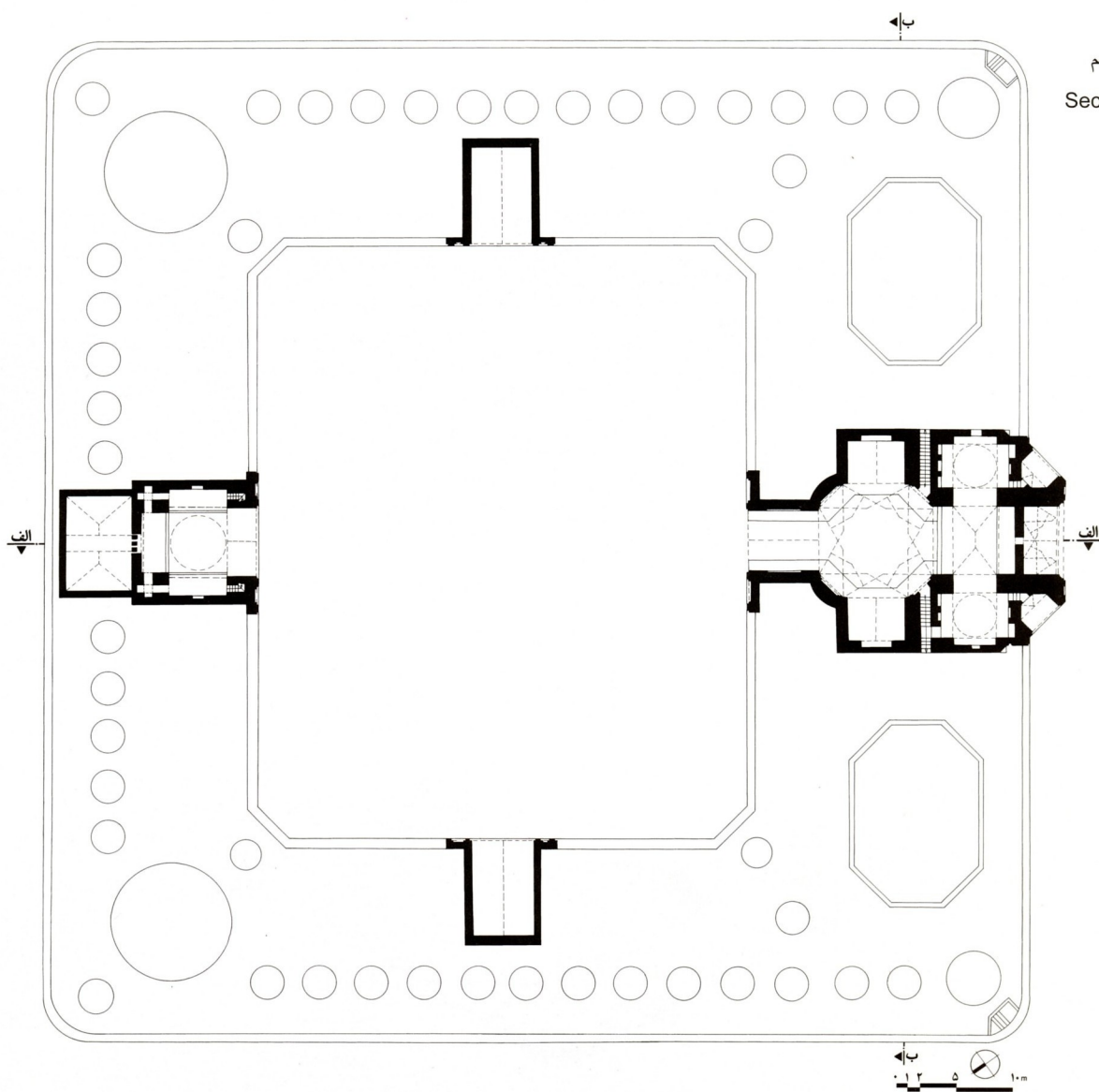
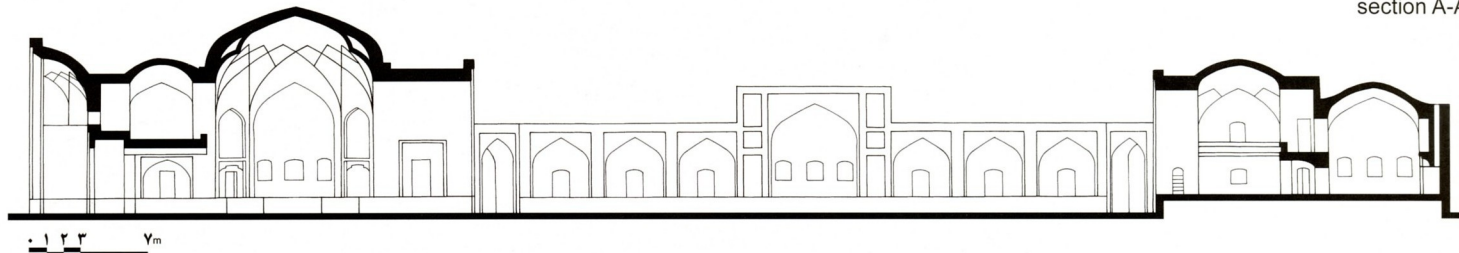
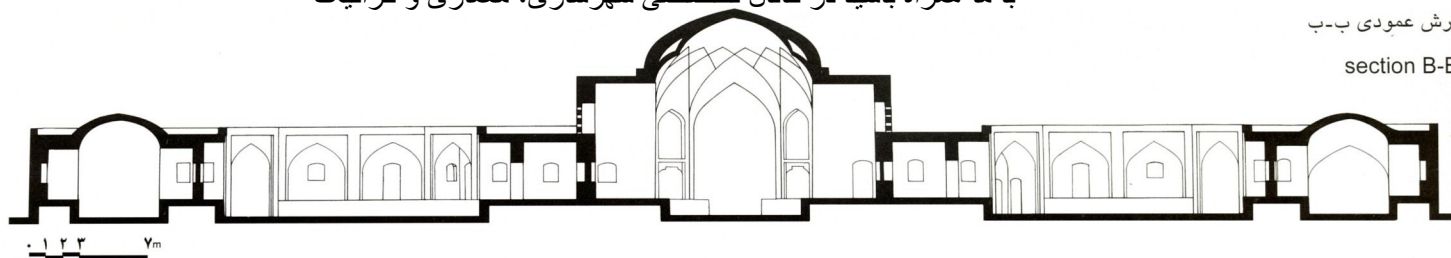
2. Courtyard, southern and eastern sides

۲. حیاط و جبهه‌های جنوبی و شرقی

3. Northern facade of the courtyard

۳. نمای شمالی حیاط

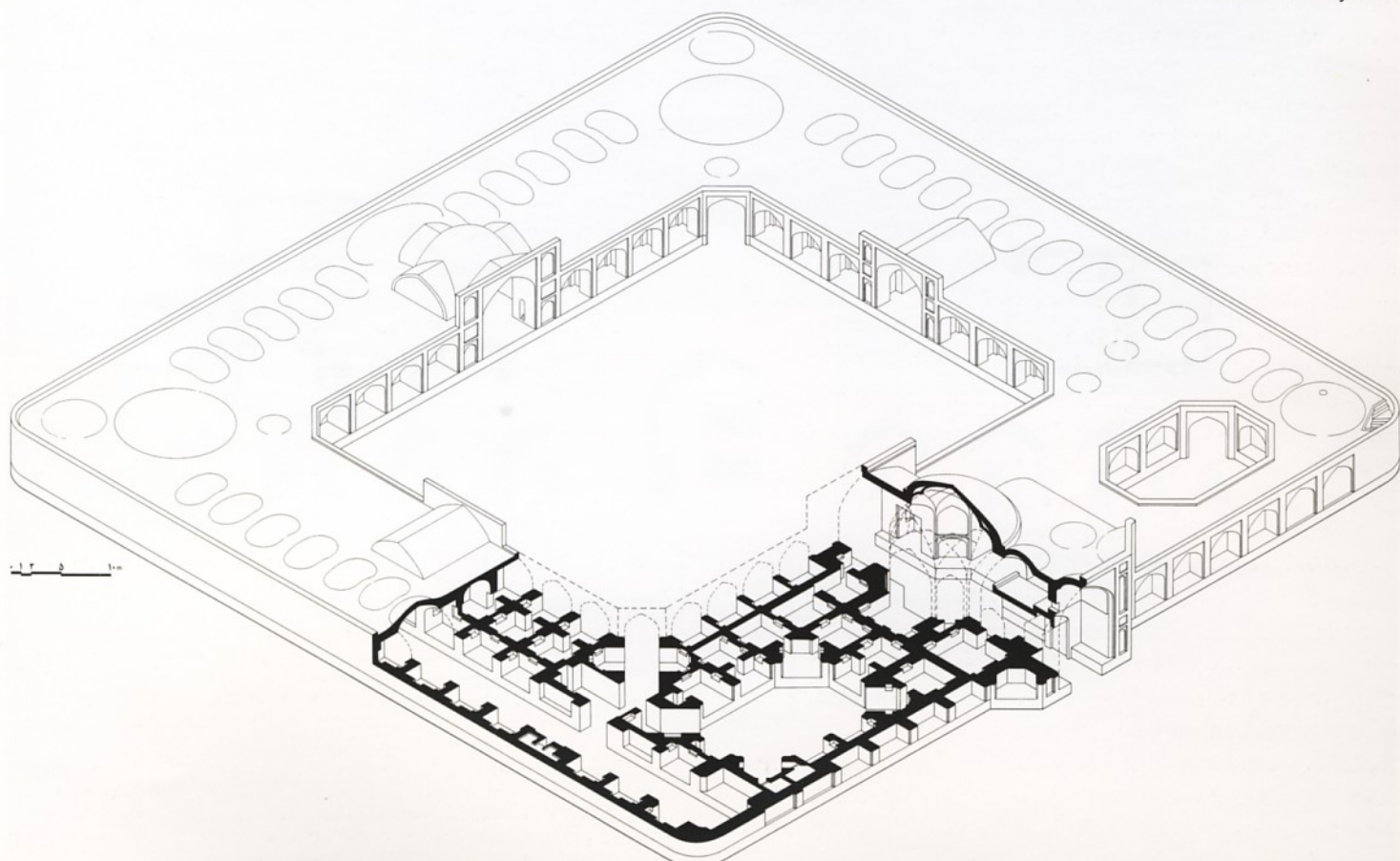

4. Entrance side

۴. جبهه ورودی

تصویر سه بعدی

Tri-dimensional Projection

اصفهان، کاروان‌سرای کوهپایه

جاده اصفهان-ناین، کیلومتر ۷۵

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: هم‌اکنون در بنا، کتیبه تاریخ‌دار وجود ندارد؛ ولی به گفته معمرین روستا، در بنا، کتیبه‌ای بوده است حاکی از احداث بنا به سال ۹۹۹^۱ اکنون، بر پیرامون داخل سردر، جای خالی کتیبه‌ای دیده می‌شود.

بنیان و سازندگان بنا: با توجه به تاریخ کتیبه مذکور، این بنا از کاروان‌سراهایی است که به دستور شاه‌عباس اول صفوی احداث شده است.^۲

سیر تحول بنا: چنان‌که گذشت، بنا احتمالاً از آثار اواخر قرن دهم هجری قمری است. در دوره معاصر، این کاروان‌سرا مدتی پاسگاه ژاندارمری بوده و بخشهای مختلف آن تقریباً سالم مانده است.^۳

نکاتی درباره معماری بنا: کاروان‌سرای کوهپایه از نمونه‌های نسبتاً بزرگ این نوع بناست. در اینجا نیز، مانند دیگر کاروان‌سراها، حیاط میانی را ایوانچه‌ها و حجره‌های پشتشان احاطه کرده‌اند. چهار ایوان در میانه اضلاع این حیاط واقع است که در پشت سه‌تای آنها، سه‌دری قرار دارد. این اتاقها به بزرگان و مسافران ویژه اختصاص داشته است. اسطبلها نیز در پشت حجره‌ها و بر گردگرد بنا واقع‌اند. حجره‌های این کاروان‌سرا، در مقایسه با نمونه‌های مشابه، ابعاد کوچکی دارند و در عوض، جای بیشتری به اسطبلها اختصاص یافته است. حلقه اسطبلهای پیرامون کاروان‌سرا را ایوانهای میانه هر ضلع و فضاهای پشت آنها بریده و در نتیجه، این حلقه چهار بخش مجزا شده است که راه ورود به آنها از گوشه‌های حیاط است. در ابتدای این ورودیها، حجره‌های بزرگی برای چهارپاداران احداث شده است؛ و در کنار این حجره‌ها، بخشی نیز به صورت سکو کمی بالاتر از سطح زمین قرار دارد.

راه ورود به کاروان‌سرا در ضلع جنوب شرقی آن است. سردر بنا مرتفع است و ایوانچه‌های دو طبقه طرفین آن از امتداد افقی نمای خارجی کاروان‌سرا پیش آمده و اهمیت بسیاری به ورودی بخشیده‌اند. ردیف طاق‌نماهای کوچک و بزرگ (یک در میان) و برجهای طرفین و کنگره‌های لبه بام و تزیینات آجری بر اهمیت

این نما افزوده و در مجموع، ساختمانی مجلل در کنار میدان روستا پدید آورده‌اند. امروزه پیشانی سردر فروریخته، اما هنوز آثار عظمت گذشته آن مشهود است. در طرفین سردر، دو حجره با قاعده هشت قرار دارد که ورود به آنها تنها از خارج بنا ممکن است. وجود چنین فضایی از وجوه تمایز این کاروان‌سرا از بناهای مشابه آن است. در طبقه دوم این فضاها نیز، حجره‌هایی دیگر احداث شده که رو به خارج کاروان‌سراست. در نمای ورودی، حجره‌های بازشو حجره‌ها به بیرون بنا، ورودی را متخلخل و غیر بیابانی نشان می‌دهد.

دستگاه ورودی این بنا مفصل است. در پشت سردر، هشتی وسیعی، با غرفه‌ها و فضاهایی در دو طبقه در پیرامون آن، واقع است که به تیمچه‌ای کوچک می‌ماند. غرفه‌های طبقه دوم این فضا دیواره‌های مشبک آجری داشته و به واسطه آنها، فضای ورودی نور می‌گرفته است. امروزه این دیواره‌ها از بین رفته است. فضاها و حجره‌های طبقه دوم دستگاه ورودی تهویه مناسبی دارد و احتمالاً برای استفاده اشخاص و مسافران مهم بوده است. بعلاوه، غرفه‌های طبقه دوم با ایوانچه‌هایی در طرفین ایوان جنوب شرقی مرتبط‌اند. بدین ترتیب، نمای این جبهه صحن تقریباً در حد دو طبقه است. ایوان میانه این ضلع از سه ایوان دیگر کاروان‌سرا بلندتر است؛ و بدین گونه، جبهه ورودی در حجم کلی بنا صورتی شاخص یافته است.

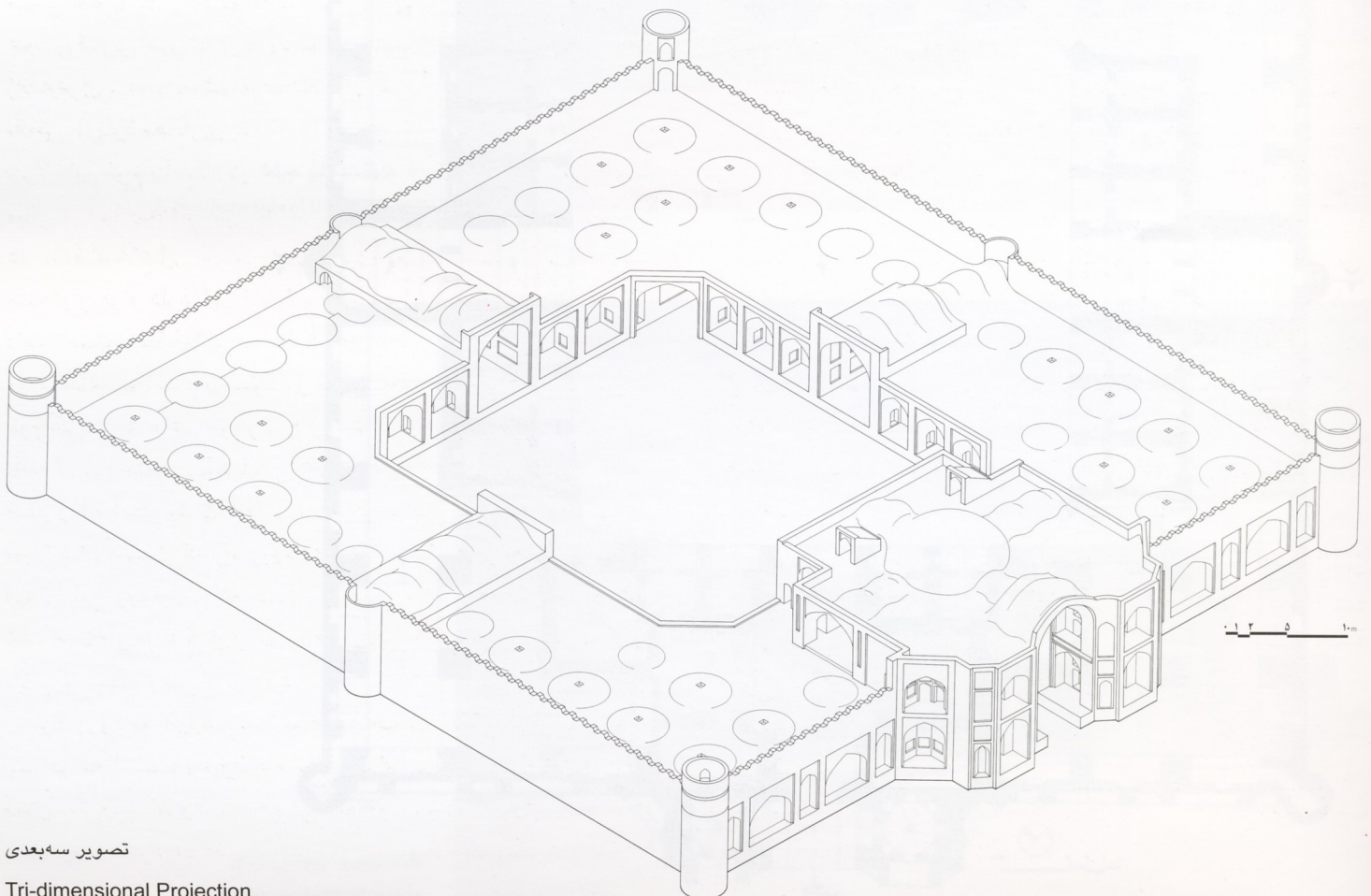
در نمای خارجی کاروان‌سرا، چهار برج بلند گوشه‌ها و سه برج میانه اضلاع آشکار است. بر بالای این برجها و در سراسر لبه بام، کنگره‌هایی با محلهای تیراندازی تعبیه شده است که نشان می‌دهد طراح حفاظت و دفاع از بنا را مد نظر داشته است.

(۱) ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۷، ص ۲۴۰.
(۲) همان‌جا.
(۳) همان‌جا.

5. Eastern side of the courtyard

۵. جنبه شرقی حیاط

تصویر سه بعدی

Tri-dimensional Projection

اصفهان، کاروان‌سرای کوهپایه

جاده اصفهان-ناین، کیلومتر ۷۵

این نما افزوده و در مجموع، ساختمانی مجلل در کنار میدان روستا پدید آورده‌اند. امروزه پیشانی سردر فروریخته، اما هنوز آثار عظمت گذشته آن مشهود است. در طرفین سردر، دو حجره با قاعده هشت قرار دارد که ورود به آنها تنها از خارج بنا ممکن است. وجود چنین فضایی از وجوه تمایز این کاروان‌سرا از بناهای مشابه آن است. در طبقه دوم این فضاها نیز، حجره‌هایی دیگر احداث شده که رو به خارج کاروان‌سراست. در نمای ورودی، حجره‌های بازشو حجره‌ها به بیرون بنا، ورودی را متخلخل و غیر بیابانی نشان می‌دهد.

دستگاه ورودی این بنا مفصل است. در پشت سردر، هشتی وسیعی، با غرفه‌ها و فضا‌هایی در دو طبقه در پیرامون آن، واقع است که به تیمچه‌های کوچک می‌ماند. غرفه‌های طبقه دوم این فضا دیواره‌های مشبک آجری داشته و به واسطه آنها، فضای ورودی نور می‌گرفته است. امروزه این دیواره‌ها از بین رفته است. فضاها و حجره‌های طبقه دوم دستگاه ورودی تهویه مناسبی دارد و احتمالاً برای استفاده اشخاص و مسافران مهم بوده است. بعلاوه، غرفه‌های طبقه دوم با ایوانچه‌هایی در طرفین ایوان جنوب شرقی مرتبط‌اند. بدین ترتیب، نمای این جبهه صحن تقریباً در حد دو طبقه است. ایوان میانه این ضلع از سه ایوان دیگر کاروان‌سرا بلندتر است؛ و بدین گونه، جبهه ورودی در حجم کلی بنا صورتی شاخص یافته است.

در نمای خارجی کاروان‌سرا، چهار برج بلند گوشه‌ها و سه برج میانه اضلاع آشکار است. بر بالای این برجها و در سراسر لبه بام، کنگره‌هایی با محل‌های تیراندازی تعبیه شده است که نشان می‌دهد طراح حفاظت و دفاع از بنا را مد نظر داشته است.

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: هم‌اکنون در بنا، کتیبه تاریخ‌دار وجود ندارد؛ ولی به گفته معمرین روستا، در بنا، کتیبه‌ای بوده است حاکی از احداث بنا به سال ۹۹۹. اکنون، بر پیرامون داخل سردر، جای خالی کتیبه‌ای دیده می‌شود.

بانیان و سازندگان بنا: با توجه به تاریخ کتیبه مذکور، این بنا از کاروان‌سراهایی است که به دستور شاه‌عباس اول صفوی احداث شده است.^۲

سیر تحول بنا: چنان‌که گذشت، بنا احتمالاً از آثار اواخر قرن دهم هجری قمری است. در دوره معاصر، این کاروان‌سرا مدتی پاسگاه ژاندارمری بوده و بخش‌های مختلف آن تقریباً سالم مانده است.^۳

نکاتی درباره معماری بنا: کاروان‌سرای کوهپایه از نمونه‌های نسبتاً بزرگ این نوع بناست. در اینجا نیز، مانند دیگر کاروان‌سراها، حیاط میانی را ایوانچه‌ها و حجره‌های پشتشان احاطه کرده‌اند. چهار ایوان در میانه اضلاع این حیاط واقع است که در پشت سه‌تای آنها، سه‌دری قرار دارد. این اتاقها به بزرگان و مسافران ویژه اختصاص داشته است. اسطبلها نیز در پشت حجره‌ها و بر گردگرد بنا واقع‌اند. حجره‌های این کاروان‌سرا، در مقایسه با نمونه‌های مشابه، ابعاد کوچکی دارند و در عوض، جای بیشتری به اسطبلها اختصاص یافته است. حلقه اسطبلهای پیرامون کاروان‌سرا را ایوانهای میانه هر ضلع و فضا‌های پشت آنها بریده و در نتیجه، این حلقه چهار بخش مجزا شده است که راه ورود به آنها از گوشه‌های حیاط است. در ابتدای این ورودیها، حجره‌های بزرگی برای چهارپاداران احداث شده است؛ و در کنار این حجره‌ها، بخشی نیز به صورت سکو کمی بالاتر از سطح زمین قرار دارد.

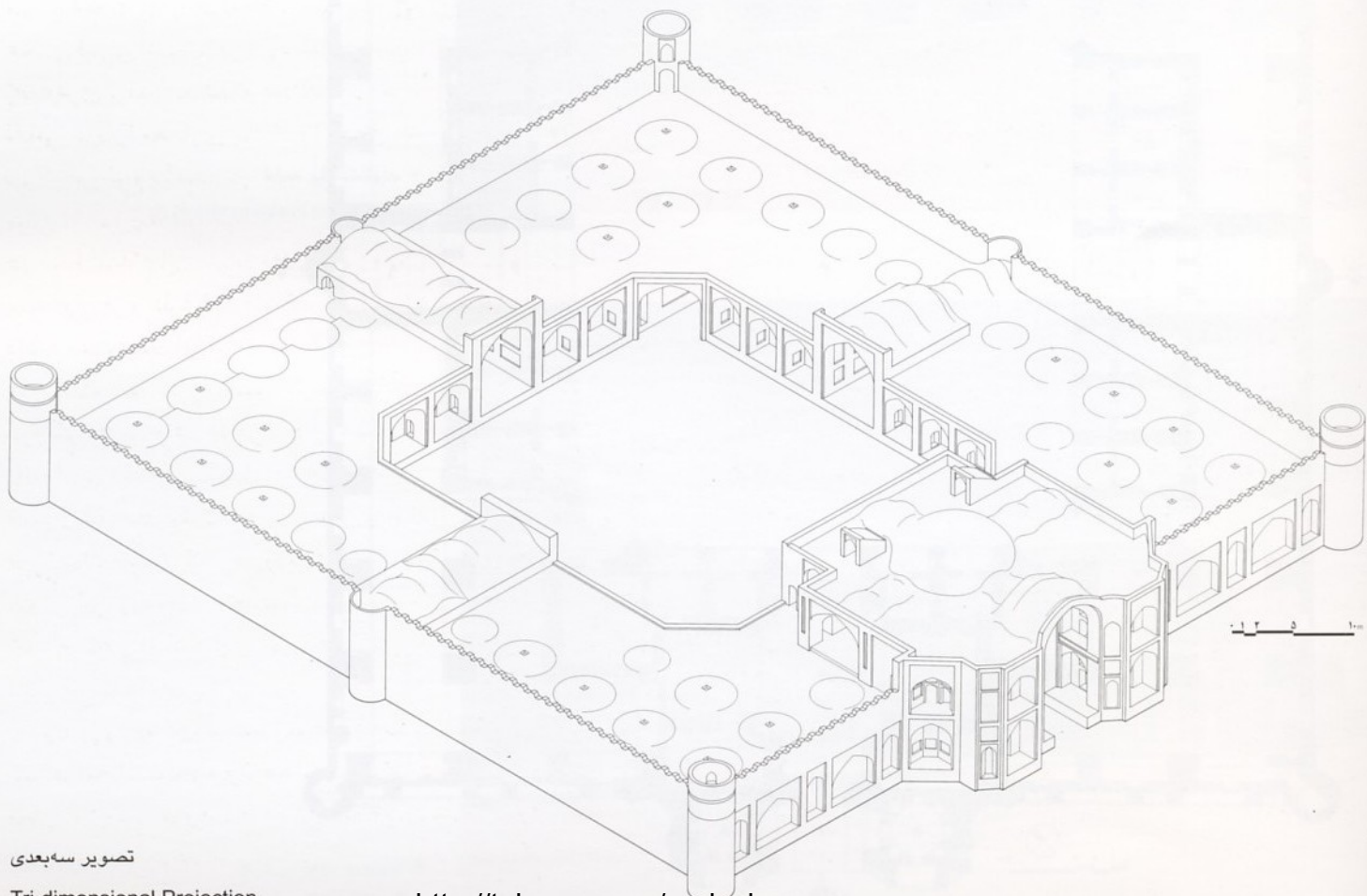
راه ورود به کاروان‌سرا در ضلع جنوب شرقی آن است. سردر بنا مرتفع است و ایوانچه‌های دو طبقه طرفین آن از امتداد افقی نمای خارجی کاروان‌سرا پیش آمده و اهمیت بسیاری به ورودی بخشیده‌اند. ردیف طاق‌نما‌های کوچک و بزرگ (یک در میان) و برج‌های طرفین و کنگره‌های لبه بام و تزیینات آجری بر اهمیت

(۱) ماکسیم سبیرو، راه‌های باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۷)، ص ۲۴۰.
(۲) همان‌جا.
(۳) همان‌جا.

5. Eastern side of the courtyard

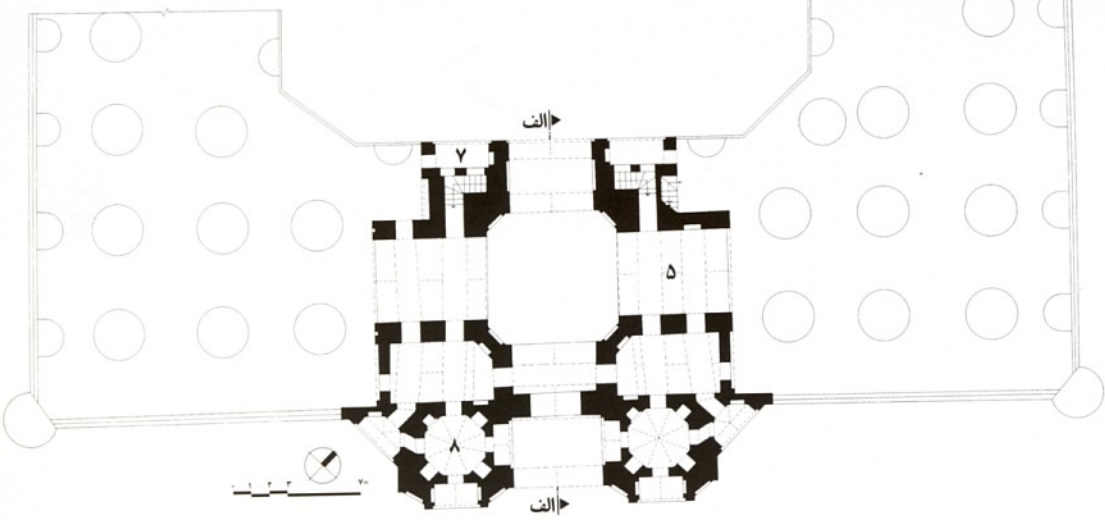
۵. جنبه شرقی حیاط

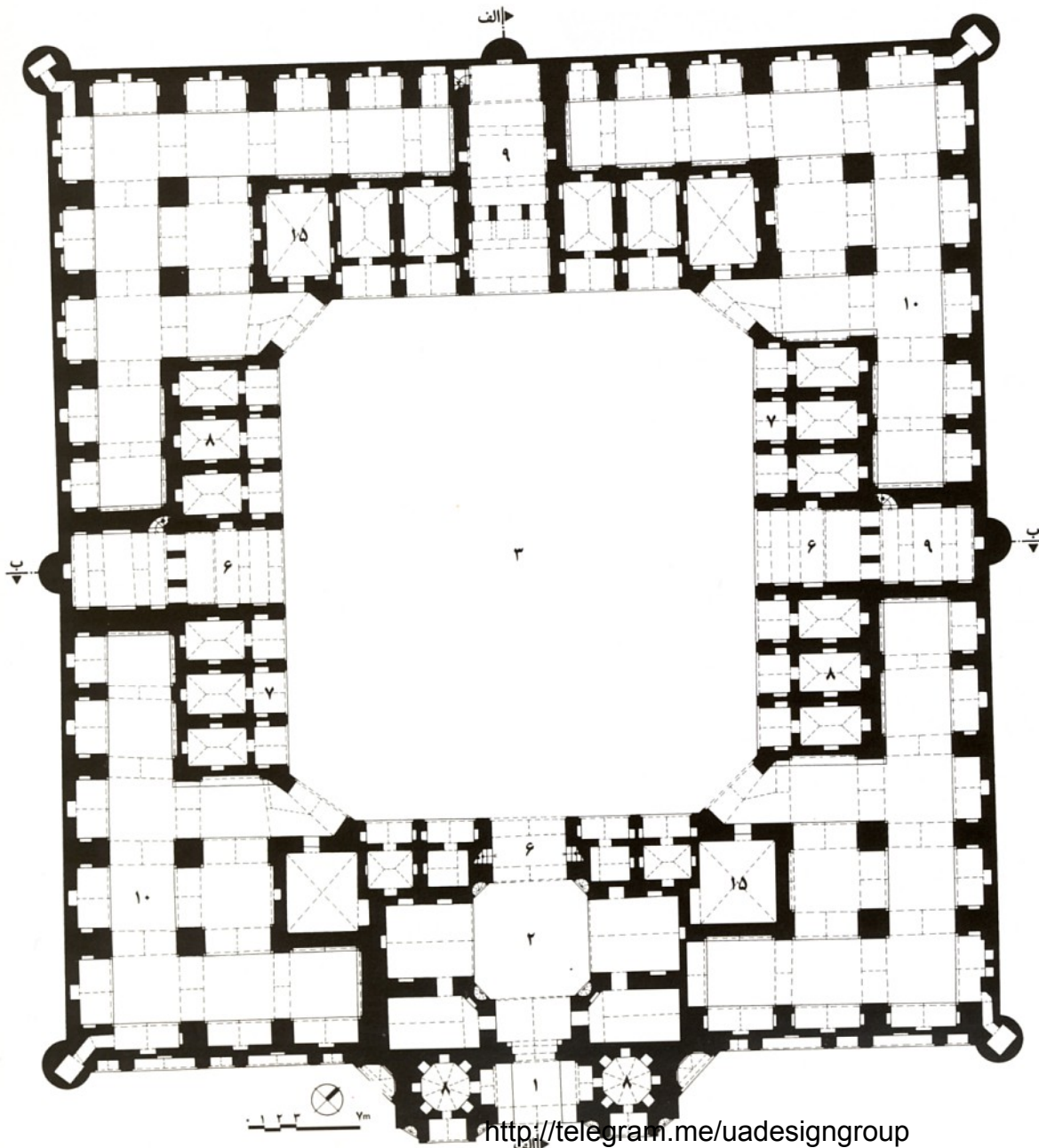
تصویر سه بعدی

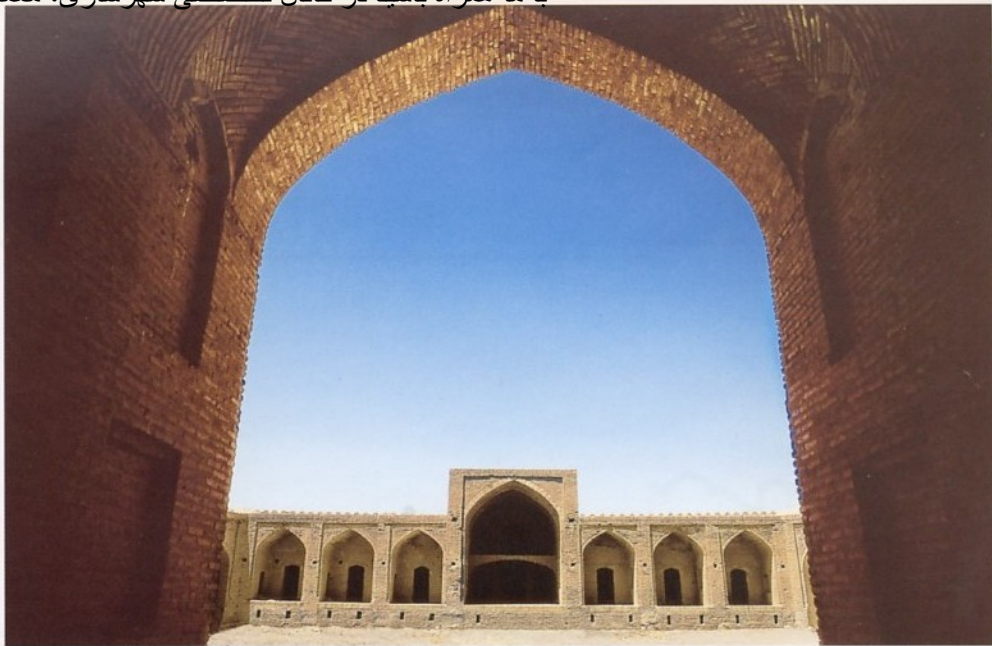
Tri-dimensional Projection

<http://telegram.me/uadesigngroup>

برش افقی طبقه دوم
Second Floor Plan

۶. نمای غربی حیاط

6. Western facade of the courtyard

۷. جبهه شمالی حیاط

7. Northern side of the courtyard

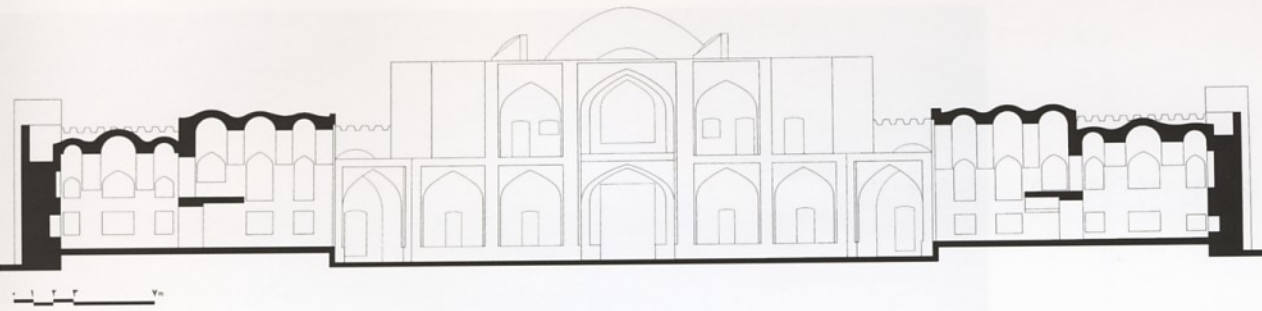

۸. سردر و جبهه ورودی

8. Portico and entrance side

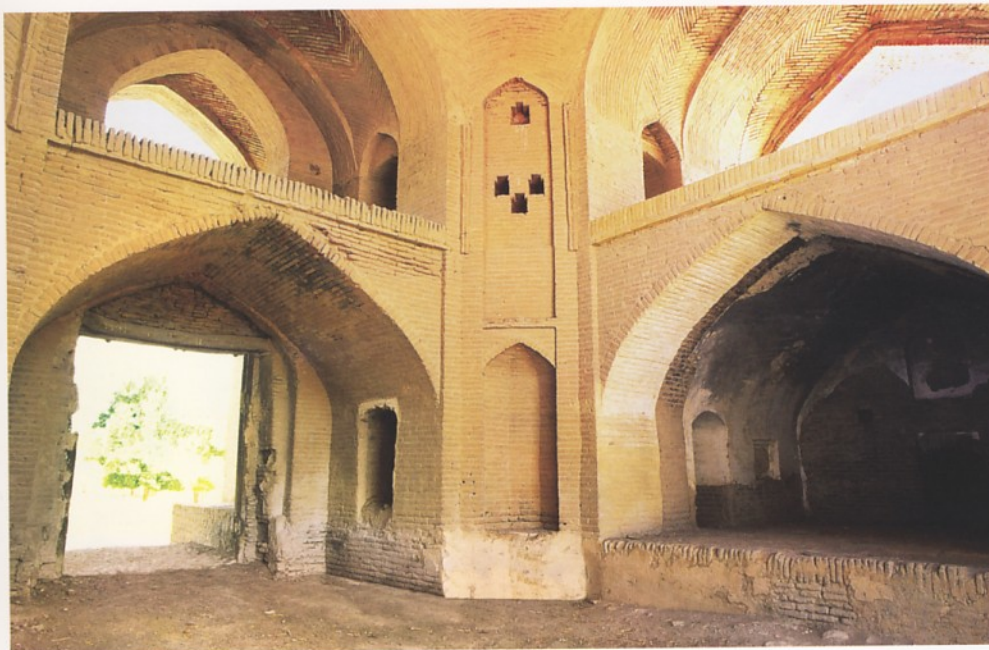
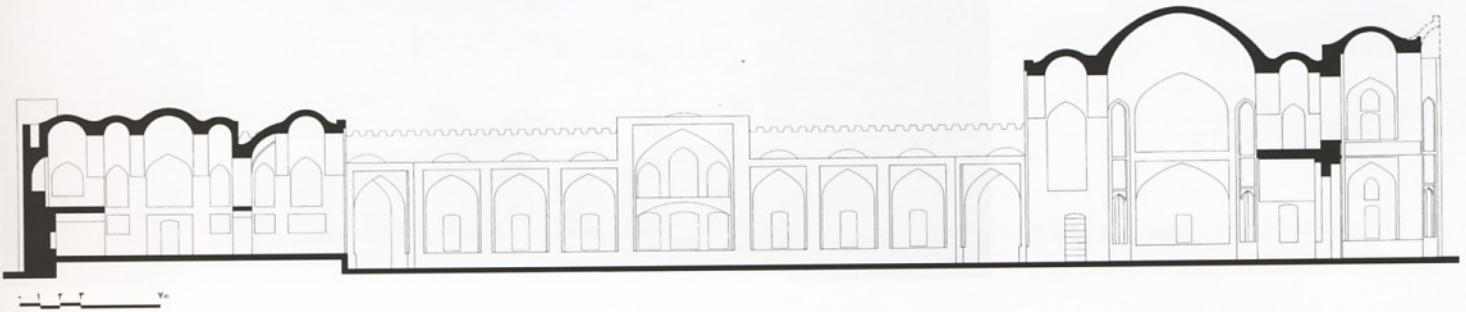
برش عمودی ب-ب

section B-B

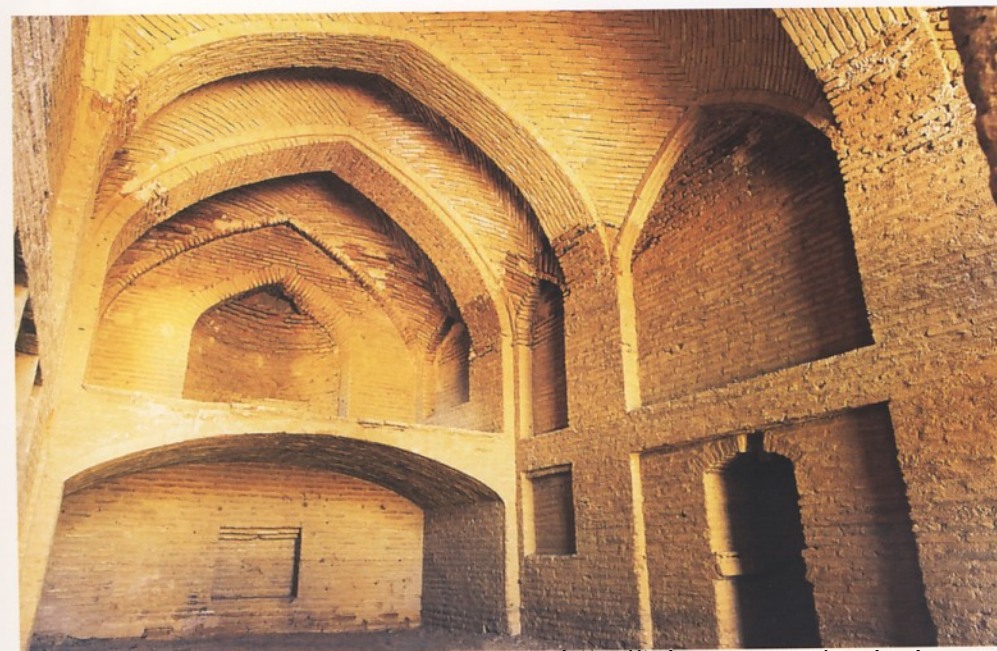
برش عمودی الف-الف

section A-A

۹. هشتی ورودی

9. Entrance vestibule

۱۰. فضای پشت ایوان غربی

10. Space behind the western iwan

اصفهان، کاروان‌سرای مادرشاه مورچه‌خورت

جاده اصفهان-دلیجان، کیلومتر ۵۰

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: بر سردر کاروان‌سرا، کتیبه‌ای از دوره محمدشاه قاجار، مورخ ۱۲۵۱، دیده می‌شود.^۱

بانیان و سازندگان بنا: هانری رنه د'آلمانی^۲ این کاروان‌سرا را از بناهای مادر شاه‌عباس صفوی دانسته است.^۳

دیگر اطلاعات مکتوب: ماکسیم سیرو^۴ درباره این کاروان‌سرا می‌نویسد: سفرا و هیئتهای سیاسی پیش از ورود به اصفهان، پایتخت صفویان، در این محل توقف می‌کردند و لباس رسمی می‌پوشیدند و سپس با محافظان مخصوص تا شهر همراهی می‌شدند.^۵ سیرو، ساخت این بنا را، با توجه به مهارت مشهود در آن، به معماران دوره شاه‌عباس دوم صفوی نسبت داده است؛^۶ ولی در کتاب دیگر خود، احداث آن را در زمان شاه‌سلیمان اول صفوی نیز محتمل دانسته است.^۷

سیر تحول بنا: با توجه به کتیبه سردر، از این کاروان‌سرا در دوره قاجاریان نیز استفاده می‌شده است. پس از این دوره، بنا بی‌استفاده ماند و مصالح آن به یغما رفت. در سال ۱۳۲۱ ش، کاروان‌سرا به پادگان بدل شد^۸ و تا سالهای اخیر کارکرد نظامی داشت.

نکاتی درباره معماری بنا: این بنا با مساحت قریب به ۶۵۰۰ متر مربع از کاروان‌سراهای بزرگ است. حیاط مستطیل‌شکل وسیعی در میانه بنا قرار دارد و چهار ایوان در میانه اضلاع آن و ایوانچه‌هایی در بین ایوانها واقع است. هر ایوانچه حجره‌ای در پشت خود دارد. قوسهای ایوانچه‌های پیرامون حیاط کاملاً هم‌شکل و منظم‌اند و دیوارها با ضخامت یکسان برپا شده‌اند. اسطبلهای این کاروان‌سرا دو گونه‌اند: یکی، اسطبلهای ستون‌دار با قاعده مربع، که در چهار گوشه بنا واقع و راه ورود به آنها از پخهای گوشه‌های حیاط است؛ دیگر، اسطبلهای کشیده‌ای که در پشت حجره‌های جبهه‌های جنوب شرقی و شمال غربی حیاط قرار دارند و آخرین طاق‌نماهای این دو جبهه ورودی آنهاست. دو دسته اسطبل مذکور را به راحتی می‌توانستند به هم متصل کنند، ولیکن طراح ترجیح داده است آنها را منفک از یکدیگر نگاه دارد. ماکسیم سیرو احتمال داده که اسطبلهای گوشه‌های حیاط محل نگهداری فیل بوده باشد. او می‌نویسد: در گروه محافظانی که شاه برای مسافران و مهمانان اعزام می‌کرده است، برای بالابردن سطح تشریفات، از فیل استفاده می‌کرده‌اند.^۹

ورودی کاروان‌سرا در ضلع جنوب غربی آن است. سردر مرتفع با طاق‌نماهایی در دو طبقه طرفین آن از سطح نمای خارجی بنا پیش آمده و ردیف طاق‌نماها در نمای این جبهه سردر را شاخص کرده است. کنگره‌های دست‌انداز بام و آجرکاری آنها و برجهای طرفین نمای پرکار در این جبهه پدید آورده است. چهار برج مدور در چهار گوشه کاروان‌سرا، که به صورت استوانه‌ای کامل از امتداد اضلاع خارجی بیرون زده‌اند، حجم بنا را استوارتر می‌نمایند. بعلاوه، دو برج با قاعده نیم‌هشت در میانه اضلاع طولی کاروان‌سرا قرار دارد. سردر کاروان‌سرا و هشتی و ایوان پشت آن بی‌واسطه به یکدیگر متصل‌اند. هشتی فضایی با قاعده هشت و نیم‌هشت و به ارتفاع دو طبقه است و گنبدی بر فراز خود دارد. در طرفین هشتی، ورودیهای دو اتاق نگهبانان کاروان‌سرا تعبیه شده است.

در سوی دیگر حیاط و در تقابل با دستگاه ورودی، ایوان مرتفع شمال شرقی و تالار صلیبی‌شکل پشت آن قرار دارد. در طبقه بالای این تالار، غرفه‌هایی هست که به بخش میانی تالار و ایوان مقابل آن اشراف دارند.

در بیرون کاروان‌سرا، در سوی غربی آن، حمام و آب‌انبارهایی وجود داشته که به نوشته ماکسیم سیرو، ورود به آنها از داخل کاروان‌سرا نیز میسر بوده است.^{۱۰}

۱) لطف‌الله هنرفر، گنجینه آثار تاریخی اصفهان (آثار باستانی و الواح و کتیبه‌های تاریخی در استان اصفهان)، (اصفهان، ثقیفی ۱۳۵۰)، ص ۸۶۳.

۲) Henry Rene d'Allemagne (1863-1950)

۳) هانری رنه د'آلمانی، سفرنامه از خراسان تا بختیاری، ترجمه علی‌محمد فره‌وشی، (تهران، ابن‌سینا/ امیرکبیر، ۱۳۳۵)، ص ۸۸۴.

۴) Maxime Siroux

۵) ماکسیم سیرو، کاروان‌سراهای ایران و ساختمانهای کوچک میان راهها، ترجمه عیسی بهنام، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران)، ص ۱۴۷.

۶) همان، ص ۱۴۹.

۷) ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۳)، ص ۲۷۶.

۸) ماکسیم سیرو، کاروان‌سراهای ایران و ساختمانهای کوچک میان راهها، ص ۱۴۷.

۹) ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ص ۲۷۶.

۱۰) ماکسیم سیرو، کاروان‌سراهای ایران و ساختمانهای کوچک میان راهها، ص ۱۴۸؛ ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ص ۲۷۶.

11. Entrance side

۱۱. جبهه ورودی

13. Entrance vestibule

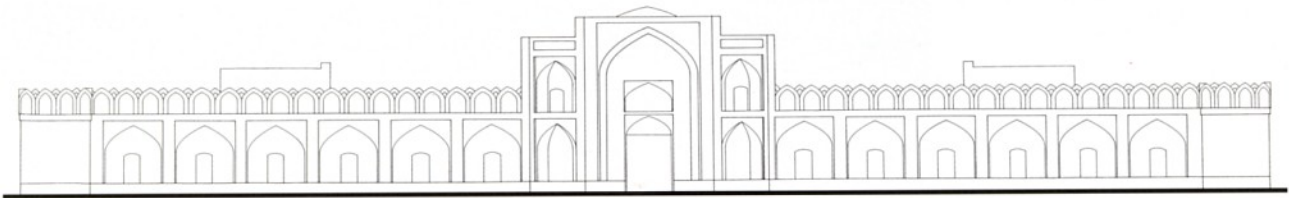
۱۳. هشتی ورودی

12. Stable

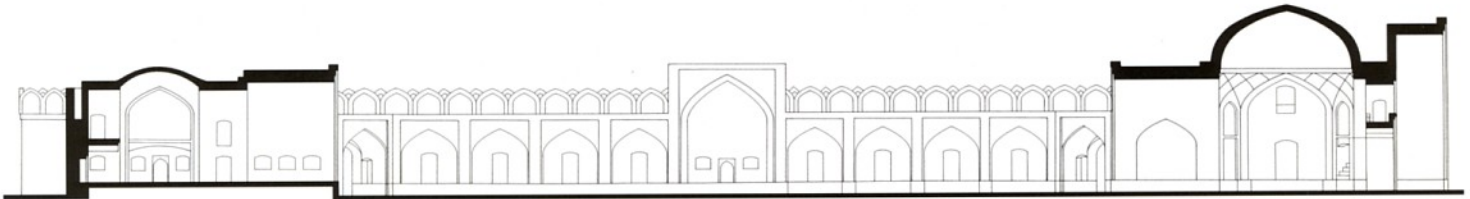
۱۲. اسطبل

برش عمودی ب-ب

section B-B

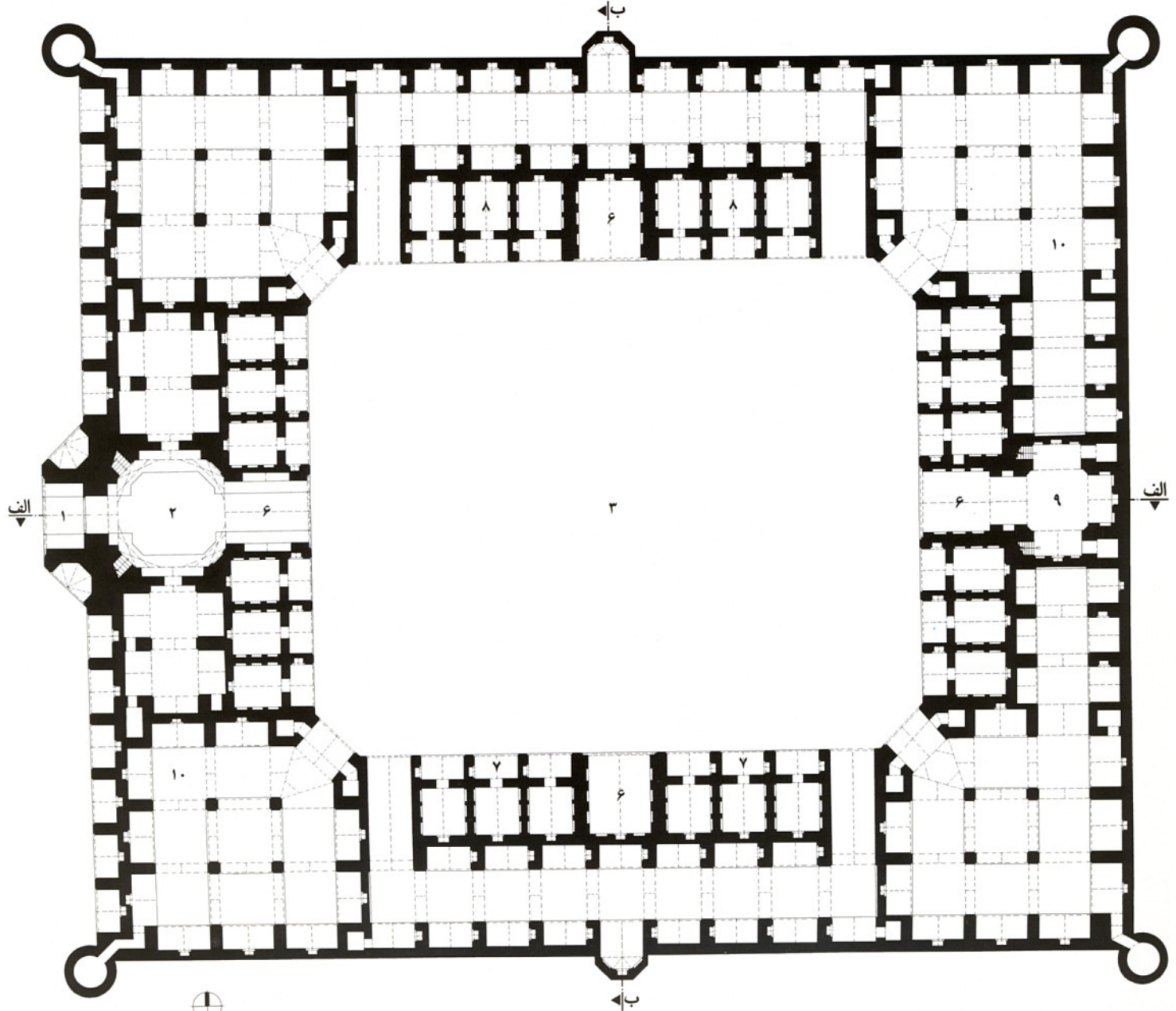

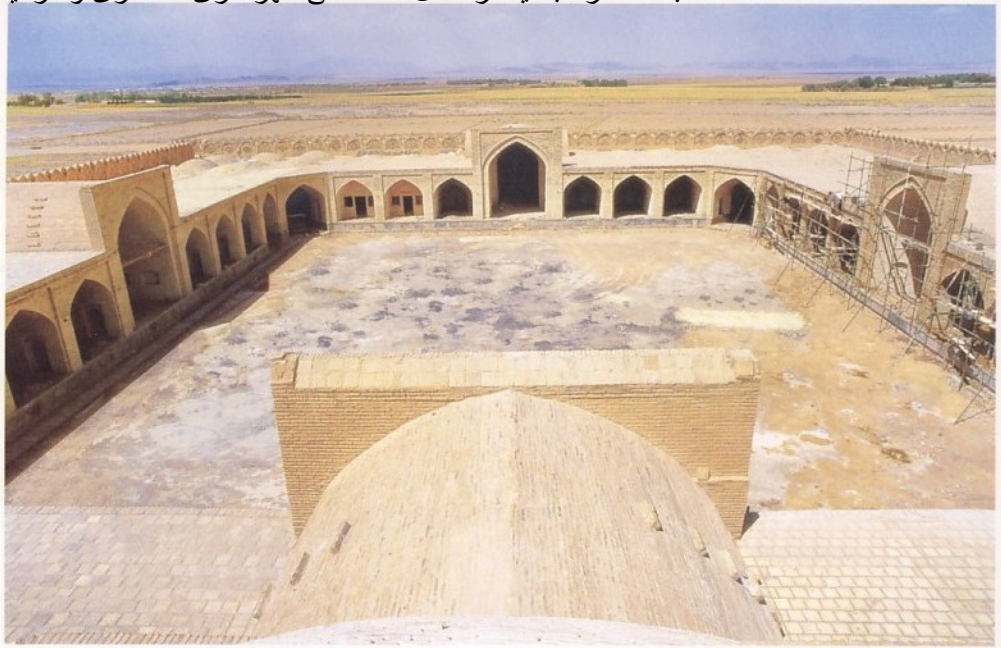
برش عمودی الف-الف

section A-A

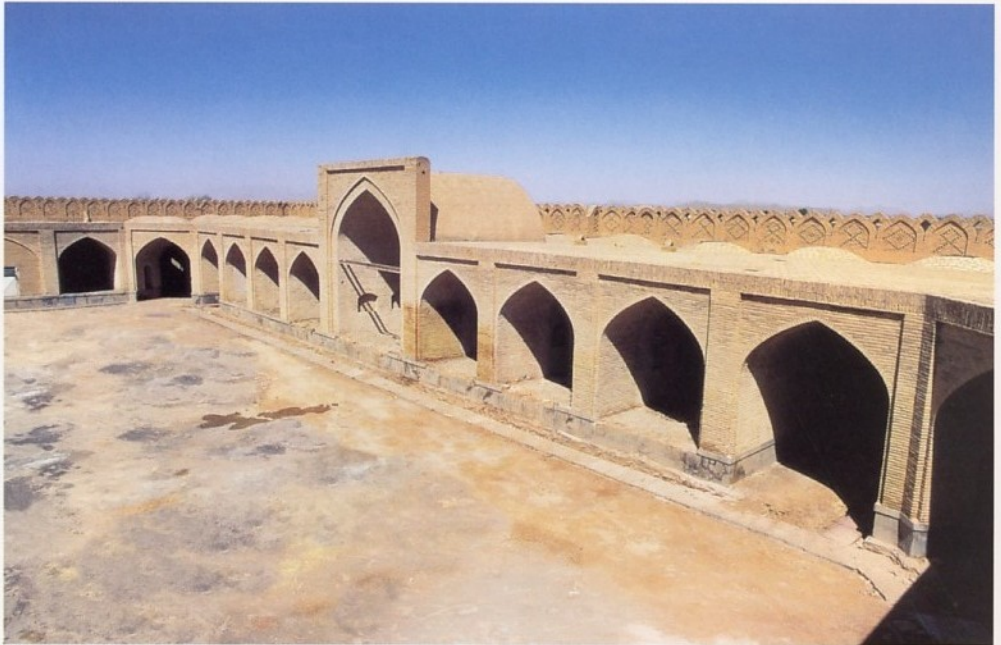
برش افقی

Floor Plan

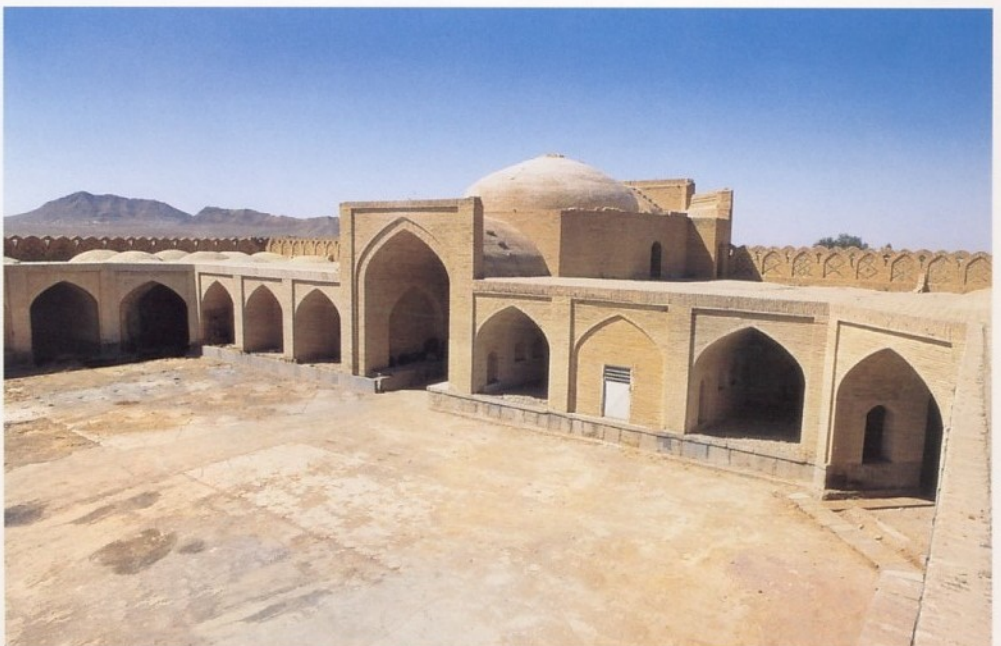

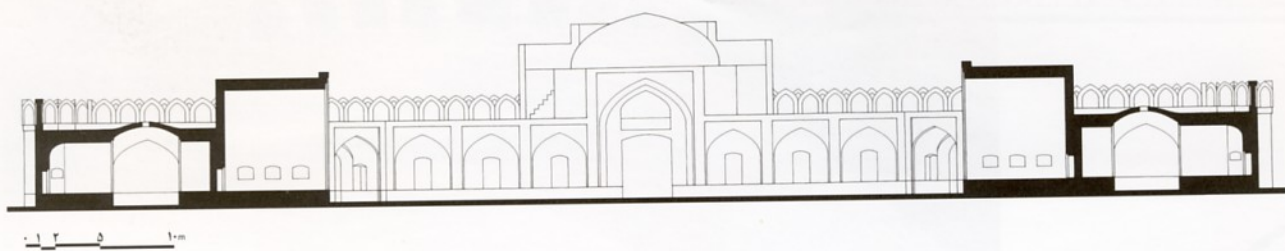
۱۴. حیاط و نمای شرقی
14. Courtyard and eastern facade

۱۵. جبهه شمالی حیاط
15. Northern side of the courtyard

۱۶. جبهه غربی حیاط
16. Western side of the courtyard

برش عمودی ب-ب
section B-B

۱۷. سردر
17. Entrance portico

۱۸. استبل
18. Stable

Esfahan, Madar-Shah Mourchekhourt Caravansary

Esfahan-Delijan Road, 50th km

Historic inscriptions: An edict belonging to the reign of the Qajar monarch, Mohammad-Shah, and dated 1251 is visible in the caravansary's portico.¹

Commissioner and builders: Henri René d'Allemagne attributes the construction of this caravansary to the mother of the Safavid monarch, Shah 'Abbas.²

Information from written sources: Maxime Siroux writes that ambassadors and diplomatic missions approaching the capital marked a pause in this caravansary, where they changed into their formal attires before proceeding to Esfahan in the company of a special escort.³ In his *Iranian Caravansaries*, noting the skilful construction of this building, Siroux attributes its construction to the reign of Shah 'Abbas II,⁴ but in another book he concedes that it may as well have been built under Shah Solayman.⁵

Evolution of the building: As the inscription in its portico indicates, this caravansary was still in use in Qajar times. It thereafter fell in disuse and its materials were stolen. The caravansary was transformed into military barracks in 1321 AS,⁶ a function it still served until recently.

Architectural notes: Covering nearly 6500 square meters, this building ranks among large caravansaries. A large rectangular courtyard occupies the center of the building. Four *eivans* at the center of its sides and their flanking *eivanchehs* form the courtyard's facades. Each *eivancheh* has a chamber behind it. The arcs of the *eivanchehs* surrounding the courtyard are regular and identical, and the walls are accurately built with a constant thickness. The stables of this caravansary appear in two configurations: square pillared stables located at the four corners of the building, which are accessed through the chamfered corners of the courtyard, and; elongated stables located behind the chambers of the southeastern and northwestern sides, which are accessed through the last arcades of these two sides. These two types of stables could easily have been interconnected; however the designer has preferred to segregate them. Maxime Siroux has suggested that the stables at the courtyard's corners were probably used to house elephants. He writes that elephants were used in the royal escort whenever an enhanced ceremonial level was to be extended to dignified travelers.⁷

The entrance of the caravansary is located on its southwestern side. The tall portico protrudes, together with its flanking arcades, from the building's exterior facade and the row of arcades distinguishes the portico in this side's facade. The crenellated roof parapets and their brick-work decoration, together with the watchtowers rising at the building's either end, have brought an elaborate facade into being on this side of the caravansary. At the four corners of the caravansary, four round watchtowers stand, as complete cylinders, beyond its exterior walls, adding to its strong appearance. Also, two *nim-hasht*-based watchtowers rise from the center of the caravansary's long sides. The caravansary's entrance leads first to the vestibule and then to the *eivan* behind it. The vestibule is a two-story-high *hasht-o-nim-hasht*-based, dome-covered area. The rooms of the caravansary's guards are accessed from either side of the vestibule.

On the other side of the courtyard, in reply to the entrance ensemble, stands the tall northeastern *eivan*, with the cross-shaped reception hall behind it. Chambers overlooking its central area and the *eivan* in front of it are built on the upper floor of this hall.

A bathhouse and a water cistern existed outside the caravansary, on its western side, which, according to Maxime Siroux, were also accessible from inside the building.⁸

1. Lotfollah Honarfar, *Ganjine-ye Asar-e Tarikhi-e Esfahan (Asar-e Bastani va Alvah va Katibeha-ye Tarikhi dar Ostan-e Esfahan)*, Esfahan, Saqafi, 1350 AS, p. 863.

2. Henry Rene d'Allemagne, *Travel from Khorassan to Bakhtiari*, translated by 'Ali Mohammad Farahvashi, Tehran, Ebn-e Sina/Amir Kabir, 1335 AS, p. 884.

3. Maxime Siroux, *Iranian Caravansaries and Small Roadside Buildings*, translated by 'Eyssa Behnam, Tehran, Iranian National Ancient Monument Preservation Organization, p. 147.

4. *Ibid.*, p. 149.

5. Maxime Siroux, *Ancient Roads of the Region of Esfahan and their Related Buildings*, translated by Mehdi Mashayekhi, Tehran, Iranian National Ancient Monument Preservation Organization, 1357 AS, p. 276.

6. Maxime Siroux, *Iranian Caravansaries and Small Roadside Buildings*, p. 147.

7. Maxime Siroux, *Ancient Roads of the Region of Esfahan and their Related Buildings*, p. 276.

8. Maxime Siroux, *Iranian Caravansaries and Small Roadside Buildings*, p. 148; Maxime Siroux, *Ancient Roads of the Region of Esfahan and their Related Buildings*, p. 147.

اصفهان، کاروان‌سرای مورچه‌خورت

بخش مورچه‌خورت

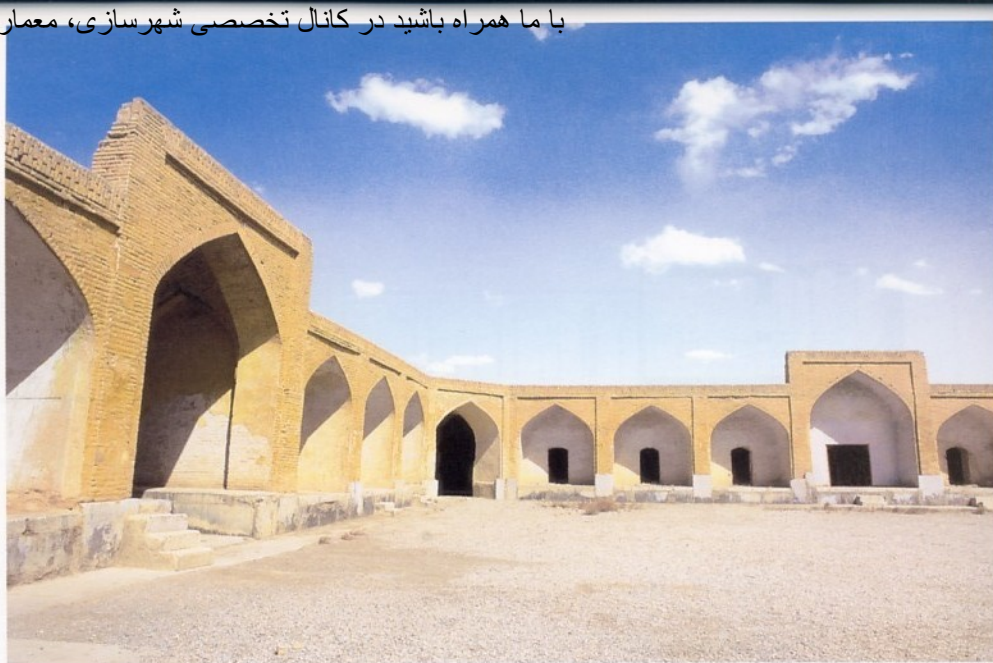
شرقی از درون به هم راه دارند و اتاقهای دو گوشه دیگر مجزا از یکدیگرند.

ورودی کاروان‌سرا، که شاخص‌ترین بخش است، در جبهه شرقی قرار دارد. سردر مرتفع بنا و طاق‌نماهای طرفین آن، همچون بیشتر کاروان‌سراهای دوره صفویان، از امتداد افقی نمای خارجی پیش آمده و حجمی شاخص در بدنه کاروان‌سراست. نمای طاق‌نماسازی‌شده این ضلع از کاروان‌سرا نیز، در مقایسه با نماهای ساده‌اضلاع دیگر، تأکیدی بر ورودی کاروان‌سراست. پس از سردر، هشتی وسیعی واقع است که در دو سوی خود، دو سکوی متقارن دارد. هشتی مستقیماً از طریق ایوان شرقی به حیاط می‌رسد. در حجم حیاط نیز، بر سوی ورودی تأکید شده است. در نمای داخل حیاط، به علت اختلاف جزئی دهانه‌های ایوانها و ایوانچه‌ها و ارتفاع کم ایوانها از رخ‌بام کلی حیاط، الگوی چهارایوانی نمود چندانی ندارد و گنبد هشتی و سردر، در پشت نمای شرقی حیاط، یگانه نقطه شاخص در حیاط است.

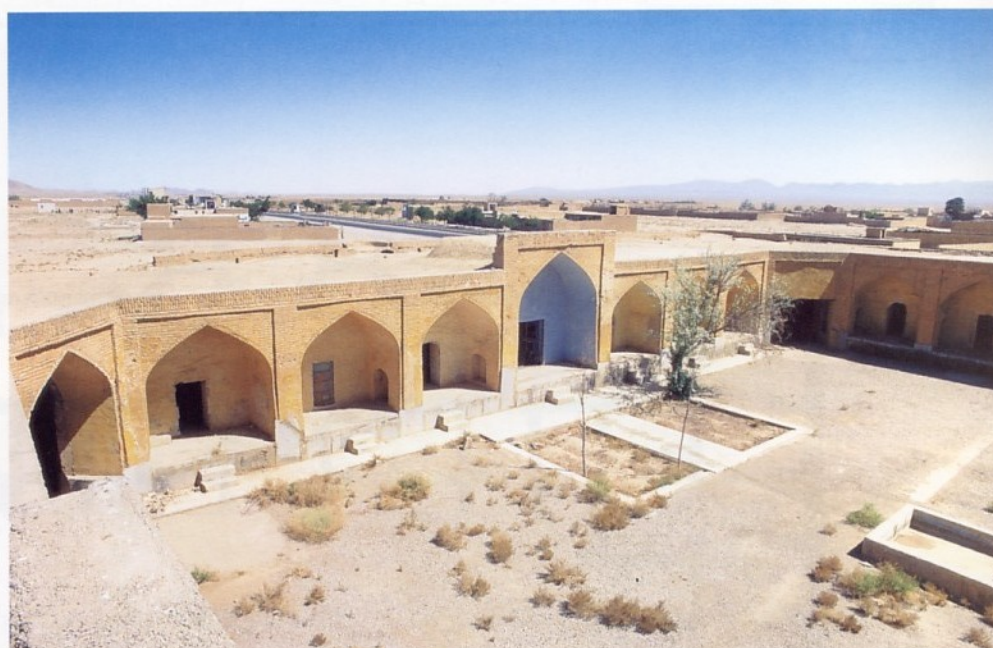
کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. بانیان و سازندگان بنا: بانی کاروان‌سرا شناخته نشده است. دیگر اطلاعات مکتوب: ماکسیم سیرو^۱ این بنا را از کاروان‌سراهای صفوی دانسته و نوشته است که مورچه‌خورت از قدیم‌الایام شهری کاروانی بود و کاروانها در آنجا شکل می‌گرفتند.^۲ نکاتی درباره معماری بنا: این بنا با مساحت بیش از ۴۵۰۰ متر مربع کاروان‌سرای نسبتاً بزرگ محسوب می‌شود. در میانه بنا، حیاطی تقریباً مربع‌شکل با گوشه‌هایی پخ نشسته است. در هر ضلع حیاط، ایوانی در میانه و در هر طرف ایوان، سه ایوانچه با حجره‌های پشت آنها قرار گرفته است. نکته جالب توجه در این بنا نظم حاکم بر طرح آن است. ایوانچه‌های پیرامون حیاط همگی هم‌اندازه و حجره‌های پشت آنها نیز چنین‌اند. اسطبلها مطابق معمول بر گرداگرد فضاهای کاروان‌سرا حلقه زده‌اند. این حلقه را شاه‌نشین پشت ایوان غربی و هشتی ورودی قطع و به دو بخش مجزا تفکیک کرده‌اند. سکوه‌های بارانداز عمیقی در اسطبلها ساخته‌اند که دهانه‌های آنها نیز کمابیش یک‌اندازه است. راه ورود به اسطبلها به تقارن از پخهای گوشه‌های حیاط است. در ابتدای راه‌های ورود به اسطبل، دو اتاق برای چهارپاداران وجود دارد. دو اتاق گوشه‌های شمال شرقی و جنوب

1) Maxime Siroux

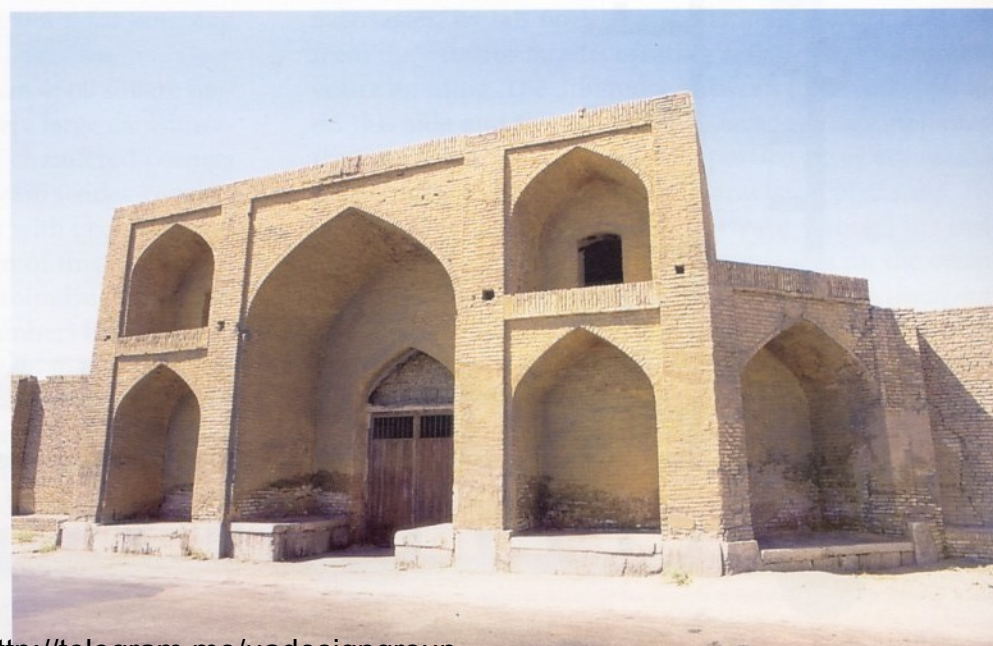
۲) ماکسیم سیرو، راه‌های باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۷، ص ۲۴.

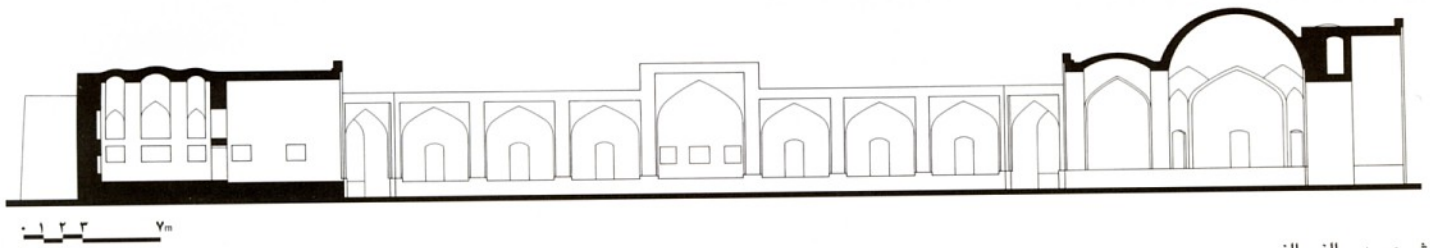
۱۹. جبهه‌های شرقی و جنوبی حیاط
19. Eastern and southern sides of the courtyard

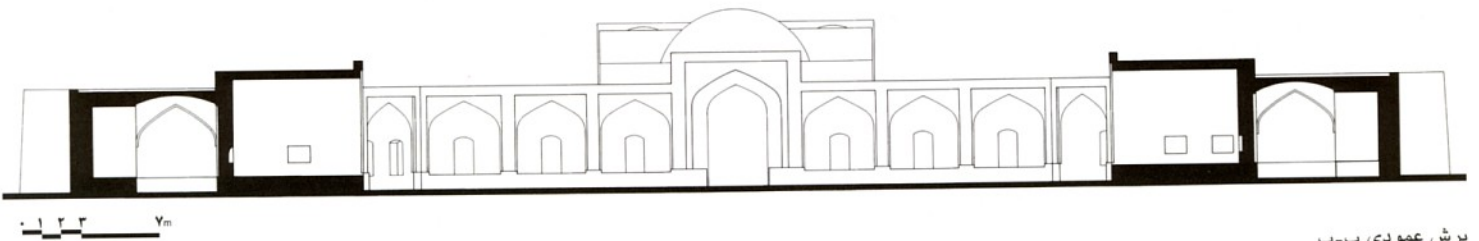
۲۰. جبهه شمالی حیاط
20. Northern side of the courtyard

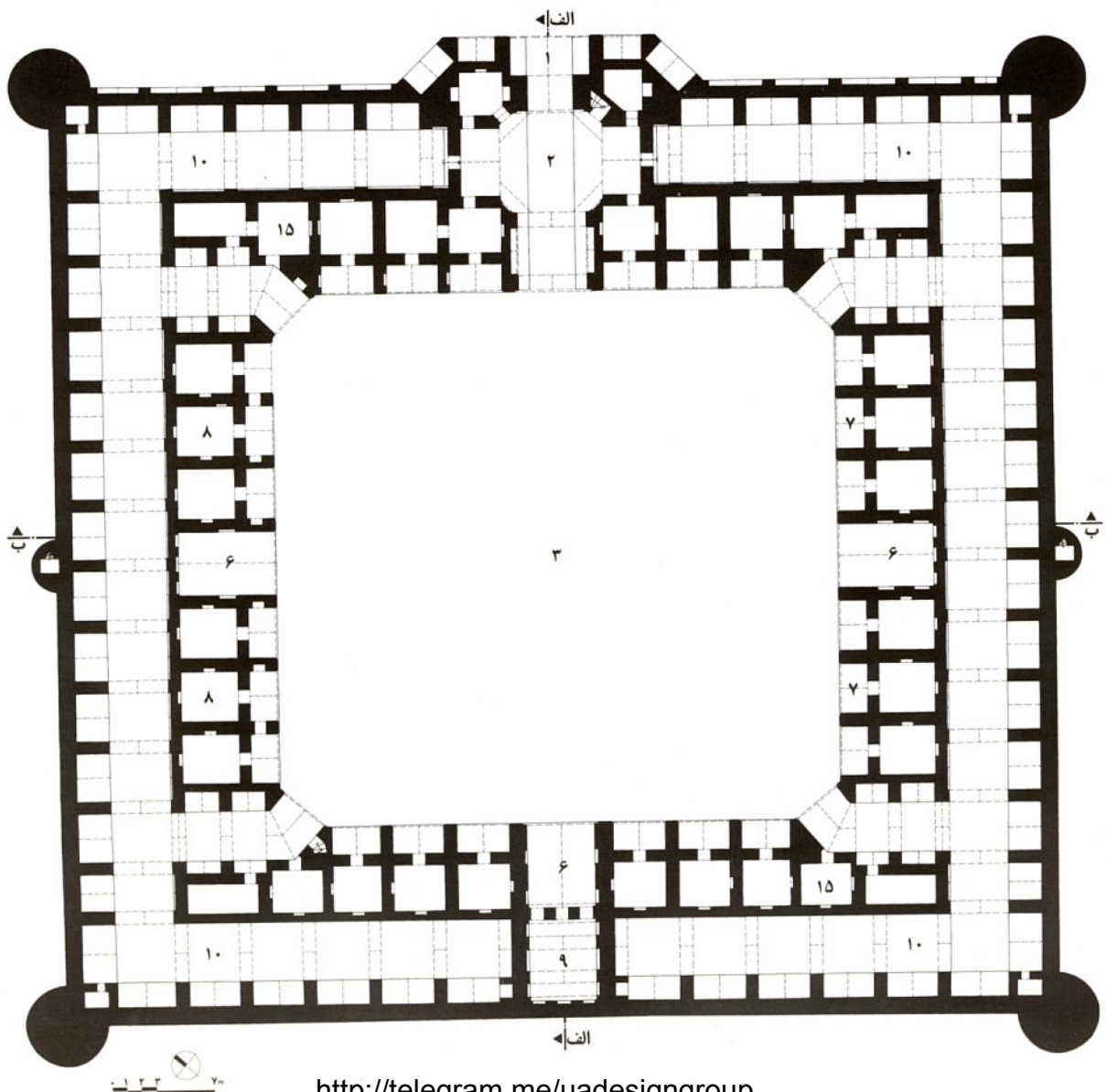
۲۱. سردر
21. Entrance portico <http://telegram.me/uadesigngroup>

برش عمودی الف-الف
section A-A

برش عمودی ب-ب
section B-B

برش افقی
Floor Plan

تهران، کاروانسرای رباط کریم

جاده تهران-ساوه، کیلومتر ۳۰

دستگاه ورودی، شامل جلوخان و سردر و هشتی، در گوشه شمالی بنا واقع است. محور مجموعه فضاهای ورودی با محور بنا اختلاف دارد. به همین علت، هشتی با دیگر فضاهای کاروانسرا به شکلی معوج مرتبط می‌شود. به این ترتیب، برخلاف اکثر کاروانسراها، سردر نسبت به کاروانسرا چرخیده و در امتداد محور حیاط نیز ننشسته است. با وجود این، راه ورود به حیاط از محور حیاط است. دیوارهای خارجی در گوشه غربی کاروانسرا، برخلاف بناهای مشابه، شکل منظم هندسی ندارد. به نظر می‌رسد که در این قسمت، بناهای دیگری وجود داشته که مانع نظم کامل شکل بیرونی کاروانسرا شده است. جلوخان طویل کاروانسرا نیز شاید به علت وجود این بناها احداث شده باشد. امروزه قسمتهای زیادی از این جلوخان تخریب شده است. سردر نمایی مشابه با ایوانها دارد. جلوخان، به سبب طاق‌نماهای طرفینش و نیز طاق‌نماهای طرفین سردر، به حیاطی در مقابل سردر شبیه شده است. سردر مستقیماً به هشتی راه می‌یابد. هشتی، که قاعده‌ای هشت و نیم‌هشت دارد، با طاقی رسمی‌بندی پوشیده شده است و از یک سو به اتاق نگهبانان و، از سوی دیگر، به انتهای شمال غربی حیاط راه می‌برد. ایوان شمال غربی، چنان که گفتیم، به همراه ایوان مقابل خود محوری قوی در طرح کاروانسرا پدید آورده که نظمی مؤکد را بر فضای کاروانسرا حاکم کرده است.

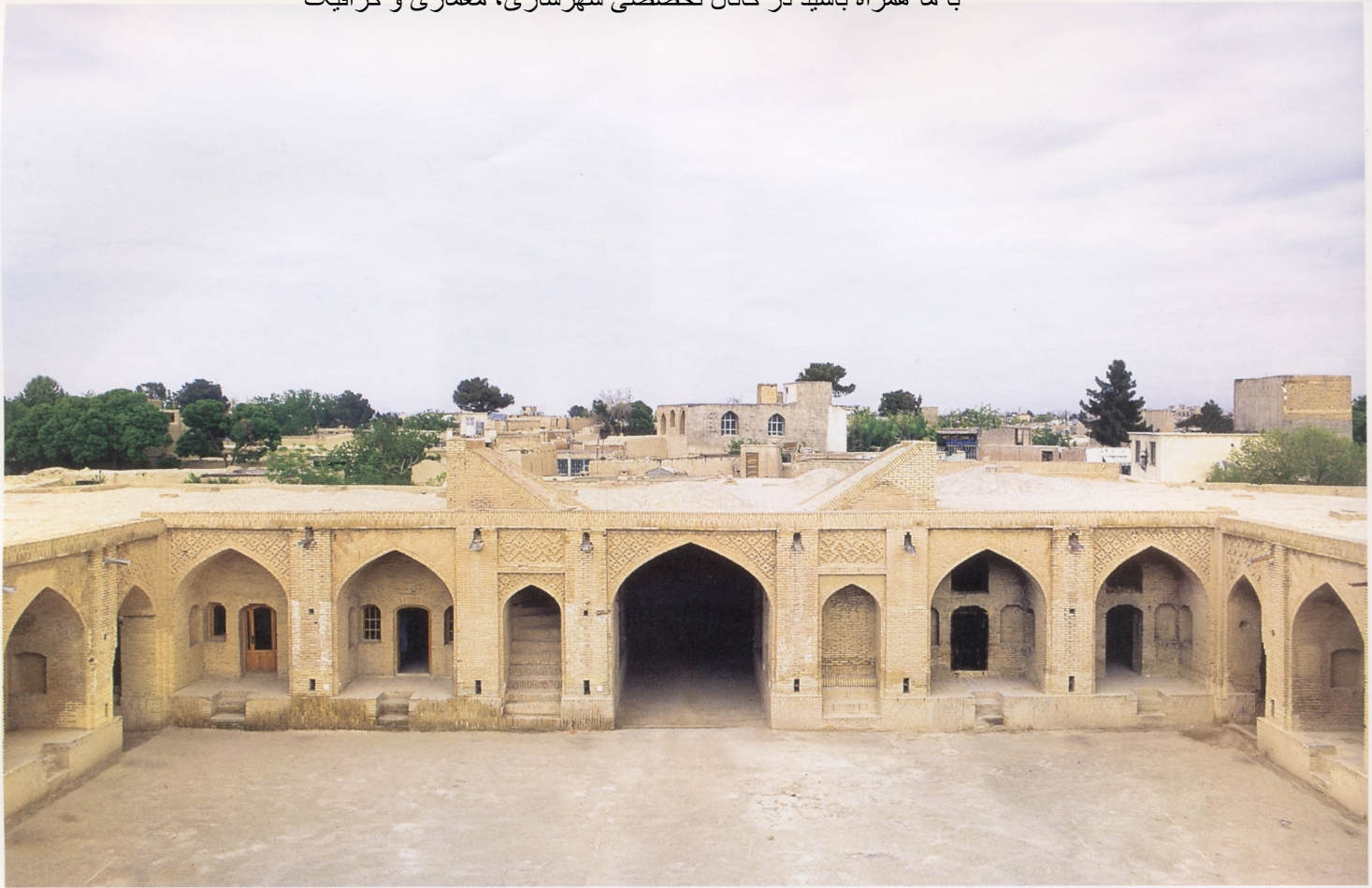
کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: اکنون در بنا، کتیبه تاریخ‌دار وجود ندارد؛ ولی قبلاً کتیبه‌ای به تاریخ اوایل قرن سیزدهم هجری قمری بر بالای در کاروانسرا بوده است.^۱

بنیان و سازندگان بنا: بانی این کاروانسرا شناخته نشده است. سیر تحول بنا: بر اساس منابع بررسی‌شده، این کاروانسرا متعلق به دوره قاجاریان است و اکنون سالم و پابرجاست.

نکاتی درباره معماری بنا: کاروانسرای رباط کریم مساحتی در حدود ۳۵۰۰ متر مربع دارد. بر گرداگرد حیاط مربع‌شکل میانه بنا ایوانچه‌هایی و، در پشت هر یک، حجره‌ای واقع است. حجره‌ها و نیز ایوانچه‌ها شکلی یکسان و اندازه‌ای ثابت دارند و به بنا صورتی منظم بخشیده‌اند. هر یک از حجره‌ها طاقچه‌بندی منظمی دارد و در میانه ضلع انتهایی آن، بخاری دیواری تعبیه شده است. در میانه هر یک از اضلاع شمال غربی و جنوب شرقی حیاط ایوانی قرار گرفته است. عرض این ایوانها با ایوانچه‌های پیرامون حیاط تفاوتی ندارد، اما معمار بنا قاب مشترک ایوان جنوب شرقی با کفش‌کنهای طرفینش را از رخ‌بام حیاط بالاتر زده و صورت شاخصی بدان بخشیده است. در انتهای این ایوان، شاه‌نشین دو طبقه‌ای قرار دارد. آجرکاری ایوانها بر الگوی دوايوانی بنا تأکید می‌کند.

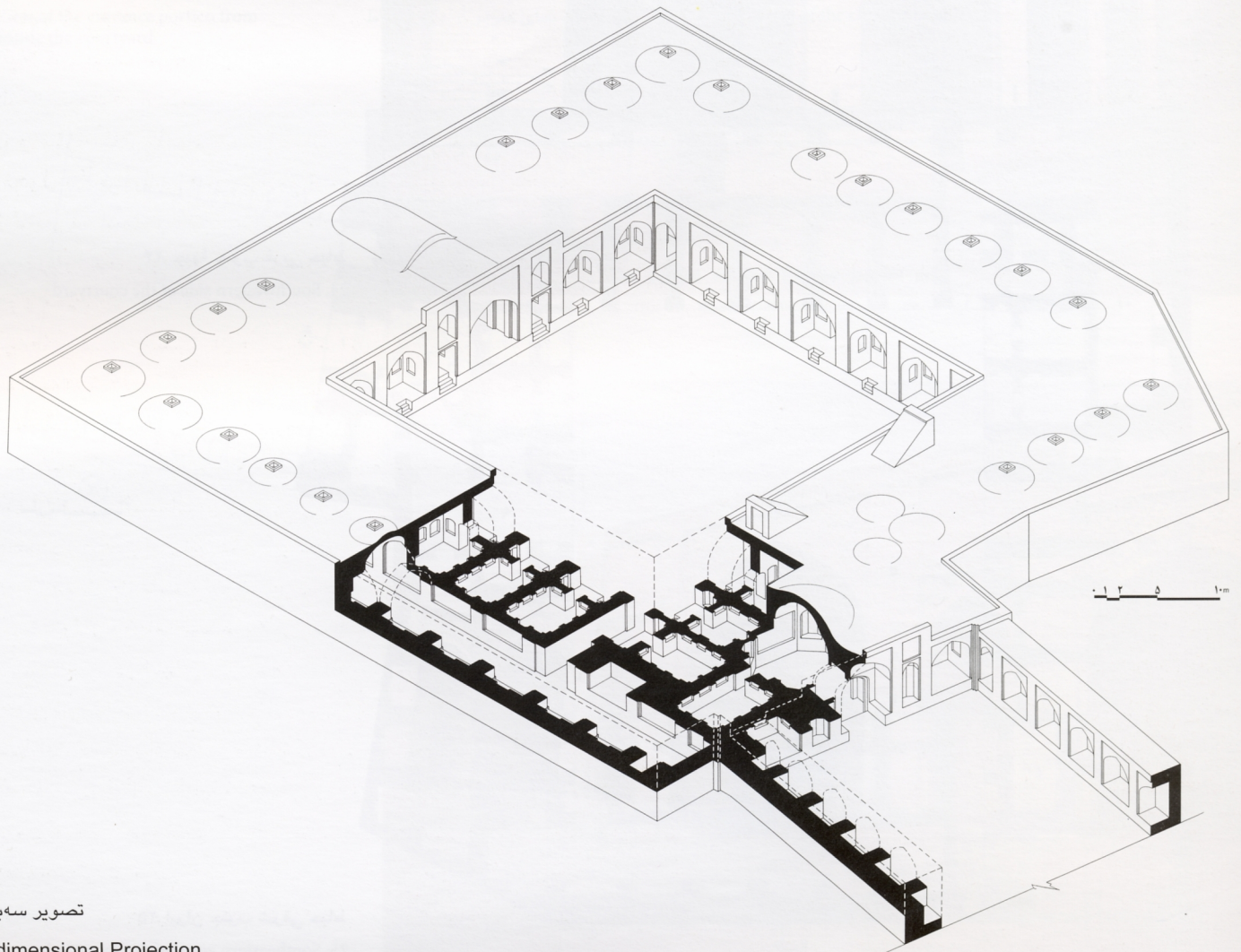
اسطبلها، که کاروانسرا را احاطه کرده‌اند، به پنج قسمت شده‌اند. راه یک قسمت از اسطبلها از فضای ورودی و انتهای ایوان شمال غربی و راه چهار قسمت دیگر از آخرین طاق‌نماهای اضلاع شمال شرقی و جنوب غربی حیاط است. در جوار ورودی چهار قسمت اخیر، حجره‌هایی برای چهارپاداران تعبیه شده که هر یک شکلی متفاوت با بقیه دارد.

(۱) سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، آگاهی‌نامه، ش ۳۴ (مهر ۱۳۵۷)، ص ۶.

22. Northwestern facade of the courtyard

۲۲. نمای شمال غربی حیاط

تصویر سه بعدی

Tri-dimensional Projection

۲۳. جبهه‌های جنوب غربی و جنوب شرقی حیاط

23. Southwestern and southeastern sides of the courtyard

۲۴. جبهه جنوب غربی حیاط

24. Southwestern side of the courtyard

۲۵. ایوان جنوب شرقی حیاط

25. Southeastern *ivān* of the courtyard

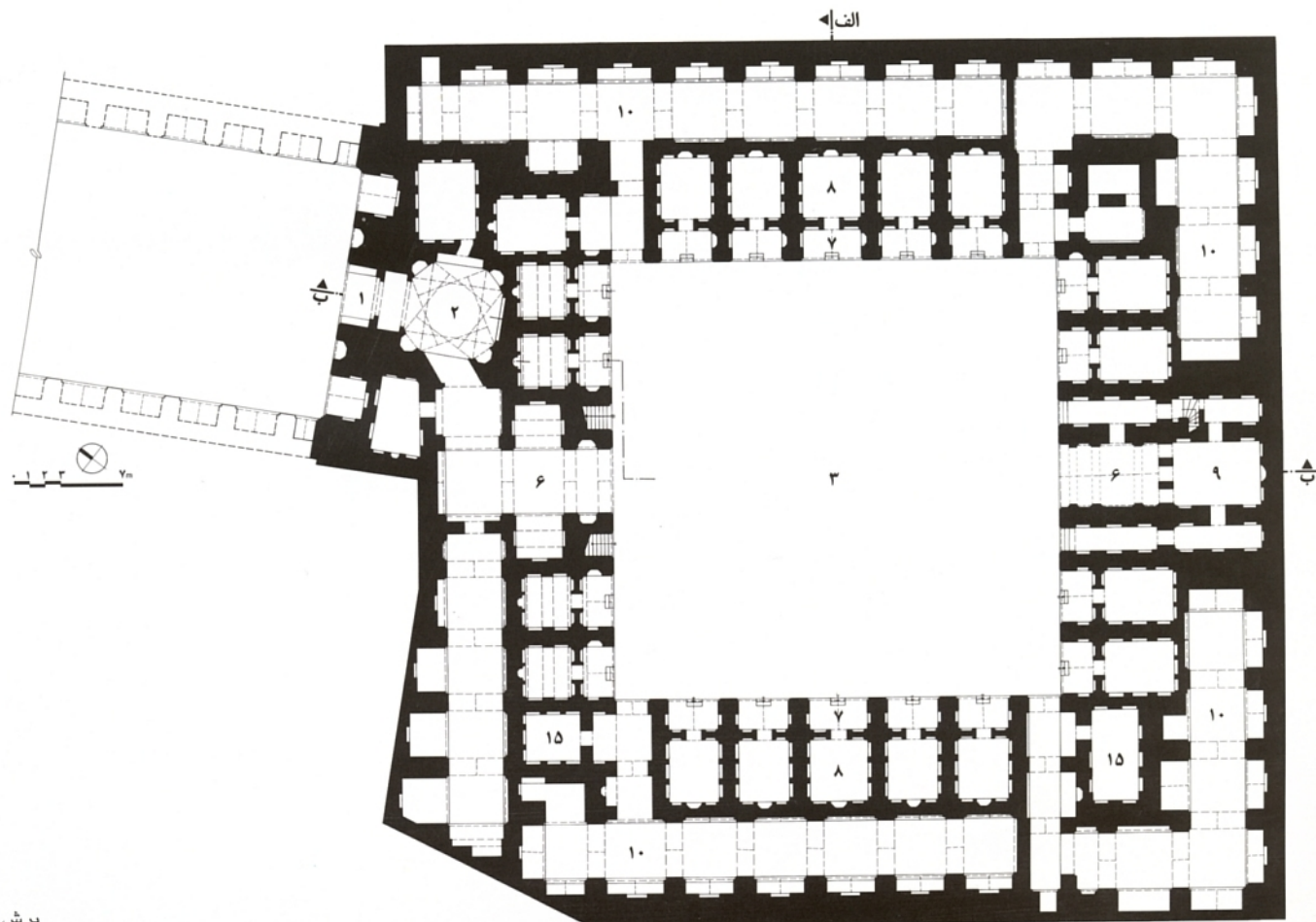
27. View of the entrance portico from inside the courtyard

۲۷. نمای سردر از داخل حیاط

26. Facade of one of the chambers

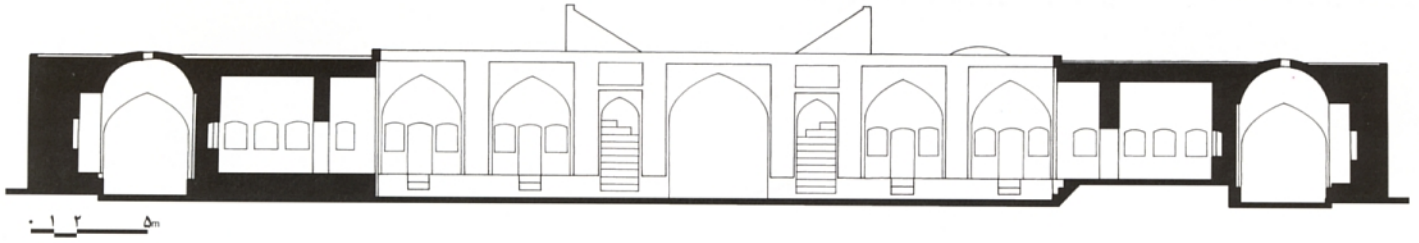
۲۶. نمای یکی از حجره‌ها

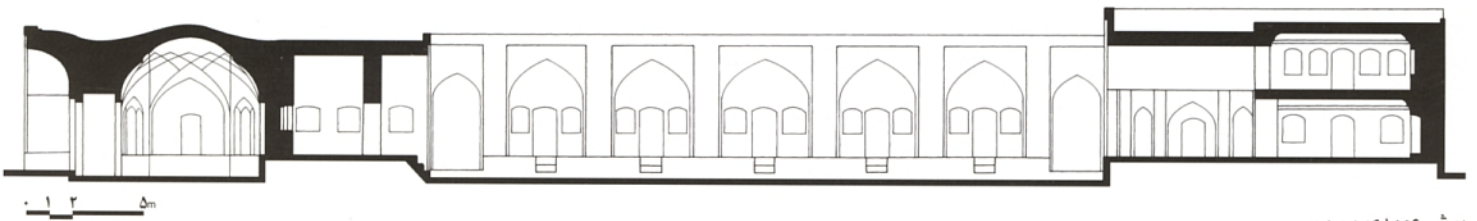
برش افقی

Floor Plan

<http://telegram.me/uadesigngroup>

برش عمودی الف-الف
section A-A

برش عمودی ب-ب
section B-B

28. Stable

۲۸. استپیل

تهران، کاروان‌سرای کنارگرد

حسن آباد فشافویه

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است.

بانیان و سازندگان بنا: بانی کاروان‌سرا شناخته نشده است.

دیگر اطلاعات مکتوب: مؤلفان فهرست کاروان‌سراهای ایران این بنا را از آثار دوره صفویان دانسته‌اند.^۱ به نوشته عضدالملک، کاروان‌سرا به دوره صفویان تعلق دارد و در زمان او، وضع خوبی نداشته است. او به وجود چاپارخانه مخروبه‌ای در جنوب کاروان‌سرا نیز اشاره کرده است.^۲ در آگاهی‌نامه، تاریخ احداث بنا، به نقل از معمرین محل، در حدود ۱۲۰۰ ذکر شده است.^۳

سیر تحول بنا: این کاروان‌سرا از دو بخش تشکیل شده که بخش غربی قدمت چندانی ندارد و به نظر می‌رسد که در صد سال گذشته، به بنای اصلی الحاق شده باشد.^۴ بنا امروزه متروک است.

نکاتی درباره معماری بنا: چنان که گذشت، این کاروان‌سرا از دو بخش قدیمی و جدید تشکیل شده است. بخش اصلی و قدیمی بنا، با مساحتی بیش از ۴۴۰۰ متر مربع، کاروان‌سرای نسبتاً بزرگ به شمار می‌آید. در میانه اضلاع حیاط مستطیل شکل بنا، چهار ایوان و در طرفین آنها، ایوانچه‌هایی واقع است. اندک بودن تفاوت ایوانها و ایوانچه‌ها، هم در ارتفاع و هم در دهانه، موجب شده که الگوی چهارایوانی بنا نمودی نداشته باشد. هر یک از ایوانچه‌ها به حجره‌ای مرتبط است. اسطبلهای طویلی پشت حجره‌ها و پیرامون کاروان‌سرا را فراگرفته‌اند. ورود به این اسطبلها هم از هشتی ممکن است و هم از پنجهای چهار گوشه حیاط. طرح گوشه‌های شمال شرقی و جنوب شرقی کاملاً مشابه یکدیگر است و در آنها، علاوه بر راه اسطبلها، فضایی برای اقامت چهارپاداران و پلکانهای بام تعبیه شده است. دو گوشه دیگر حیاط متفاوت است: در گوشه جنوب غربی، دو راه عمود بر هم به اسطبلها و انبارها می‌رسد؛ در گوشه شمال غربی، یکی از این راهها به اسطبل و راه دیگر به فضایی منتهی

می‌شود که احتمالاً محل اقامت چهارپاداران بوده است. ایوان میانه ضلع غربی در انتها از دو سو گسترش و شکلی صلیبی یافته است. بازوهای طرفین این فضا به انبارهای پشت این جبهه راه دارد. ایوان میانه ضلع غربی نقش ارتباطی دارد و راه ورود به دیگر حیاط کاروان‌سراست.

بخش جدید یا حیاط دوم کاروان‌سرا را ایوانچه‌هایی در سه ضلع شمالی و جنوبی و غربی احاطه کرده است که تنها ایوانچه‌های ضلع غربی در پشت خود حجره دارند. اسطبلهای این قسمت، که در پشت جبهه‌های شمالی و جنوبی واقع است، از اسطبلهای معمول کاروان‌سراها عریض‌تر است؛ و به همین علت، یک ردیف ستون در میانه دارد. به نظر می‌رسد که افزودن این بخش به بنای اصلی کاروان‌سرا بیشتر برای افزایش اسطبلها بوده باشد.

راه ورود به این مجموعه از ضلع شرقی بخش قدیمی‌تر است. سردر، برخلاف اکثر کاروان‌سراهای دوره صفویان، همسطح دیوار خارجی است. ردیف طاق‌نماهای این ضلع اهمیت جبهه ورودی را می‌نماید - نمای خارجی دیگر اضلاع ساده است. در گوشه شمال شرقی بیرون کاروان‌سرا، یک حمام و یک آب‌انبار برای استفاده کاروانیان احداث شده است.

۱) محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و

آموزش عالی) سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲، ص ۱۰۵.

۲) علی‌رضا عضدالملک، سفرنامه عضدالملک به عتبات، به کوشش حسن مرسلوند، (تهران، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۰)، ص ۳۰.

۳) سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، «کاروان‌سرای کنارگرد»، آگاهی‌نامه، ش ۱۷ (اردیبهشت ۲۵۳۶)، ص ۱۹.

۴) همان‌جا

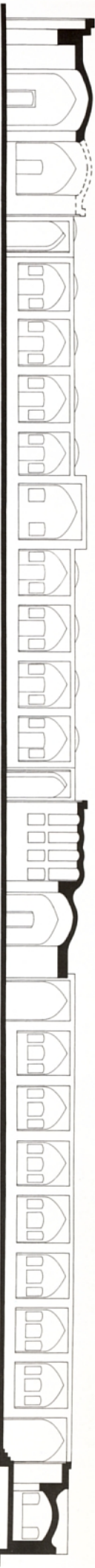
29. Southern courtyard, eastern side

۲۹. جنبه شرقی حیاط جنوبی

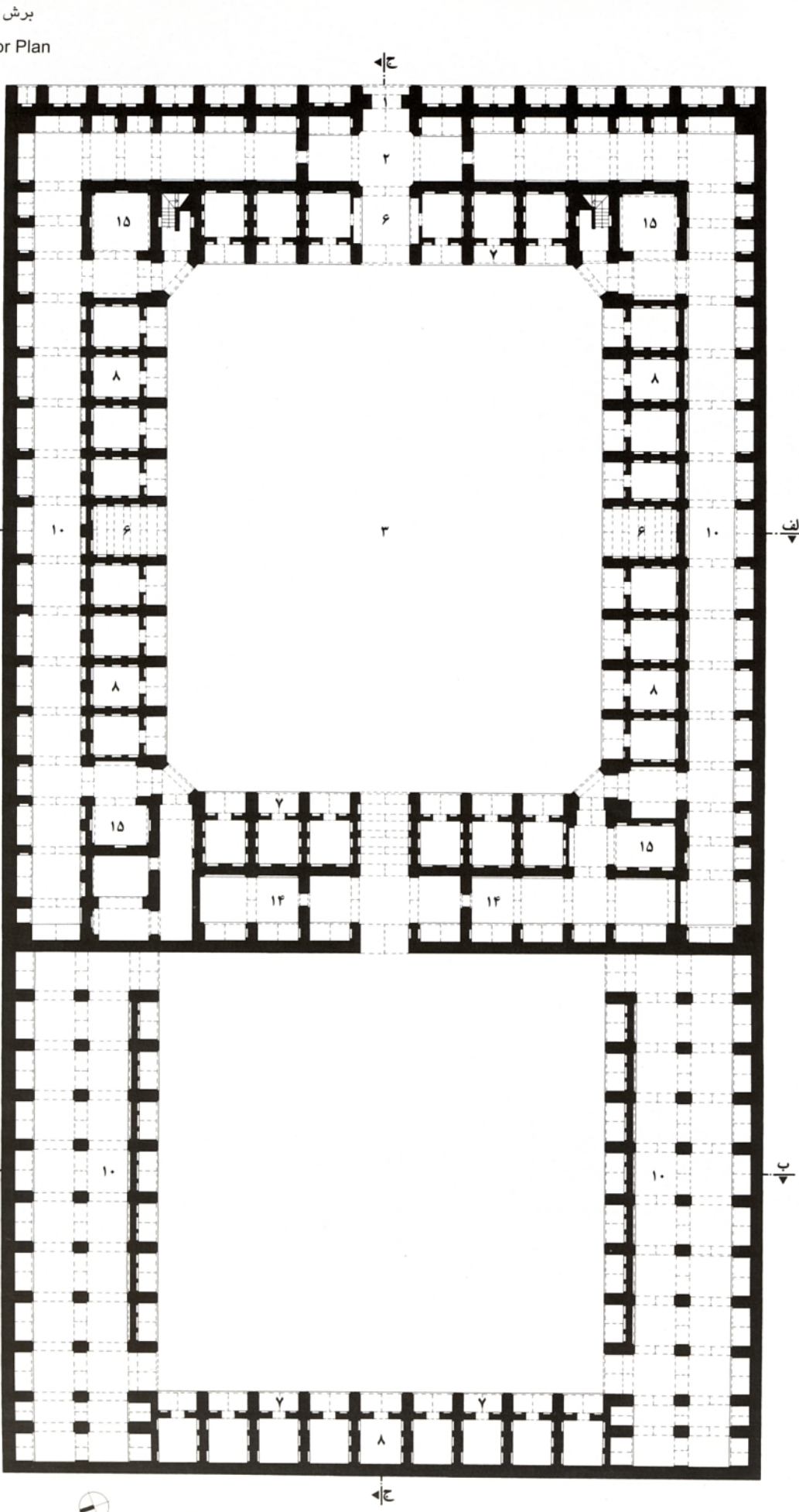
30. Southern courtyard, northern facade

۳۰. نمای شمالی حیاط جنوبی

۱:۱۰

برش افقی
Floor Plan

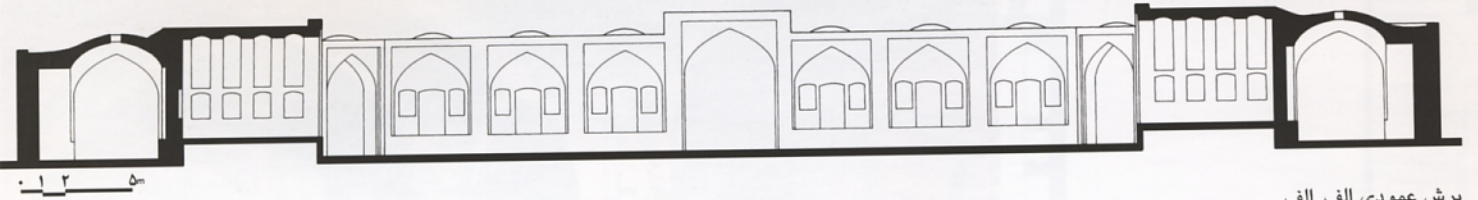
۳۱. اسطبل غربی
31. Western stable

۳۲. جبهه شمالی حیاط شمالی
32. Northern courtyard, northern side

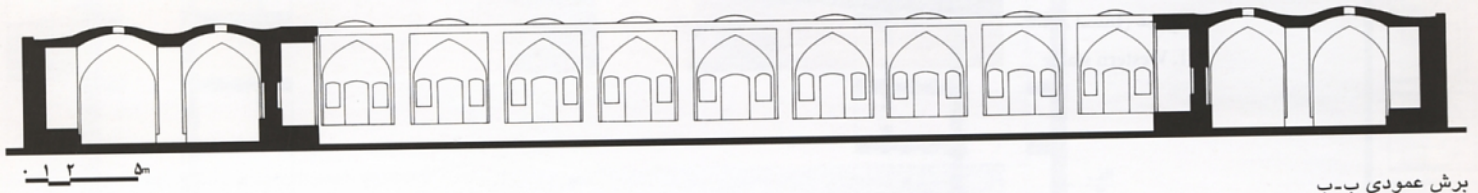

۳۳. نمای جنوبی حیاط جنوبی
33. Southern courtyard, southern facade

برش عمودی الف-الف

section A-A

برش عمودی ب-ب

section B-B

۳۴. ایوان بین حیاط شمالی و حیاط جنوبی

دامغان، کاروان‌سرای قوشه

جاده دامغان-سمنان، کیلومتر ۳۵

هشتی به اسطبل قرار دارد و با فضایی ایوانچه‌مانند، که در مقابل آن است، از اسطبل به نوعی تفکیک شده است.

کاروان‌سرای قوشه دستگاه ورودی نسبتاً مفصلی دارد. این دستگاه در ضلع جنوب شرقی بنا قرار دارد و سردر آن، مانند سردر غالب کاروان‌سراهای صفوی، از امتداد افقی نمای خارجی بیرون زده است. این سردر دو طبقه است و دو طاق‌نما به ارتفاع یک طبقه آن را به دیوار خارجی کاروان‌سرا پیوسته است. نشستن این سردر مرتفع و نماسازی شده در میان دیوار ساده کاروان‌سرا به آن جلوه و اعتبار بیشتری بخشیده است. هشتی پشت سردر با گسترش از چهار جهت حالتی صلیبی شکل یافته است: دو بازوی منشعب از فضای وسیع میانه هشتی راه ورود به اسطبل‌های طرفین است و دو بازوی دیگر امتداد راه ورود به حیاط. اتاقهای نگهبانان کاروان‌سرا در دو طرف ورودی، در ابتدای هشتی، واقع است.

در طبقه بالای سردر و قسمتی از دیگر فضاهای ورودی، بالاخانه‌ای، شامل یک حیاط در میانه و سه اتاق در پیرامون آن، وجود دارد. بدین ترتیب، بر بام کاروان‌سرا، حیاطی محصور پدید آمده که احتمالاً متعلق به کاروان‌سرادار و خانواده وی بوده است؛ در حالی که در اغلب کاروان‌سراها، فضای طبقه بالا را از هر سو باز کرده‌اند تا محل گذر هوا باشد. وجود بالاخانه سردر را مرتفع جلوه داده و ورودی را در حجم کلی بنا تشخیص و اعتبار بیشتری بخشیده است. هفت برج مدور توپر در چهار گوشه و نیز در میانه سه ضلع خارجی بنا قرار دارد که بر بالای آنها، اتاقک‌هایی با طاق گنبدین برای دیده‌بانی ساخته بودند. وجود این برجها و اتاقک‌های فراز آنها بنای کاروان‌سرا را به قلعه‌ای مستحکم شبیه می‌کرده است. امروزه اتاقک‌های بالای برجها فرو ریخته و تنها در برج گوشه غربی نمونه‌ای از آن باقی است و هنوز سقف آجری آن دیده می‌شود.

در فاصله کمی از کاروان‌سرا، روبه‌روی سردر، آب‌انباری وجود دارد که هم‌زمان با کاروان‌سرا احداث شده است. در این قسمت، بقایای دیوار یخچالی قدیمی نیز مشاهده می‌شود.

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. **بنیان و سازندگان بنا:** بر اساس منابع بررسی شده، این بنا از کاروان‌سراهایی است که در دوره سلطنت شاه‌عباس اول صفوی احداث شده است. در دوره قاجاریان، حاجی‌علی‌نقی، تاجر کاشانی، این بنا را مرمت کرده و چهار دکان در نزدیکی آن ساخته است.^۱ **دیگر اطلاعات مکتوب:** هانری رنه د'آلمانی^۲ در این کاروان‌سرا اقامت کرده و از اطراف کاروانیان در آن توصیفی به دست داده و نوشته است که آب از میان حوضی در وسط حیاط می‌جوشد و قهوه‌خانه‌ای در این قسمت دایر است.^۳

سیر تحول بنا: این کاروان‌سرا را سازمان حفاظت آثار باستانی نیز در سال ۱۳۵۵ ش مرمت کرده است. در این مرمت، بام را، پس از برداشتن پوشش آجری آن، با کاهگل اندودند. امروزه نیز این بنا نیاز به مرمت دارد.

نکاتی درباره معماری بنا: بنا قاعده‌ای مربع، به ضلع ۵۲ متر، دارد و جزو کاروان‌سراهای کوچک به شمار می‌رود. این کاروان‌سرا حیاط هشت و نیم‌هشت کوچکی دارد که فقط در حدود ۱۲٪ مساحت کل بنا را شامل می‌شود؛ در حالی که نسبت فضای باز به مساحت کل بنا در دیگر کاروان‌سراها معمولاً دو تا سه برابر این مقدار است. به این ترتیب، کاروان‌سرای قوشه از این حیث بنایی خاص است.

در این کاروان‌سرا، مانند اکثر بناهای مشابه، ایوانها و ایوانچه‌هایی در پیرامون حیاط قرار گرفته است. ایوانها در میانه هر ضلع حیاط و ایوانچه‌ها در طرفین آنها و در گوشه‌های حیاط جای دارند و حجره‌ها در پشت ایوانچه‌ها نشسته‌اند. در پهنای چهار گوشه حیاط ایوانچه‌هایی مشابه هم وجود دارد، اما طرح حجره‌های پشت آنها یکسان نیست. در هر یک از گوشه‌های شمالی و جنوبی حیاط، حجره‌ای بزرگ وجود دارد که غرفه‌های عمیقی قاعده آنها را به شکل نیم‌صلیب درآورده است؛ اما در دو گوشه شرقی و غربی، هر ایوانچه با سه حجره در پشتش مرتبط است. در این بنا، فضاهای پیرامون حیاط، برخلاف معمول، بالاتر از سطح حیاط نشسته‌اند. اسطبلها در پشت سه جبهه شمال شرقی و جنوب شرقی و جنوب غربی بنا واقع است و راه آنها از هشتی است. بدین ترتیب، چهارپایان وارد حیاط نمی‌شده‌اند و مسیر حرکت انسان و دام تقریباً تفکیک شده بوده است. احتمالاً یکی از علل کوچکی حیاط این کاروان‌سرا همین تفکیک فضاهاست. اتاقهای چهارپاداران در راهرو

(۱) محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، مقدمه و فهرست از محمد پیمان، (تهران، پیشگام، ۱۳۶۲)، ج ۳، ص ۳۰۸-۳۰۹.

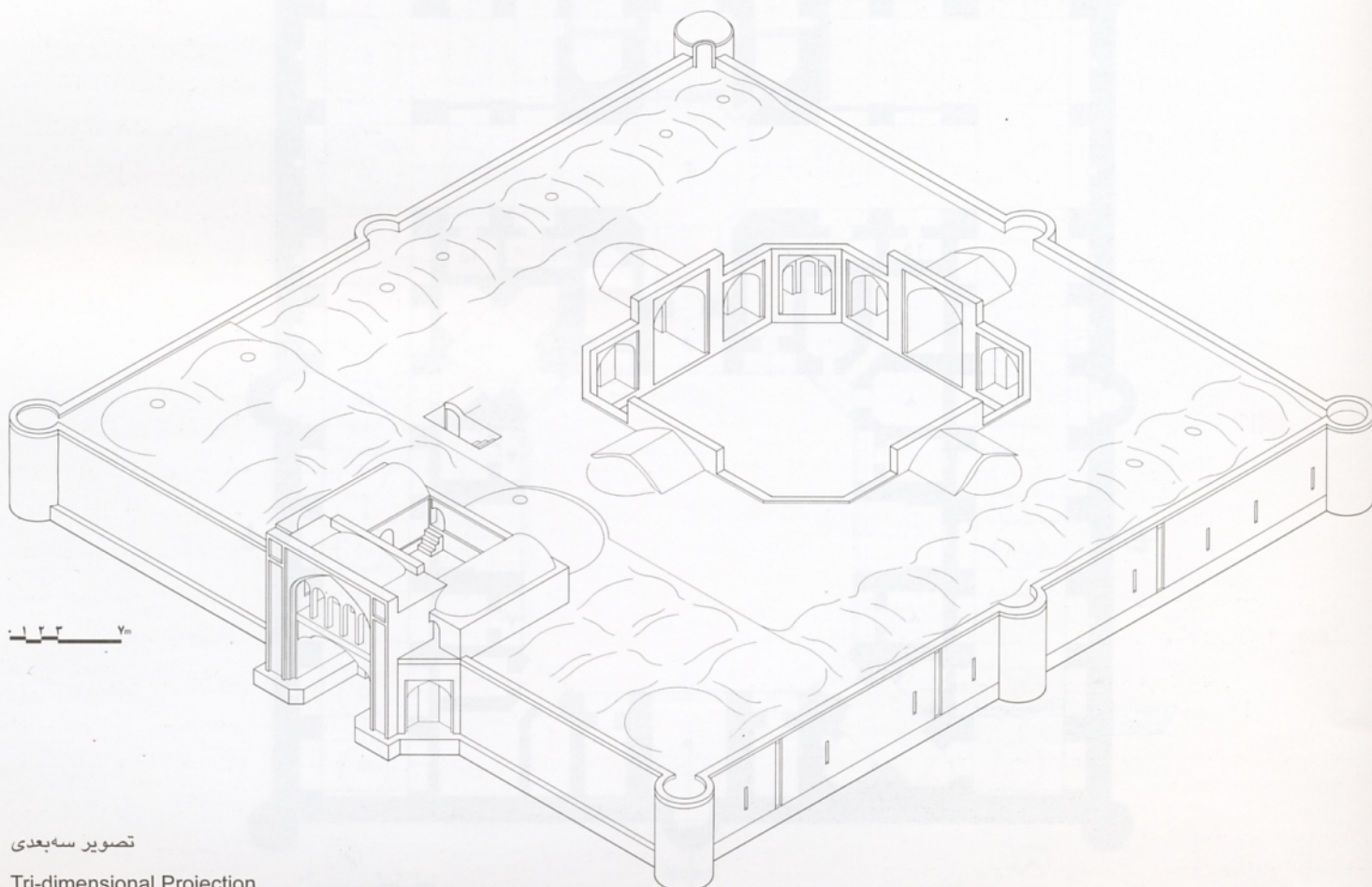
(۲) Henry Rene d'Allemagne (1863-1950)

(۳) هنری رنه د'آلمانی، سفرنامه از خراسان تا بختیاری، ترجمه علی محمد فره‌وشی، (تهران، این سینا/ امیرکبیر، ۱۳۳۵)، ص ۷۲۶.

35. Entrance side

۳۵. جبهه ورودی

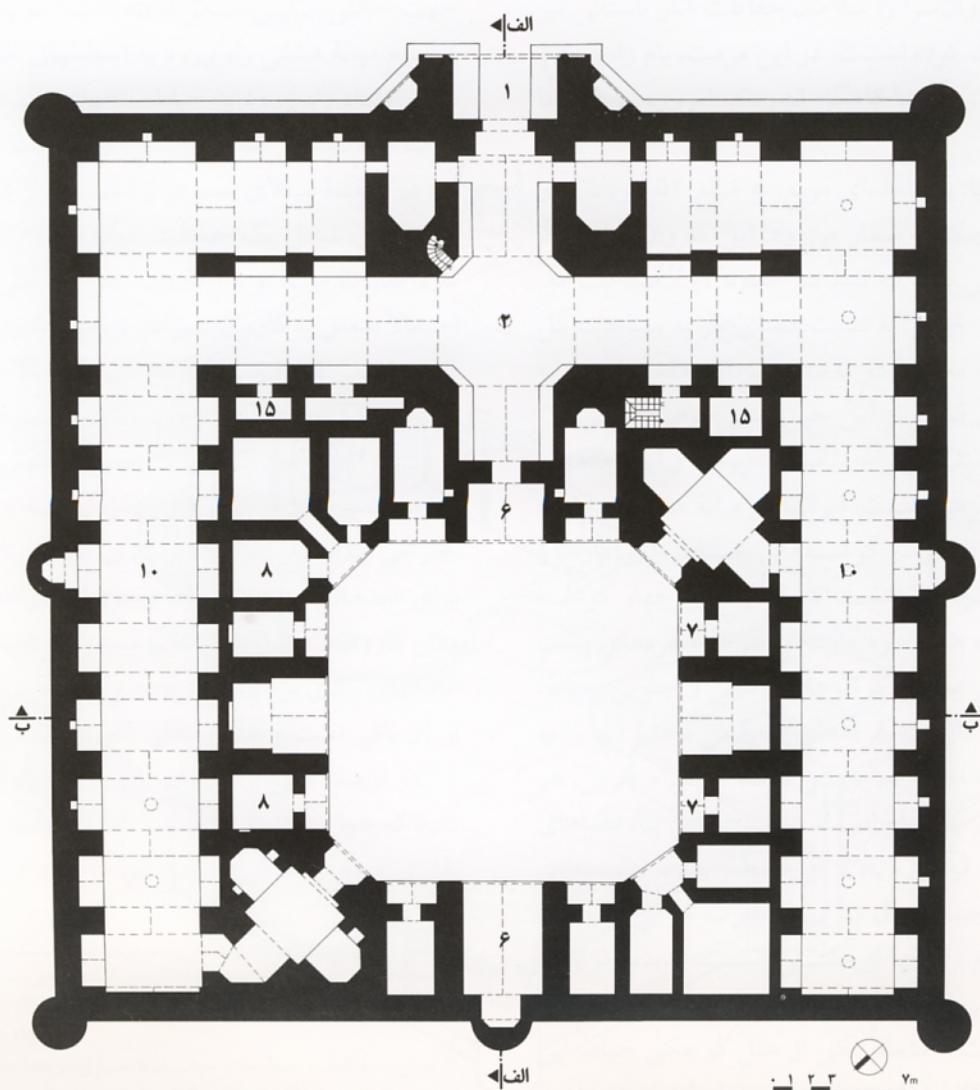

۰ ۱ ۲ ۳ ۴

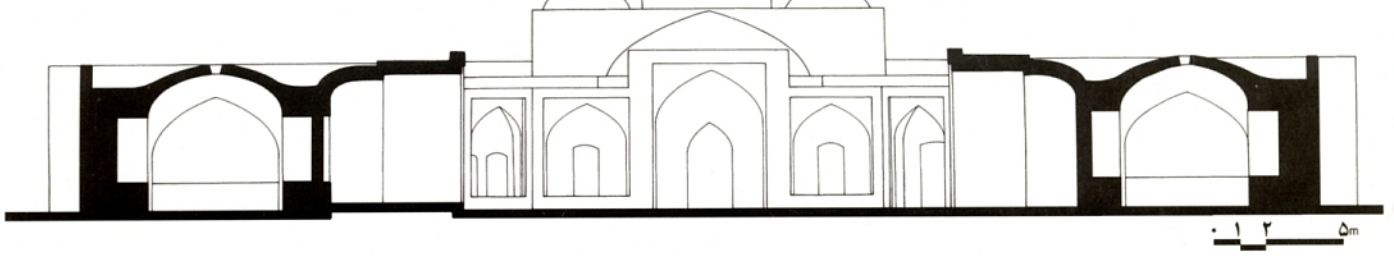
36. General view

۳۶. دید عمومی

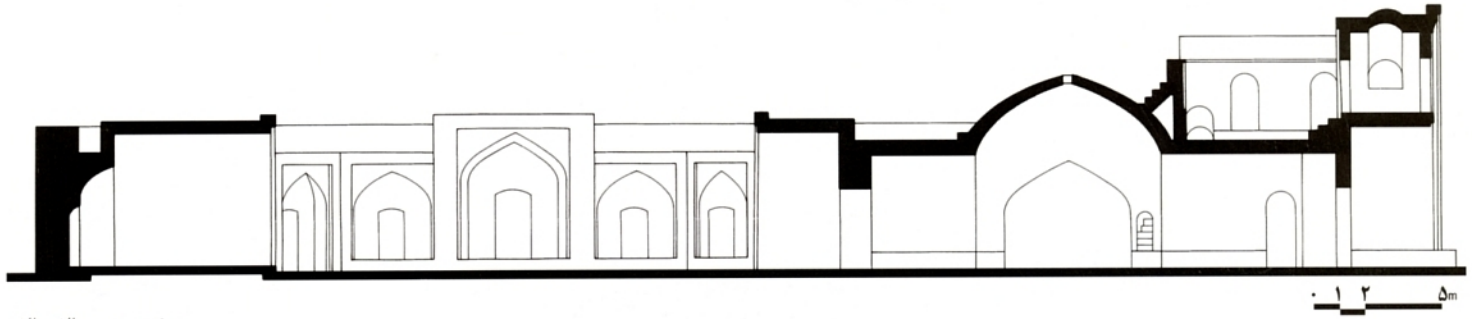
برش افقی طبقه اول

First Floor Plan

برش عمودی ب-ب

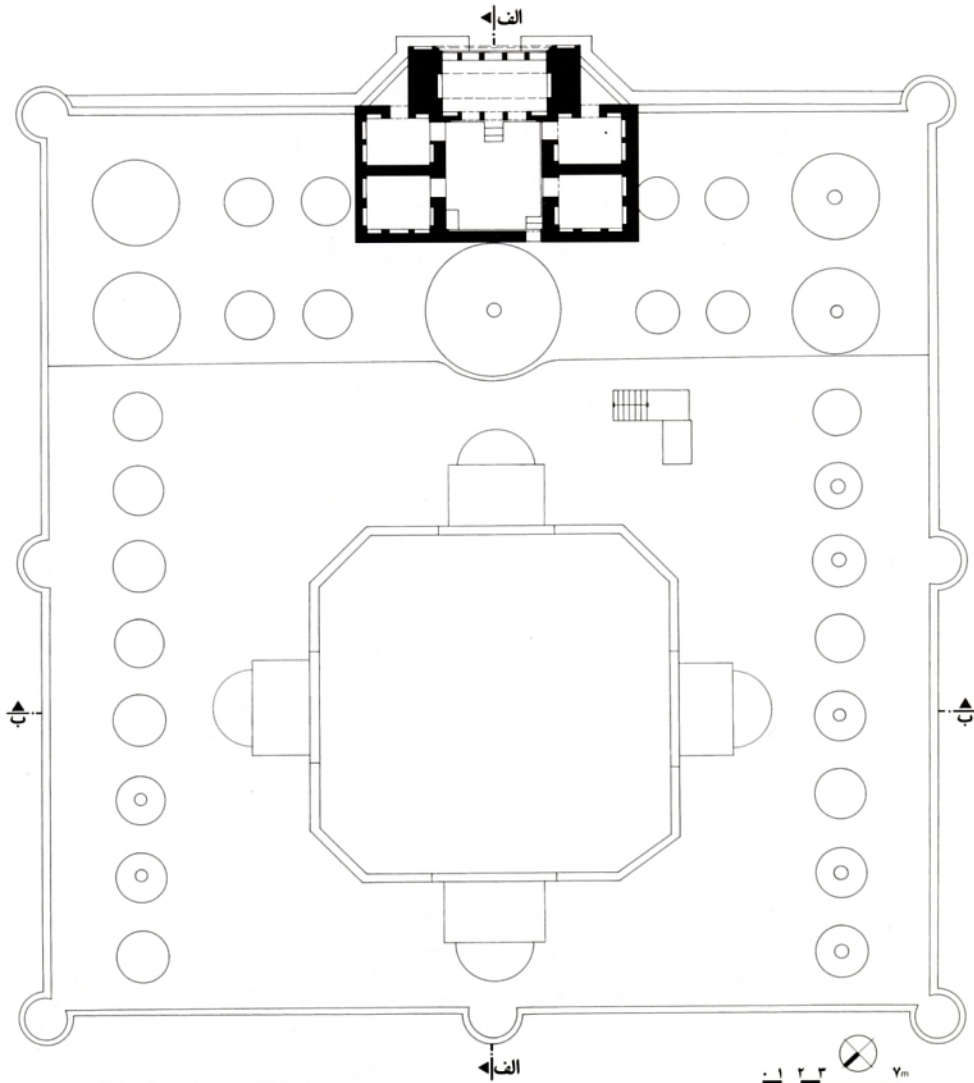
section B-B

برش عمودی الف-الف

section A-A

برش افقی طبقه دوم
Second Floor Plan

۳۷. جبهه جنوب شرقی حیاط
37. Southeastern side of the courtyard

۳۸. جبهه‌های شمال شرقی و شمال غربی حیاط
38. Northeastern and northwestern sides of the courtyard.

۳۹. سردر
39. Entrance portico

دلیجان، کاروانسرای دودهک

جاده دلیجان-قم، کیلومتر ۲۰

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. بانیان و سازندگان بنا: بانی کاروانسرا شناخته نشده است. دیگر اطلاعات مکتوب: ماکسیم سیرو^۱ از این کاروانسرا با نام «رودهن» یاد کرده و آن را از آثار دوره صفویان دانسته است.^۲ سیر تحول بنا: این بنای قدیمی تا به امروز سالم مانده است، ولی اکنون از آن استفاده نمی‌شود. نکاتی درباره معماری بنا: این کاروانسرا در ساحل رودخانه‌ای واقع است. یک پل صفوی بر این رودخانه باقی است که ارتباط کاروانسرا و روستای دودهک را با روستاهای سوی دیگر رودخانه میسر می‌کند.

این بنا با مساحتی نزدیک به سه هزار متر مربع از کاروانسراهای نسبتاً کوچک است؛ با این حال، تعدد و تنوع فضاهای آن جالب توجه است. حیاط مربع شکل بنا در میانه اضلاع خود ایوانهای عمیقی دارد که دو ایوان شمال غربی و جنوب غربی آن بعداً با احداث دیوار به دو قسمت شده است. ایوان جنوب شرقی بر روی آب‌انباری زیرزمینی قرار گرفته و تنورخانه‌ای در آن است. در پشت هر یک از ایوانچه‌های اضلاع جنوب شرقی و شمال غربی حیاط، حجره‌ای قرار دارد؛ ولی ایوانچه‌های دو ضلع دیگر با فضایی دیگر مرتبط نیستند. نماهای حیاط دوه‌دو متقارن است، اما فضاهایی متفاوت در پشت آنها وجود دارد. راه ورود به این فضاها، که اغلب اسطبل و انبار است، از آخرین طاق‌نماهای اضلاع جنوب شرقی و شمال غربی حیاط است. گوشه‌های کاروانسرا نیز یکسان نیست و طرحهای متفاوت دارد: در دو گوشه شمالی و جنوبی، اسطبلهایی با قاعده مربع و با ستونی در میانه وجود دارد که اسطبل گوشه شمالی

به صورت بازویی تا ایوان شمال غربی ادامه یافته است؛ ولی در گوشه‌های غربی و شرقی، مجموعه‌ای از انبارها با ابعاد مختلف واقع است. در گوشه شرقی، علاوه بر انبارها، یک حمام تعبیه شده است. داشتن حمام از ویژگیهای این بناست.

راه ورود به کاروانسرا از میانه جبهه شمال شرقی است. سردر، مانند حجمی جداگانه، از نمای خارجی بیرون زده و از رخ بام کلی در این ضلع بالاتر رفته است. جرزهای قطور و طاق‌نماسازی شده سردر تشخیص ویژه‌ای به آن داده است و طاق‌نماهای این ضلع کاروانسرا بر اهمیت جبهه ورودی تأکید می‌کند. سردر مستقیماً به ایوان این جبهه از بنا گشوده می‌شود. در سوی شمال غربی این ایوان، دو فضای مرتبط با یکدیگر وجود دارد: فضای اول، با قاعده مربع، طاق مدور دارد و محراب آن نشان می‌دهد که نمازخانه کاروانسرا بوده است که در بناهای مشابه، به ندرت دیده می‌شود؛ فضای دوم قهوه‌خانه‌ای است با قاعده مستطیل، که اجاق و دودکش آن قابل تشخیص است. در سوی دیگر این ایوان، اتاقهای کاروانسرادار و درگاه ورود به مجموعه انبارهای شرق کاروانسرا واقع است.

هفت برج مدور توپُر در چهار گوشه کاروانسرا و نیز در میانه اضلاع خارجی آن قرار دارد که قطر آنها از پایین به بالا کاسته شده و بنا را به قلعه‌ای مستحکم شبیه کرده است.

1) Maxime Siroux

۲) ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۷، ص ۲۱.

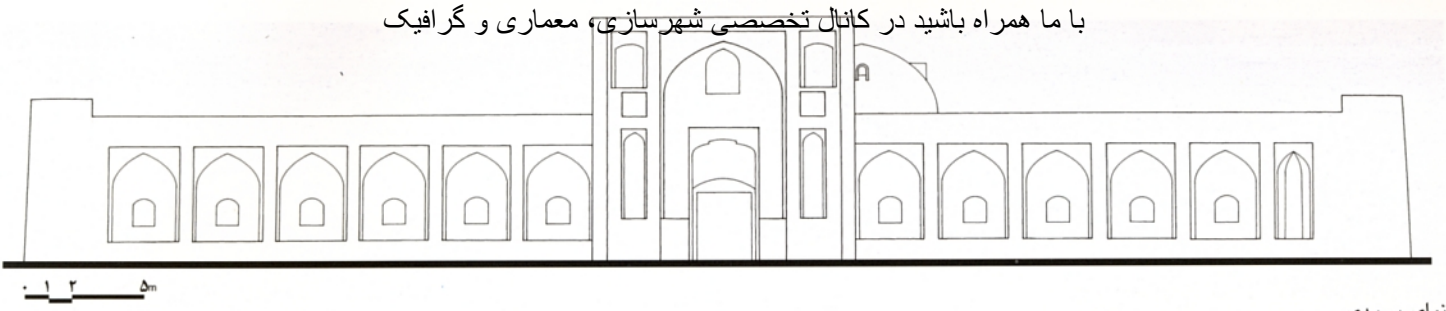
40. General view

۴۰. دید عمومی

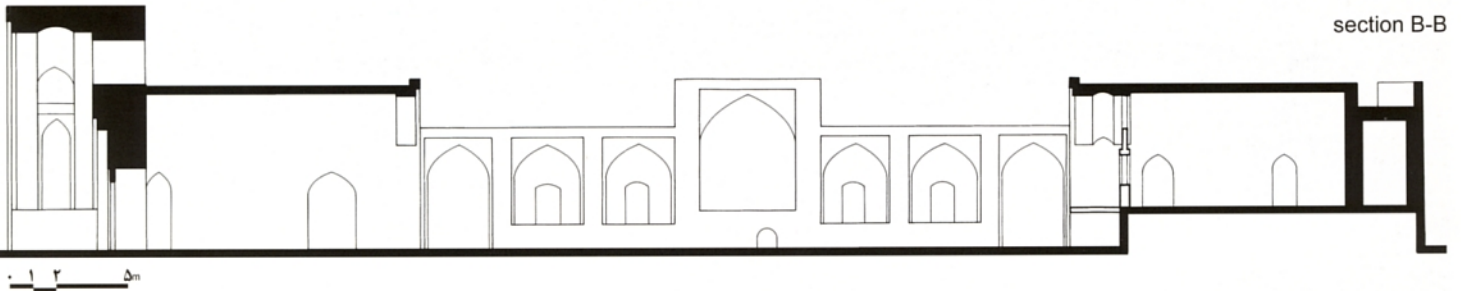
41. Northern side of the courtyard

۴۱. جبهه شمالی حیاط

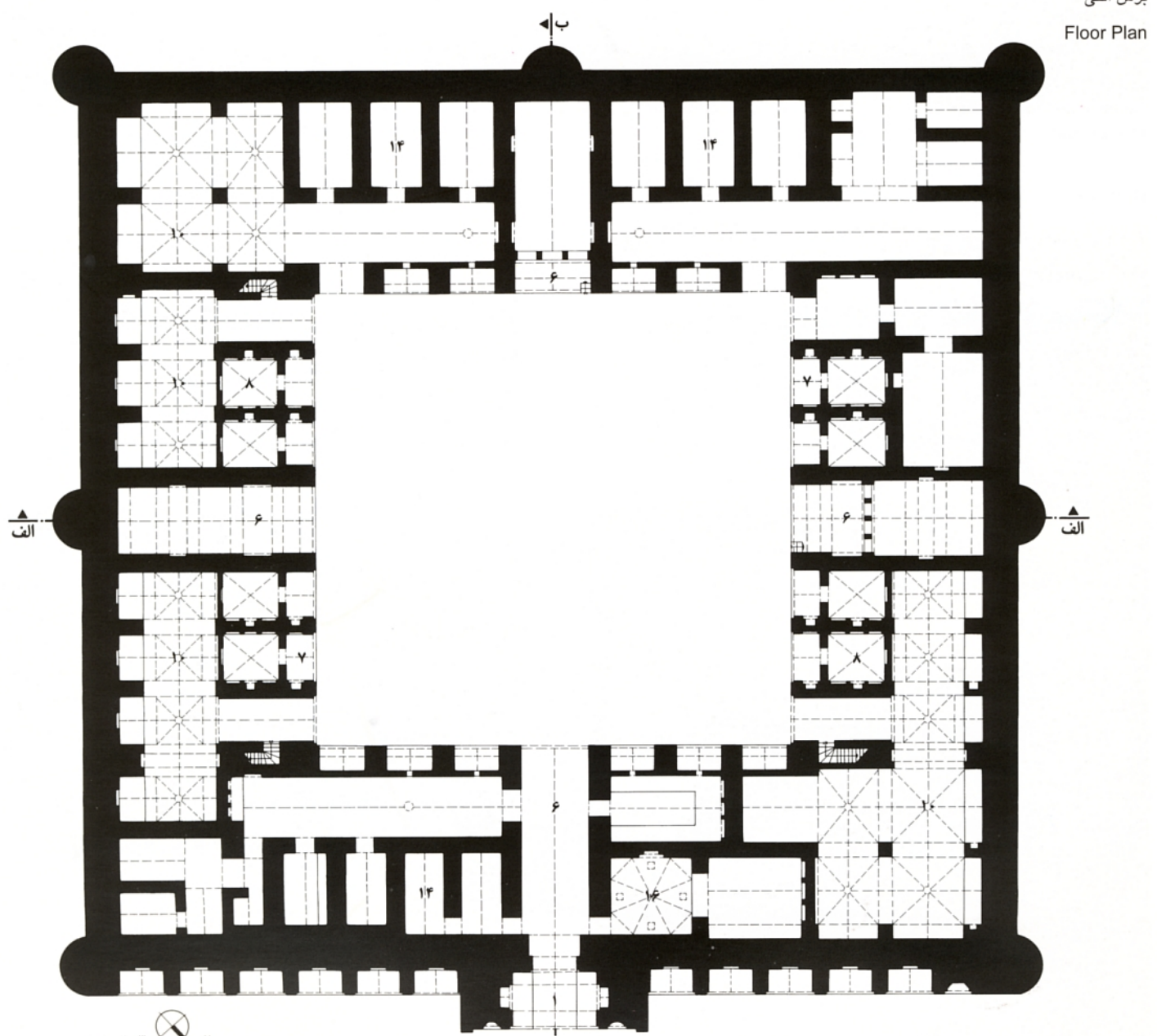

نمای ورودی
Entrance Elevation

برش عمودی ب-ب
section B-B

برش افقی
Floor Plan

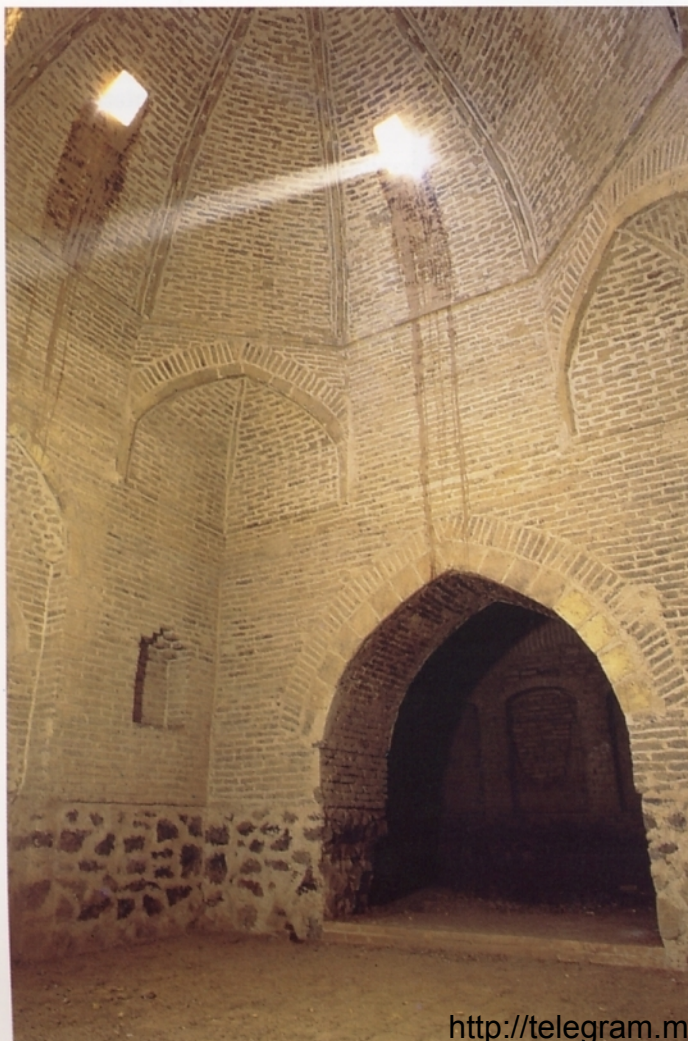

42. Eastern and northern sides of the courtyard

۴۲. جبهه‌های شرقی و شمالی حیاط

44. Mosque

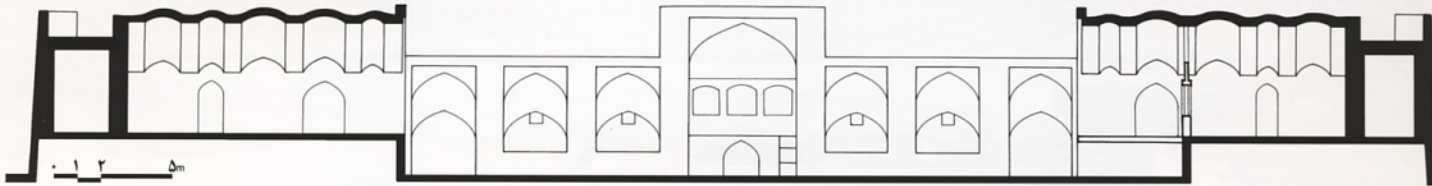
۴۴. مسجد

43. Interior space of the corner of the courtyard

۴۳. فضای داخلی گوشه حیاط

برش عمودی

section A-A

۴۵. جبهه ورودی

45. Entrance side

۴۶. سردر

46. Entrance portico

ساوه، کاروان‌سرای باغ شیخ

۵ کیلومتری شرق ساوه

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: هم‌اکنون در بنا، کتیبه تاریخ‌دار وجود ندارد.

بانیان و سازندگان بنا: بانی این کاروان‌سرا شناخته نشده است. **سیر تحول بنا:** بر اساس منابع بررسی شده، این کاروان‌سرا از آثار دوره قاجاریان است.^۱ بنا امروزه متروک و بی‌استفاده است، اما قسمتهای مختلف آن به خوبی حفظ شده است.

نکاتسی درباره معماری بنا: این بنا با مساحتی در حدود ۴۸۰۰ متر مربع در ردیف کاروان‌سراهای بزرگ قرار دارد. در میانه این کاروان‌سرا، حیاط مربع‌شکلی به ضلع ۳۷ متر واقع است. در هر ضلع حیاط، ایوانی در میانه و مجموعاً شش ایوانچه در دو طرف آن قرار دارد که هر یک از ایوانچه‌ها با حجره‌ای مرتبط است. در انتهای هر ایوان نیز (به‌جز ایوان جبهه ورودی)، اتاقی قرار دارد که صورت شاه‌نشین یافته است. فضاهای دور حیاط، برخلاف اکثر کاروان‌سراها، همسطح حیاط است. در پخهای گوشه‌های حیاط، درگاههای ورود به اسطبل و پلکان بام تعبیه شده است. فضاهای اصلی اسطبل، که در چهار گوشه حیاط قرار گرفته‌اند، قاعده مربع و یک ستون آجری قطور در میانه خود دارند. این فضاها با فضاهای طویلی مرتبط‌اند که به‌صورت بازوهای در پشت حجره‌های کاروان‌سرا امتداد یافته‌اند. ردیف سکوهایی که در یک سوی اسطبلها دیده می‌شود بارانداز بوده است.

راه ورود به کاروان‌سرا از میانه ضلع جنوب شرقی است. سردر همسطح نمای جبهه ورودی است، اما با ارتفاعی معادل دو طبقه و طاق رسمی‌بندی و آجرکاری پشت‌بغلها تشخیص یافته است. جای خالی یک کتیبه در داخل سردر دیده می‌شود که احتمالاً حاوی

تاریخ ساخت بنا بوده است. نمای خارجی این ضلع کاروان‌سرا از ردیف طاق‌نماهای عمیق در طرفین سردر تشکیل شده است و بر اهمیت ورودی تأکید می‌کند. در پشت سردر، هشتی وسیع و مرتفعی قرار دارد. هشتی با طاق رسمی‌بندی زیبایی پوشیده شده که ترکیبی از دو رسمی سوار بر هم است. خطوط رسمی این طاق گچی است و به این ترتیب، از زمینه آجری جدا شده و جلوه بیشتری یافته است. فضاهای دو طبقه پیرامون هشتی آن را به تیمچه‌ای کوچک شبیه ساخته‌اند. این فضاها در طبقه دوم طاقهایی رسمی‌بندی و مقرنس دارند و با سردر و طاق‌نماهای طرفین آن، ترکیب فضایی جالبی پدید آورده‌اند. کلاhek هشت‌وجهی در میانه طاق هشتی بر فراز نمای این جبهه از داخل و خارج کاروان‌سرا به چشم می‌خورد. جلوه هشتی و فضاهای جانبی آن در نمای جنوب شرقی کاروان‌سرا چشم‌گیر است. بدین ترتیب، هرچند چهار نمای حیاط شکلی مشابه دارند، نمای این ضلع مهم‌تر از دیگر نماها جلوه می‌کند. دهانه ایوانها وسیع‌تر از ایوانچه‌هاست؛ اما چون ارتفاع آنها چندان بیشتر از دیگر قسمتهای حیاط نیست، جلوه زیادی در حیاط ندارند.

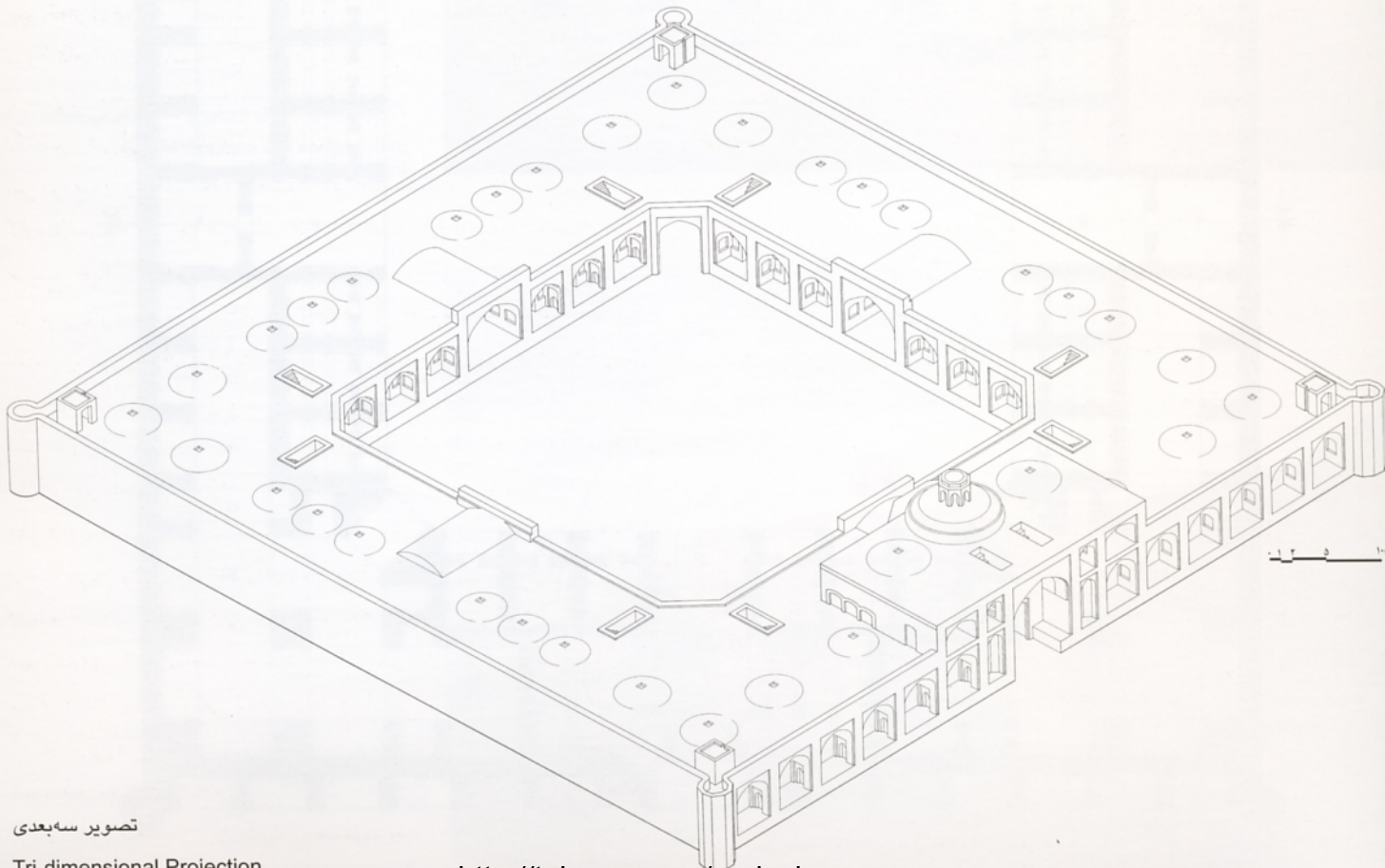
بنای کاروان‌سرا تماماً آجری است و آجرکاری در پشت‌بغل سردر و ایوانها و هشتی دیده می‌شود. چهار برج آجری توپُر در چهار گوشه بنا واقع است که به حجم آن استحکام بخشیده‌اند.

(۱) محمدیوسف کانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲)، ص ۱۱۹.

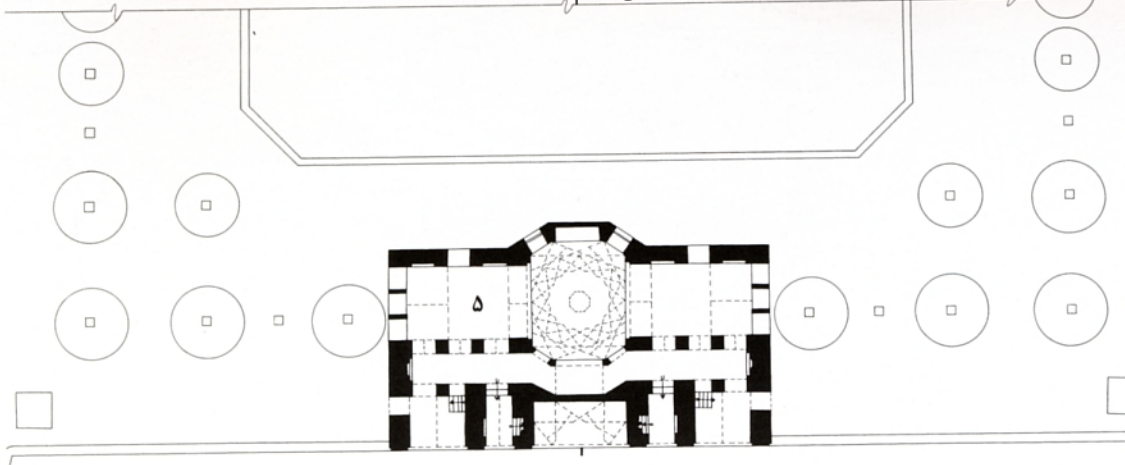
47. Entrance side

۴۷. جبهه ورودی

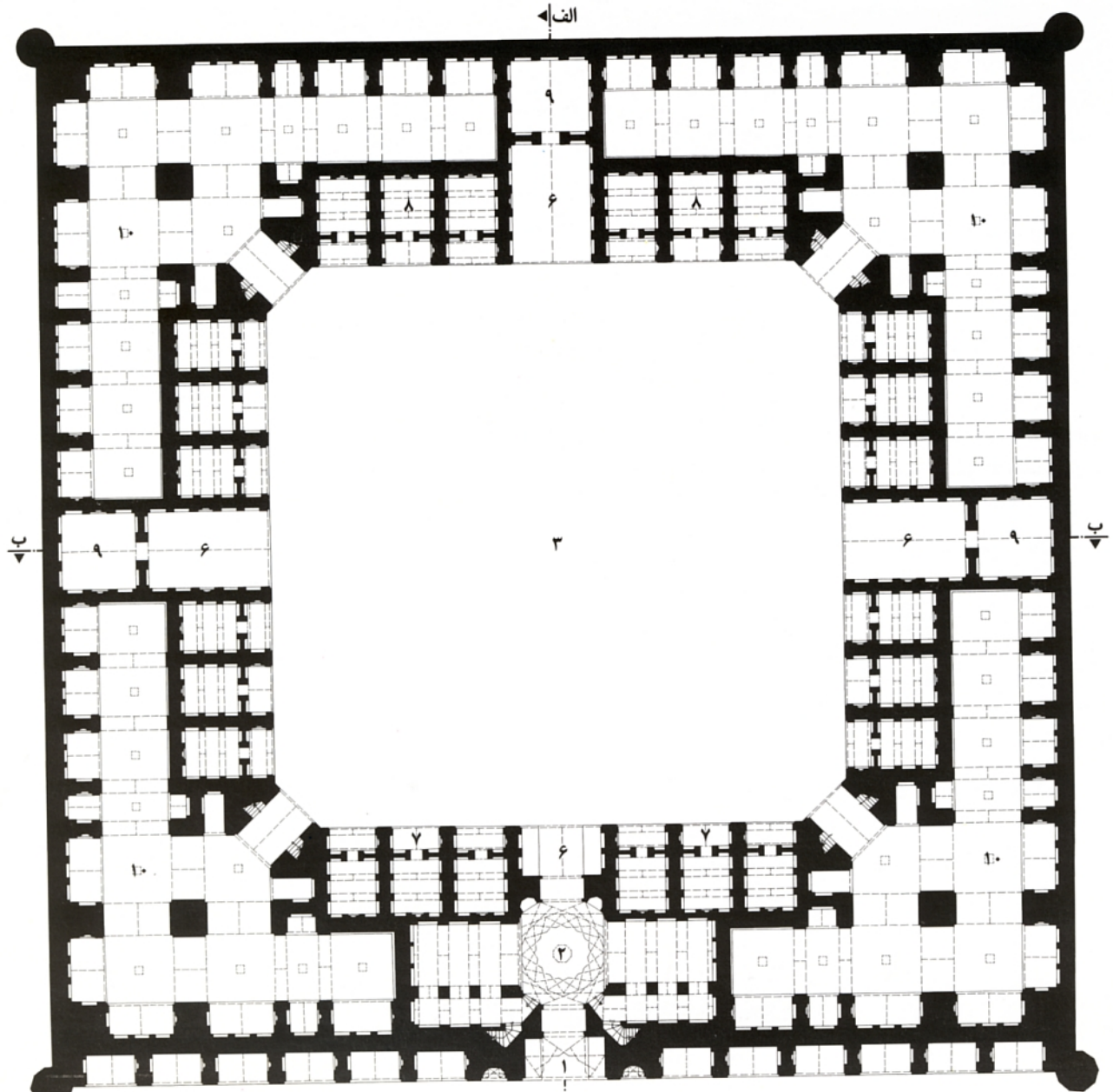
تصویر سه بعدی

Tri-dimensional Projection

برش افقی طبقه دوم
Second Floor Plan

برش افقی طبقه اول
First Floor Plan

۴۸. سردر

48. Entrance portico

۴۹. جبهه‌های شمال شرقی و شمال غربی حیاط

49. Northeastern and northwestern sides of the courtyard

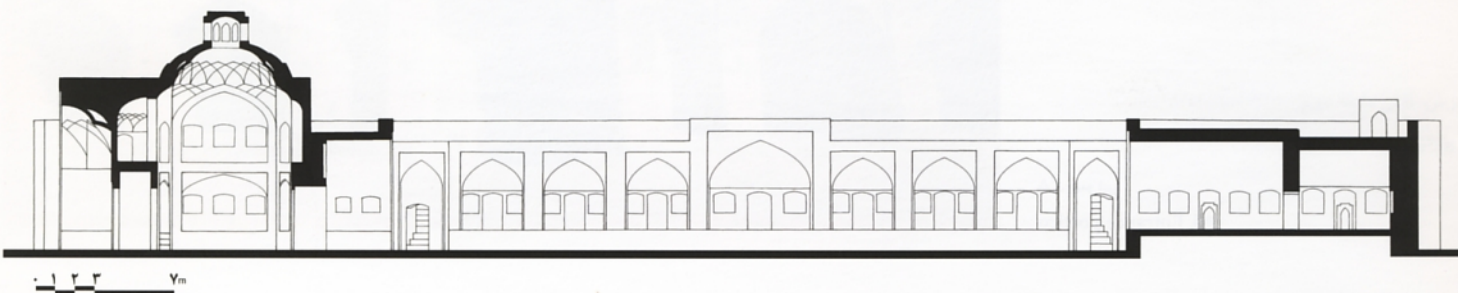
۵۰. جبهه جنوب شرقی حیاط

50. Southeastern side of the courtyard

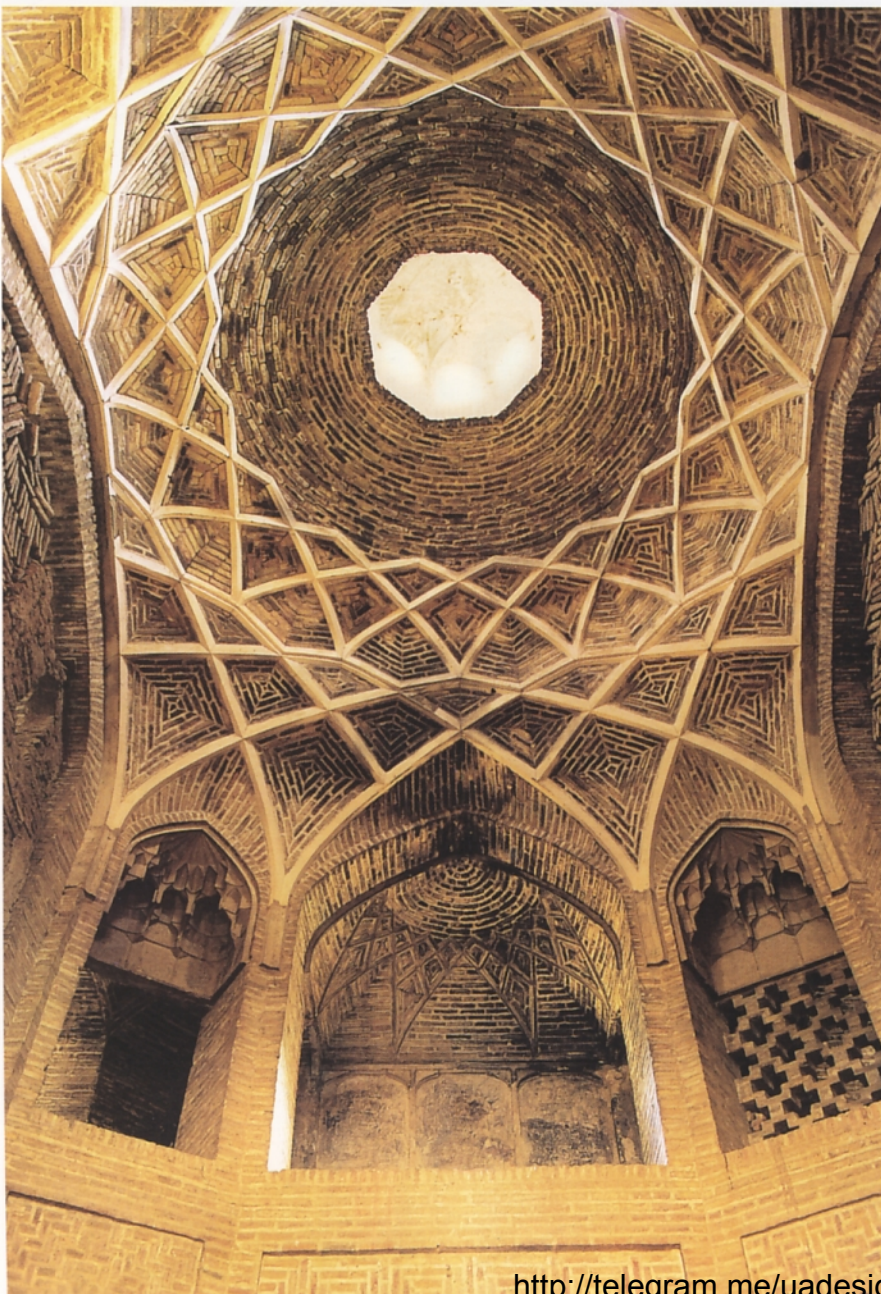
برش عمودی ب-ب

section B-B

برش عمودی الف-الف

section A-A

۵۱. سقف هشتی ورودی

سمنان، کاروان‌سرای آهوان

جاده سمنان-دامغان، کیلومتر ۴۰

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: بر سردر بنا، کتیبه‌ای با این ماده تاریخ وجود داشته است:

خامه تأثیر در اتمام تاریخش نوشت

منزل امن و امان است و رباط بی بدل

که تاریخ ۱۰۴۳ را نشان می‌دهد و در پایان کتیبه، تاریخ ۱۰۹۷ ثبت بوده است (متن کامل کتیبه در مطلع الشمس آمده است).^۱ این کتیبه را در دوره اخیر ربوده‌اند.^۲

بانیان و سازندگان بنا: در کتیبه سردر کاروان‌سرا، نام شاه‌سلیمان آمده بوده و تاریخ پایان کتیبه (۱۰۹۷) از سالهای سلطنت شاه‌سلیمان اول صفوی است؛ اما تاریخ ۱۰۴۳، که از ماده تاریخ به دست می‌آید، زمان سلطنت شاه‌صفی است.^۳ این بنا به غلط «کاروان‌سرای شاه‌عباسی» نام گرفته است.^۴

دیگر اطلاعات مکتوب: مؤلف مطلع الشمس به وجود آب‌انباری در مقابل در کاروان‌سرا و چاپارخانه‌ای در جنب شرقی آن اشاره کرده است.^۵ که امروزه وجود ندارند. ویلیام جکسون^۶ در سال ۱۹۰۳م از این کاروان‌سرا دیدن کرده و شاهد استفاده مسافران از آن بوده است.^۷

سیر تحول بنا: چنان که گذشت، بنا از آثار قرن یازدهم هجری قمری است. این کاروان‌سرا در دوره اخیر پاسگاه ژاندارمری شد، اما قبل از آن زایران امام رضا(ع) و مسافران مشهد از آن استفاده می‌کردند.^۸ امروزه این بنا بی‌استفاده مانده است.

نکاتی درباره معماری بنا: بنا با مساحتی بیش از ۵۲۰۰ متر مربع از کاروان‌سراهای بزرگ شمرده می‌شود. حیاط وسیع میانه کاروان‌سرا با ابعادی در حدود ۳۸ × ۴۴ متر بیش از ۳۲٪ سطح آن را تشکیل داده است. این حیاط با ردیف ایوانچه‌ها و ایوانها محصور شده و حجره‌های کاروان‌سرا در پشت ایوانچه‌ها قرار گرفته است. طرح گوشه‌های جبهه جنوبی حیاط با جبهه مقابل آن متفاوت است: در گوشه‌های جبهه جنوبی، هر یک از ایوانچه‌ها، که قاعده نیم‌هشت دارند، با سه حجره مرتبط می‌شود و حجره میانی این گوشه‌ها با قاعده هشت فضای این قسمت را پر کرده است؛ اما در گوشه‌های شمالی، حجره‌هایی با قاعده نیم‌صلیبی واقع است که هر یک با حیاط کوچکی در پشت این جبهه مرتبط است. این حیاطها خود ایوانچه و حجره‌هایی دارند؛ و بدین ترتیب، فضای باز خصوصی‌ای برای خانواده‌ها مهیا شده است.

اسطبلهای کاروان‌سرا فضاهایی کشیده در پشت جبهه‌های شرقی و غربی و جنوبی بناست. شاه‌نشین ایوان جنوبی اسطبلها را

قطع و آنها را به دو بخش کرده است. راه ورود به اسطبلها از دو طاق‌نمای انتهایی جبهه جنوبی و طاق‌نماهای انتهایی شمالی اضلاع شرقی و غربی حیاط است. بدین ترتیب، ورودی اسطبلها تقارن معمول در اکثر کاروان‌سراها را ندارد. در کف اسطبلهای جبهه غربی، جوی‌ماندهایی وجود دارد که در دیواره آنها، فرورفتگیهایی هست. کاربرد آنها مشخص نیست و امکان دارد از تغییرات دوره اخیر باشد.

دستگاه ورودی، شامل سردر و هشتی و ایوان جبهه شمالی، حجم منظم و شاخصی در کل بنا دارد. در سوی مقابل دستگاه ورودی، ایوان جبهه جنوبی و شاه‌نشین انتهایی آن حجمی مرتفع دارند. سردر نمای ضلع شمالی کاروان‌سرا صورتی شاخص دارد. این سردر با ارتفاع دو طبقه از نمای این ضلع پیش آمده است و مانند حجمی جداگانه جلوه می‌کند. هشتی پشت سردر فضایی وسیع و مرتفع است که غرفه‌ها و اتاقهایی در دو طبقه طرفین خود دارد. این غرفه‌ها در طبقه بالا با طاق‌نماهای طرفین سردر مرتبط است. هشتی مستقیماً به ایوان جبهه شمالی و سپس به حیاط کاروان‌سرا راه می‌یابد.

دهانه ایوان میانه هر جبهه رخ‌بام حیاط را می‌شکند و الگوی چهارایوانی بنا را به رخ می‌کشد. در این میان، دو ایوان شمالی و جنوبی شاخص‌ترند. این ایوانها با آنکه دهانه‌ای هم‌اندازه با ایوانهای شرقی و غربی دارند، بلندترند و در طرفین خود، جرزهای قطور آجری دارند. نمای رو به حیاط این جرزها طاق‌نماسازی و درون آنها فضاهای فرعی تعبیه شده است. ایوان شمالی مرتفع و به ارتفاع دو طبقه است. شاه‌نشین این ایوان فضای دو طبقه‌ای است که طبقه بالای آن به غرفه‌های دو سوی بالای ایوان راه دارد. در میانه حیاط کاروان‌سرا، حوضی با شکل تزیینی قرار داشته که امروزه بقایایی از آن برجاست.

(۱) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، مقدمه و فهرست از محمد پیمان، (تهران، پیشگام، ۱۳۶۲) ج ۳، ص ۳، ص ۳۱۱.

(۲) محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی / سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲)، ص ۱۹۶؛ محمدعلی مخلص، آثار تاریخی سمنان، (تهران، ۱۳۵۶)، ص ۱۵۳.

(۳) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، همان‌جا.

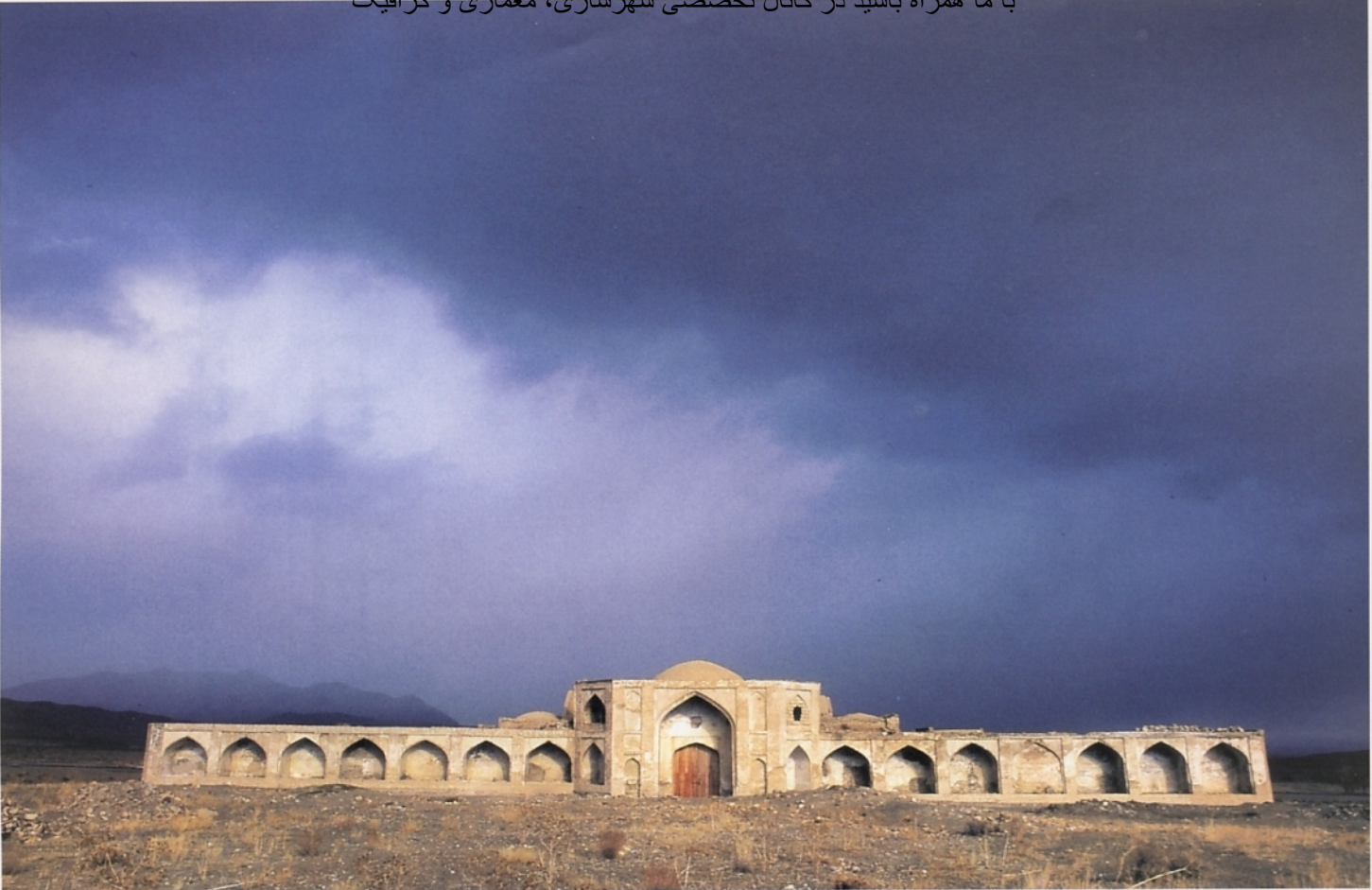
(۴) محمدعلی مخلص، همان، ص ۱۵۱.

(۵) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، همان، ج ۳، ص ۳۱۲.

(6) Abraham Valentine William Jackson

(۷) محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، همان‌جا؛ محمدعلی مخلص، همان، ص ۱۵۳.

(۸) محمدعلی مخلص، همان‌جا.

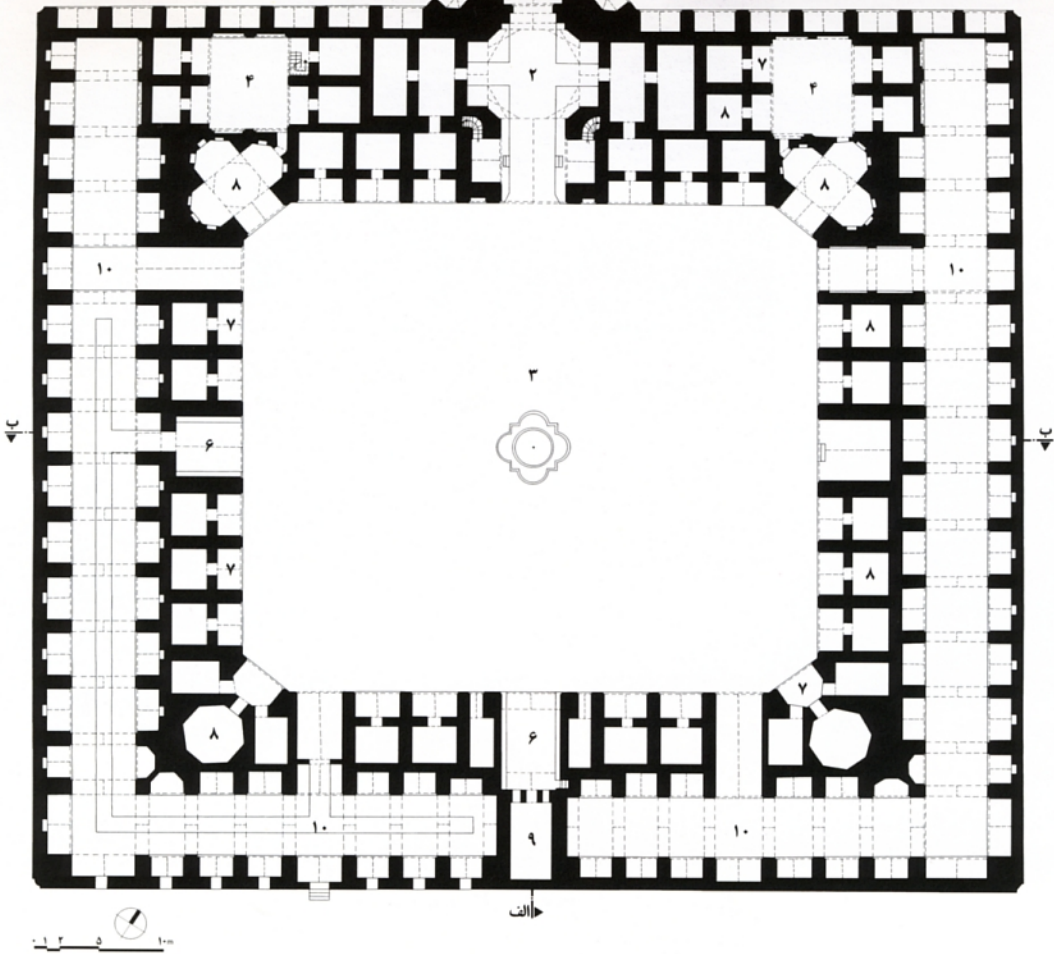
52. Entrance facade

۵۲. نمای ورودی

53. General view from the corner of the courtyard

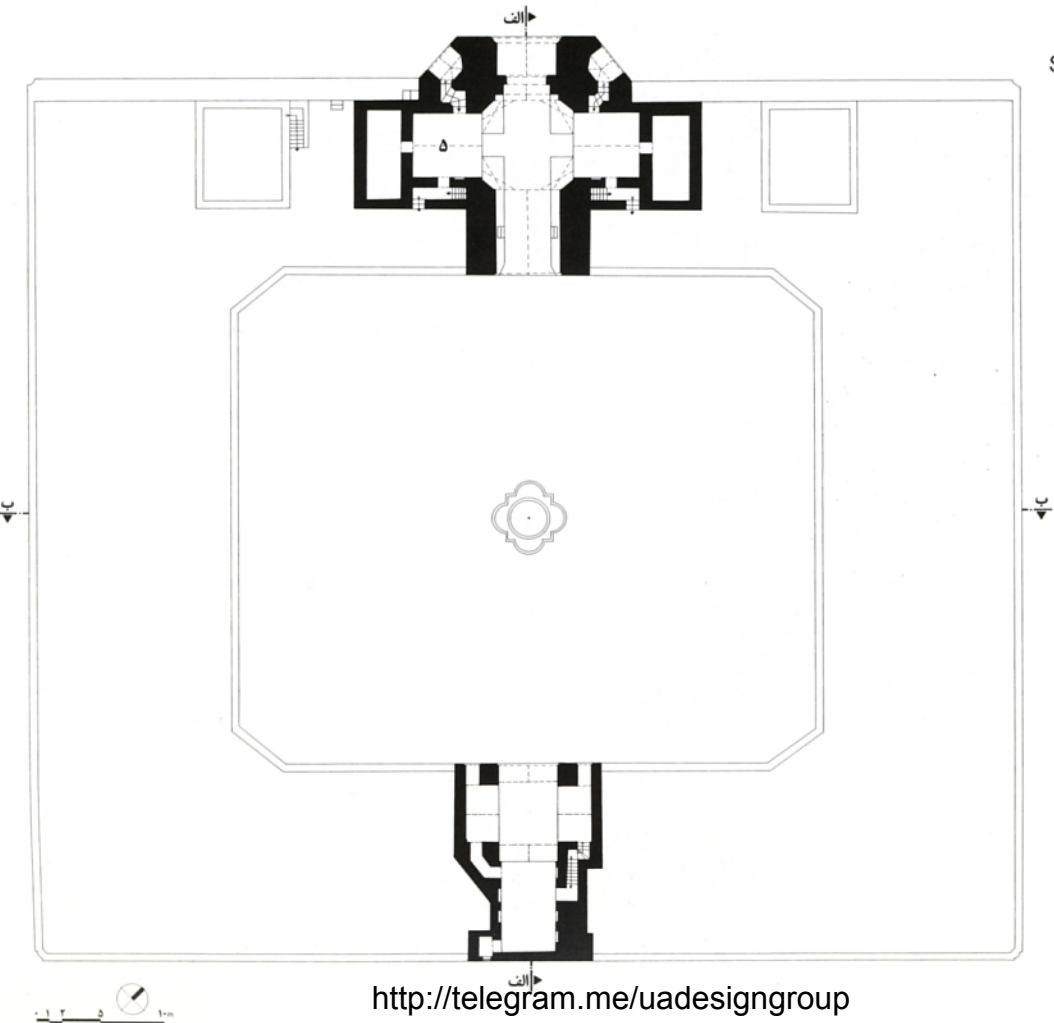
۵۳. دید عمومی از گوشه حیاط

برش افقی طبقه اول

First Floor Plan

برش افقی طبقه دوم

Second Floor Plan

۵۴. نمای شرقی حیاط

54. Eastern facade of the courtyard

۵۵. حیاط و نمای شمالی

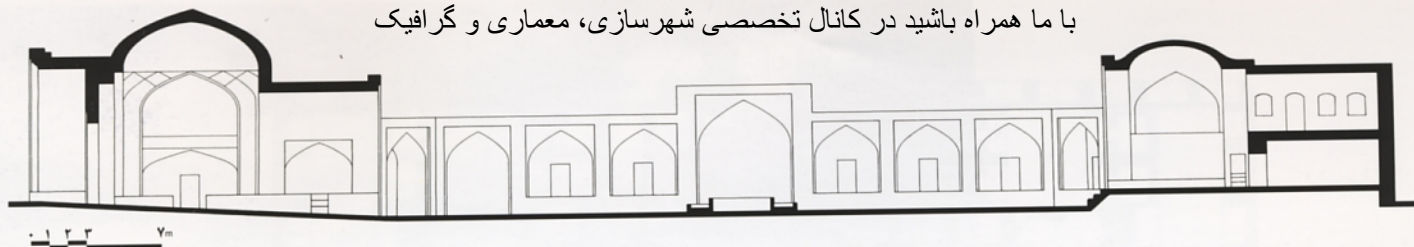
55. Courtyard and the northern facade

۵۶. جبهه جنوبی حیاط

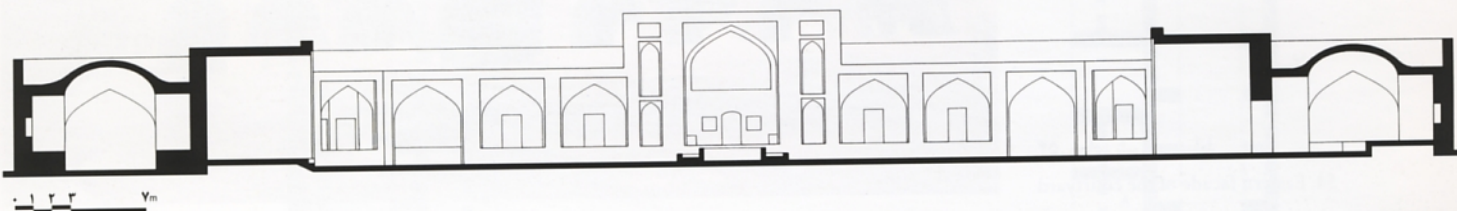
56. Southern side of the courtyard

با ما همراه باشید در کانال تخصصی شهرسازی، معماری و گرافیک

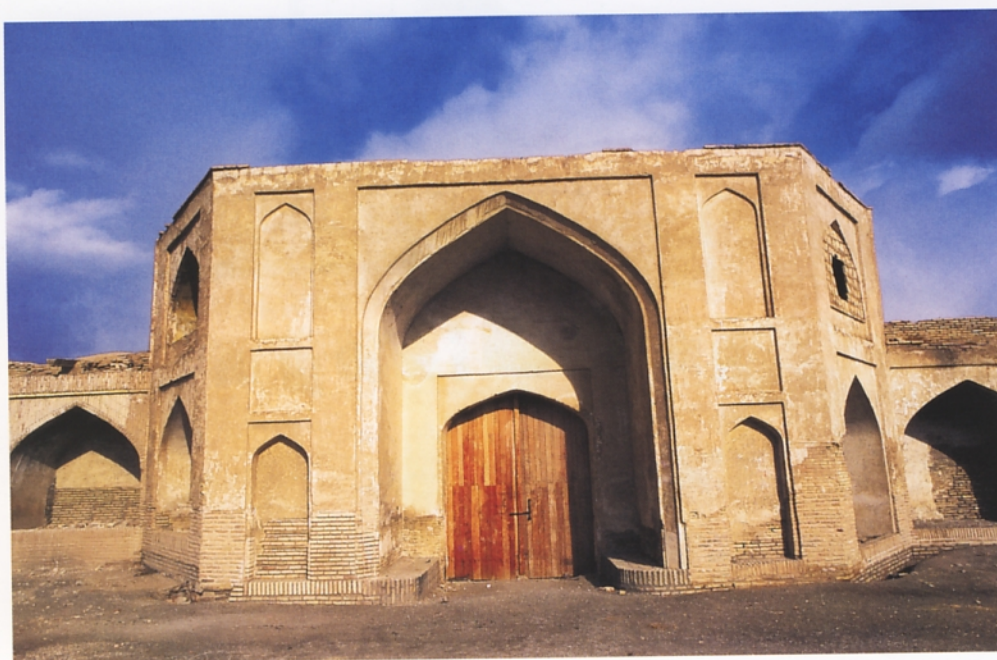
برش عمودی الف-الف

section A-A

برش عمودی ب-ب

section B-B

۵۷. سردر

57. Entrance portico

۵۸. اسطبل

58. Stable

شاهرود، کاروان‌سرای میان‌دشت

جاده شاهرود-سبزوار، کیلومتر ۱۰۳

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: این بنا امروزه شامل سه کاروان‌سراست که در امتداد غرب به شرق، در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. بر سردر کاروان‌سرای میانی، کتیبه‌ای منظوم به تاریخ ۱۲۹۰ است؛^۱ و بر سردر کاروان‌سرای غربی، کتیبه‌ای از تعمیرات سال ۱۲۹۱ خبر می‌دهد.^۲

بانیان و سازندگان بنا: بر اساس منابع بررسی شده، کاروان‌سرای غربی این مجموعه از کاروان‌سراهای شاه‌عباسی است.^۳ بانی دو کاروان‌سرای دیگر حسین‌خان نظام‌الدوله، ایلخانی شاهسون، ملقب به «شهاب‌الملک»، والی خراسان، بوده است.^۴ کاروان‌سرای صفوی را حاجی‌علی‌نقی کاشانی در دوره قاجاریان مرمت کرده و کتیبه کاروان‌سرای میانی به خط «عبدالوهاب» است.^۵

دیگر اطلاعات مکتوب: مؤلف مطلع‌الشمس در توصیف این سه کاروان‌سرا نوشته است که در این مجموعه و بیرون آن، بیست‌هزار نفر می‌توانند اقامت کنند.^۶ جهانگردان و مستشرقان بسیاری در این کاروان‌سرا اقامت و در سفرنامه‌های خود به آن اشاره کرده‌اند. هانری رنه د'آلمانی^۷ این مجموعه را بزرگ‌ترین کاروان‌سرای راه مشهد-تهران دانسته و نوشته است که در این کاروان‌سرا، مانند شهر، دکانهای قصابی و نانویی و سراجی و غیره وجود دارد و چند دلاک و پینه‌دوز سر مسافران را اصلاح و پاپوش آنان را تعمیر می‌کنند.^۸ در سفرنامه خراسان و کرمان - تألیفی به سال ۱۳۲۱ - آمده که در اینجا تلگراف‌خانه دولتی دایر بوده است.^۹

سیر تحول بنا: کاروان‌سرای غربی این مجموعه در دوره صفویان در مسیر جاده ابریشم احداث و، برای امنیت آن در برابر حملات راهزنان، دو قلعه و یک چاپارخانه در جوارش بنا شد. در دوره قاجاریان، جاده ابریشم اهمیت گذشته را نداشت؛ ولی کثرت زوار و مسافران مشهد باعث تردد بسیار در این راه بود و کاروان‌سرای صفوی گنجایش آن جمعیت را نداشت. به همین علت، کاروان‌سرای دیگری در سوی شرقی آن ساختند؛ و پس از مدت کوتاهی، فضای میانی این دو خود به کاروان‌سرای بدل شد. در دوره معاصر، از کاربرد این مجموعه کاسته شد و به مرور زمان آسیبهایی به آن وارد گردید؛ از جمله تخریب بخشهایی از دیوار خارجی کاروان‌سرای صفوی (غربی). در سال ۱۳۷۴ ش، سازمان میراث فرهنگی کشور مرمت این مجموعه را آغاز کرد. در این مرمت، پس از بازسازی دیوارهای خارجی کاروان‌سرای غربی، پشت‌بندهای آجری برای آنها ساخته شد.

نکاتی درباره معماری بنا: کاروان‌سرای صفوی میان‌دشت با مساحتی در حدود ۲۱۰۰ متر مربع کاروان‌سرای کوچک محسوب می‌شود. در این بنا، اسطبلها به دور حجره‌ها و ایوانها و یوانچه‌ها و حیاطها

کم‌وسعت حلقه زده‌اند. در میانه جبهه‌های حیاط، چهار ایوان قرار دارد. دو ایوان شرقی و غربی در دو سوی محور فرعی حیاط از رخ‌بام کلی حیاط بالاتر رفته‌اند و جلوه بیشتری دارند. نزدیکی این دو ایوان بلند به یکدیگر حیاط کاروان‌سرا را محصورتر می‌نماید و علاوه بر این، محور شاخصی در امتداد ورودی پدید آورده است. سردر، که از دیوار بیرونی کاروان‌سرا جلوتر آمده است، و نیز هشتی در ابتدای این محور قرار دارند. در طرفین هر یک از ایوانهای غربی و شرقی، دو ایوانچه وجود دارد. در چهار گوشه حیاط، ایوانچه‌هایی به شکل نیم‌هشت ساخته شده که هر یک با سه حجره مرتبط است. راه ورود به اسطبلهای پیرامون بنا از ایوانهای شمالی و جنوبی است. بر گرداگرد اسطبلها و بالاتر از کف آنها، غرفه‌هایی عمیق احداث شده که نقش بارانداز داشته‌اند. وجود هفت برج مدور در پیرامون کاروان‌سرا، که آن را به شکل قلعه درآورده است، از ناامنی منطقه در زمان احداث بنا خبر می‌دهد.

در بخش شرقی مجموعه، کاروان‌سرای بسیار بزرگ با مساحتی بیش از ۸۸۰۰ مترمربع واقع است که از قرارگیری ایوانها و ایوانچه‌ها و حجره‌ها و سپس اسطبلها بر گرداگرد حیاطی وسیع شکل گرفته است. ایوان میانه هر ضلع اندکی رخ‌بام کلی حیاط را شکسته است. ایوانهای جبهه‌های شمالی و جنوبی کم‌عمق‌اند و در پشت آنها، حیاطهای کوچکی با قاعده هشت و نیم‌هشت قرار دارد. هر یک از این حیاطها، که مشابه آن در دیگر کاروان‌سراها دیده نمی‌شود، به همراه فضاهای پیرامون خود بخش خصوصی کاملی بوده است. در جبهه جنوبی، سه سه‌دری بر گرد یکی از این حیاطهای کوچک نشسته است که راه آنها از کفش‌کنهای گوشه‌های حیاط است. حیاط پشت ایوان جبهه شمالی، علاوه بر حجره‌ها و کفش‌کنها، اسطبل اختصاصی در کنار خود دارد. بدین ترتیب، این قسمتها چون خانه‌هایی، در مقیاس کوچک، برای خانواده‌ها بوده است. طرح جبهه شرقی کاروان‌سرا مشابه دو جبهه شمالی و جنوبی است؛ و در پشت ایوان این جبهه نیز، فضاهای متعددی در پیرامون فضایی مرکزی واقع است، با این تفاوت که فضای میانی این جبهه سرپوشیده است. فضاهای پشت ایوانها در میانه هر جبهه از دیوار پیرامون کاروان‌سرا بیرون زده و نمای خارجی بنا را از یک‌نواختی درآورده است. اسطبلهای این کاروان‌سرا دورادور پشت حجره‌ها را پوشانده است. بخش اصلی آنها فضاهایی با قاعده مربع - در چهار گوشه حیاط - با چهار ستون در میانه است. بخش میانی این فضاها به صورت سکویی از کف اسطبل بالاتر است که محلی برای نشستن و استراحت پیرامون آنها بوده است. در گوشه جنوب غربی کاروان‌سرا،

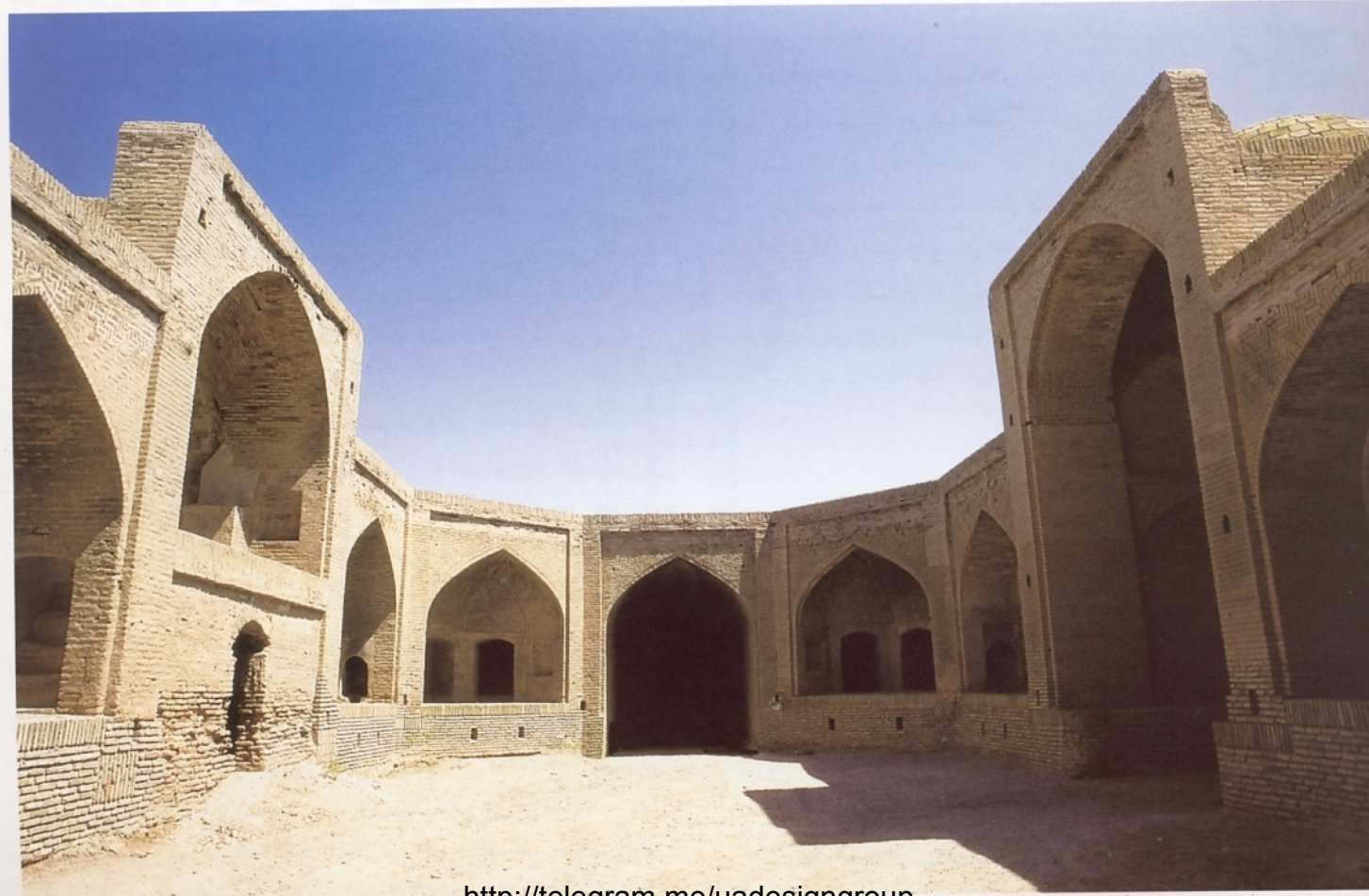

59. Southeastern and northeastern sides of the eastern courtyard

۵۹. جبهه‌های جنوب شرقی و شمال شرقی حیاط شرقی

60. Western courtyard

۶۰. حیاط غربی

۶۱. جبهه جنوب شرقی حیاط میانی

61. Southeastern side of the middle courtyard

گرفته است که دهانه‌ای وسیع‌تر و ارتفاعی بیش از ایوانچه‌های طرفین خود دارد. این ایوان، که دقیقاً در میانه ضلع شمالی حیاط نیست، شاید راه ورودی بناهای دیگری در این قسمت بوده باشد. بقایای ساختمانی در پشت این ضلع نشان می‌دهد که فضاهایی دیگر در پشت ایوانچه‌های این جبهه وجود داشته که امروزه از بین رفته است. مؤلف مطلع الشمس به وجود تلگراف‌خانه در این قسمت اشاره کرده است.^{۱۰}

این مجموعه سه آب‌انبار دارد: دو آب‌انبار بدون هیچ نظمی در حیاط میانی و سومی در خارج مجموعه، در نزدیک ورودی همین حیاط، واقع است. از دو آب‌انبار حیاط، یکی صفوی است و هم‌زمان با کاروان‌سرای غربی احداث شده و دیگری قاجاری است. در سفرنامه خراسان و کرمان آمده که آب‌انبار صفوی آب بهتری داشته است.^{۱۱}

این فضای اصلی ستونهای بیشتری دارد که احتمالاً در مرمت‌های دوره‌های بعد اضافه شده است. از هر یک از این فضاها، فضاهایی چون دو بازو در امتداد اضلاع کاروان‌سرا منشعب شده است. دستگاه ورودی کاروان‌سرا در میانه جبهه غربی آن قرار دارد. سردر بنا از بدنه این جبهه پیش‌تر نیامده است؛ اما به همراه ایوانچه‌های طرفین خود و هشتی و ایوان پشت آن از حجم کلی بنا بالاتر رفته و در نتیجه، بخش مشخصی در بنا ایجاد شده است. هشتی فضایی وسیع با قاعده هشت و نیم‌هشت است که غرفه‌هایی در پیرامون آن قرار دارد. در طبقه دوم هشتی نیز، طاق‌نما و غرفه‌هایی وجود دارد که بر گرد فضای خالی میانه سقف نشسته و به میان هشتی مشرف‌اند. این فضاها با ایوانچه‌ها و دیگر فضاهای طبقه دوم سردر نیز ارتباط دارند.

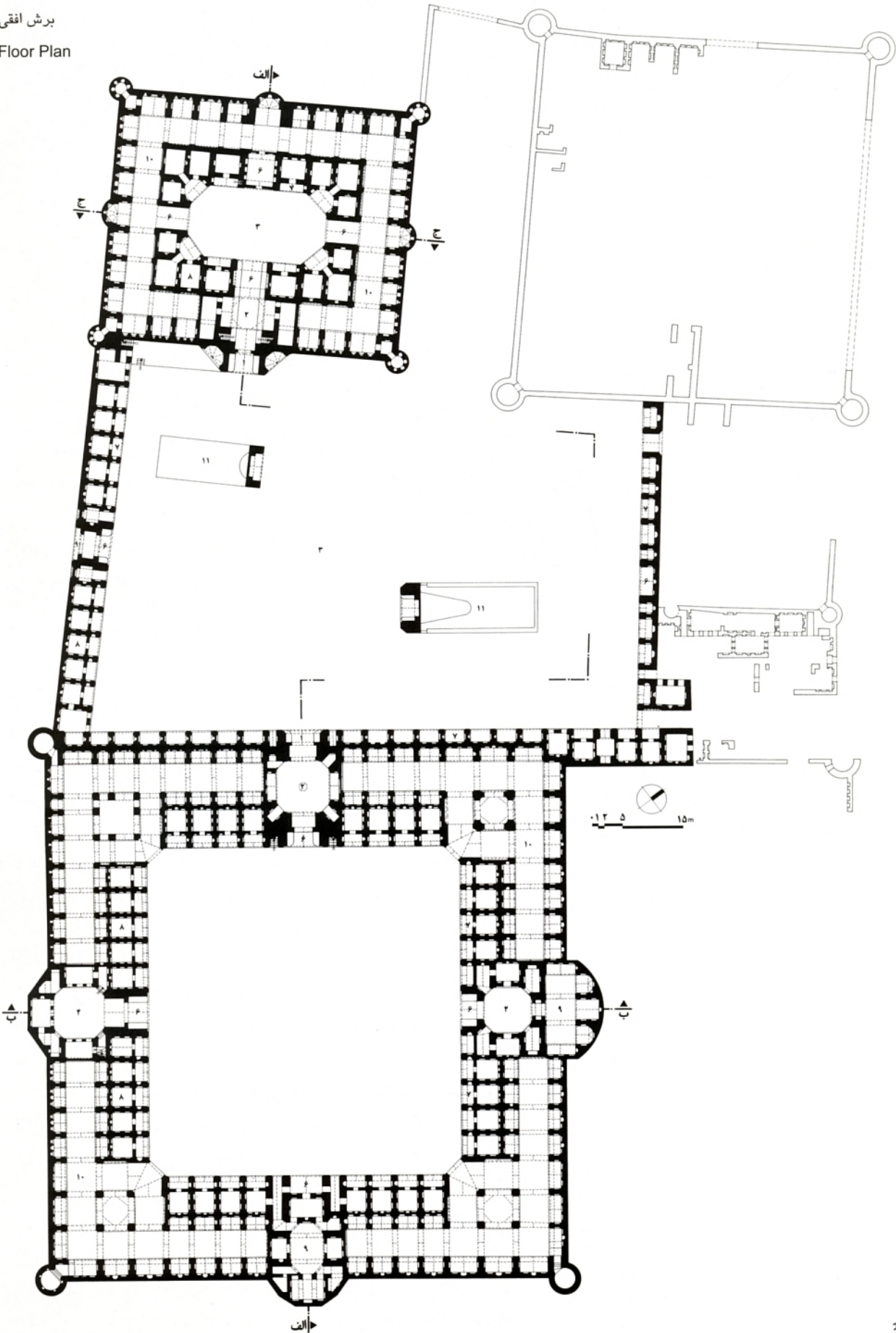
کاروان‌سرای میانی این مجموعه در واقع حاصل اتصال دو کاروان‌سرای صفوی و قاجاری است و ورودی این دو کاروان‌سرا به آن باز می‌شود. این بنا، که در واقع پیش‌ورودی این دو بناست، کاروان‌سرای ناقص است. صحن بسیار وسیع این بخش از سه طرف با ردیف ایوانچه‌ها محصور و، در ضلع چهارم (غربی)، به کاروان‌سرای صفوی و قسمتی از قلعه مجاور آن محدود است. قلعه مذکور امروزه مخروبه و قسمتهای کمی از آن بر جای مانده است. این بخش از مجموعه فقط در جبهه جنوبی حجره‌هایی دارد. ورودی این کاروان‌سرا، که در واقع ورودی کل مجموعه است، در میانه همین جبهه واقع است. سردر این ورودی از نمای اطراف خود مرتفع‌تر و ایوان پشت این سردر نیز از رخ‌بام کلی حیاط بالاتر رفته است. در جبهه شمالی نیز، ایوانی در تقابل با ایوان جنوبی قرار

(۱) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، مقدمه و فهرست از محمد پیمان، (تهران، پیشگام، ۱۳۶۲)، ج ۳، ص ۲۳۹-۲۴۰.
 (۲) همان، ج ۳، ص ۲۳۸.
 (۳) همان‌جا.
 (۴) غلامحسین‌خان افضل‌الملک، سفرنامه خراسان و کرمان، به اهتمام قدرت‌الله روشنی زعفرانلو، (تهران، توس)، ص ۳۶.
 (۵) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، همان، ج ۳، ص ۲۳۸ و ۲۴۰.
 (۶) همان، ج ۳، ص ۲۴۰.

(۷) Henry Rene d'Allemagne (1863-1950)

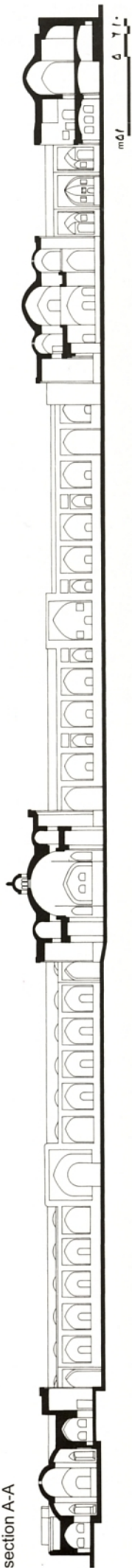
(۸) هانری رنه و آلمانی، سفرنامه خراسان تا بختیاری، ترجمه علی محمد فرووشی، (تهران، ابن‌سینا/امیرکبیر، ۱۳۳۵)، ص ۷۰۹.
 (۹) غلامحسین‌خان افضل‌الملک، همان‌جا.
 (۱۰) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، همان، ج ۳، ص ۲۳۹.
 (۱۱) غلامحسین‌خان افضل‌الملک، همان‌جا.

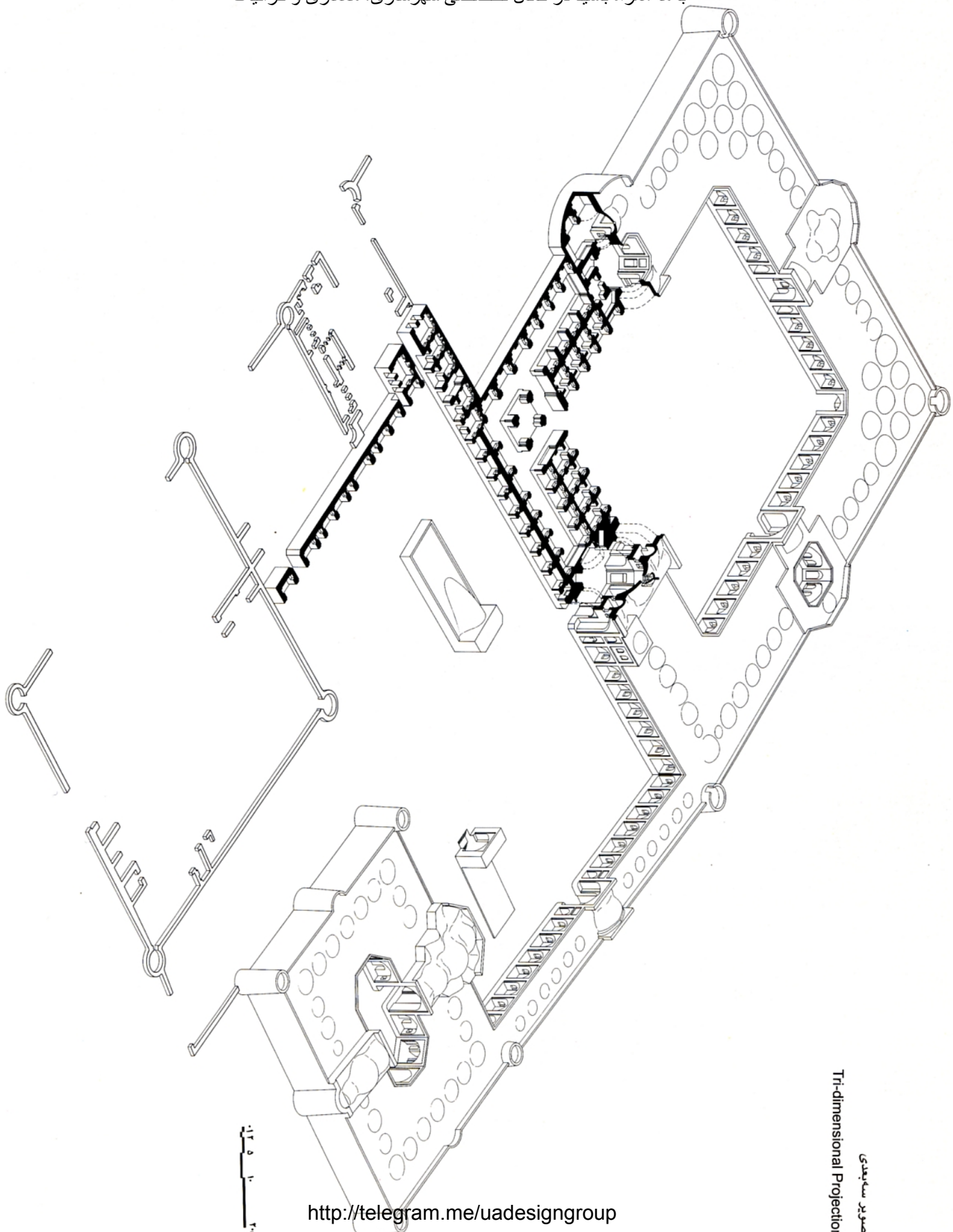
برش افقی
Floor Plan

برش عمودی الف-الف

section A-A

Tri-dimensional Projection

تصویر سه بعدی

62. Southwestern side of the western courtyard

۶۲. جبهه جنوب غربی حیاط غربی

63. Northeastern *eivan* of the eastern courtyard

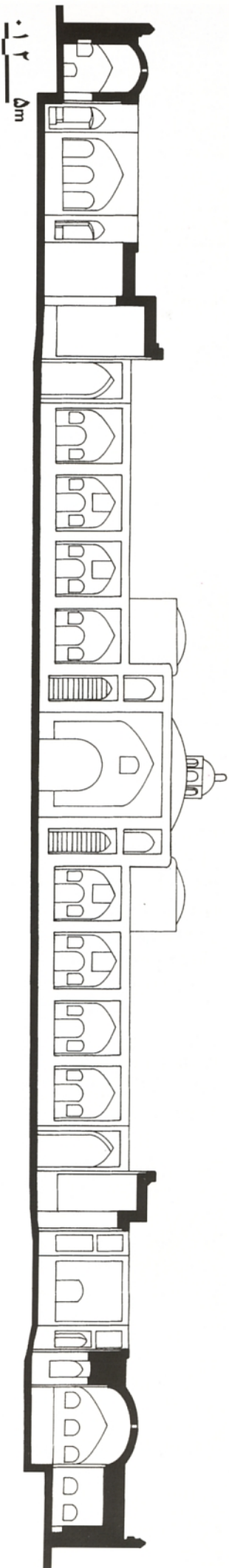
۶۳. ایوان شمال شرقی حیاط شرقی

۶۴. حیاط پشت ایوان جنوب غربی حیاط شرقی

۶۵. هشتی ورودی حیاط غربی

section B-B

برش عمودی ب-ب

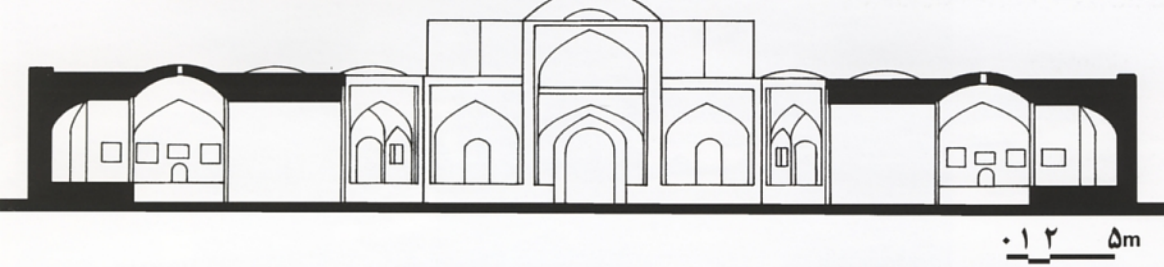
با ما همراه باشید در کانال تخصصی شهرسازی، معماری و گرافیک

66. Courtyard behind the southwestern *eivan* of the eastern courtyard

<http://telegram.me/uadesigngroup>

۶۶. حیاط پشت ایوان جنوب غربی حیاط شرقی

۶۷. سردر حیاط شرقی

67. Entrance portico of the eastern courtyard

۶۸. سردر حیاط غربی

68. Entrance portico of the western courtyard

شهرضا، کاروان‌سرای امین آباد

جاده شهرضا-آباد، کیلومتر ۴۰

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. **بانیان و سازندگان بنا:** بانی کاروان‌سرا به درستی شناخته نشده است. تاورنیه^۱ از این بنا به نام «امین‌آباد» و «امام‌آباد» یاد کرده و آن را از بناهای امام‌قلی‌خان، حاکم شیراز، دانسته است.^۲ ماکسیم سیرو^۳، با توجه به شباهت این بنا با دو کاروان‌سرای ده‌بید و خان‌خوره، هر سه را اثر یک معمار دانسته است.^۴

دیگر اطلاعات مکتوب: سیرو این کاروان‌سرا را «امین‌آباد» می‌نامد و می‌نویسد که احتمالاً آن را در زمان شاه‌عباس اول صفوی یا شاه‌صفی ساخته‌اند.^۵ سیرو در جای دیگر می‌نویسد که شباهت سردر این بنا با کاروان‌سرای یزدخواست احتمال احداث آن را در دوره شاه‌عباس اول بیشتر می‌کند.^۶ پاسکال کُست^۷ از این بنا نقشه خوبی تهیه کرده است که وضع بنا را در آن زمان نشان می‌دهد.^۸

سیر تحول بنا: چنان که گذشت، این بنا به نظر پژوهشگران از کاروان‌سراهای دوره صفویان است. اهالی محل نیز احداث این کاروان‌سرا و مسجد و آب‌انبار و حمامی در روستای امین‌آباد را به زمان شاه‌عباس اول صفوی نسبت می‌دهند. تاورنیه در توصیف این بنا به باغ زیبایی در اطراف آن اشاره می‌کند که امروزه وجود ندارد.^۹ به گفته اهالی محل، در زمان ظل‌السلطان، به سبب ناامنی منطقه، قوای وی در این کاروان‌سرا مستقر بودند. پس از آن، ظل‌السلطان این بنا و آب‌انبار و حمام و مسجد روستای مجاور آن را به عروس خود بخشید که بعدها ملک‌التجار آنها را از او خرید. این بناها پس از فوت ملک‌التجار جزو بناهای وقفی قرار گرفت و وقفنامه آنها در اختیار اداره اوقاف است. کاروان‌سرای امین‌آباد در زمان پهلوی اول به قزاق‌خانه و بعد از آن به مقر ژاندارمری تبدیل شد.^{۱۰} این بنا به مرور زمان آسیب‌هایی دیده و در حال حاضر، سازمان میراث فرهنگی در حال مرمت آن است.

نکاتی درباره معماری بنا: این بنا از معدود کاروان‌سراهایی است که قاعده هشت دارد. مساحت آن در حدود ۲۸۰۰ متر مربع است که حیاطی به شکل هشت‌ضلعی بخش عمده‌ای از آن را اشغال کرده است. سیرو بر این نظر است که مسئله طرح خشک فضای گوشه‌ها در دیگر کاروان‌سراها در این بنا با انتخاب شکل هشت‌ضلعی برای

حیاط حل شده است. حیاط، به‌رغم هشت‌ضلعی بودنش، به سبب وجود ایوانهای میانه چهارضلع، که دو به دو روبه‌هم واقع شده‌اند، همچنان الگوی چهارایوانی دارد. در هر یک از چهار جبهه فرعی (جبهه‌های بدون ایوان)، شش ایوانچه با حجره‌های پشتشان و، در هر جبهه اصلی، ایوانی در میانه و دو حجره و ایوانچه در طرفین آن قرار گرفته است. بدین ترتیب، جبهه‌های فرعی و اصلی نماهایی کاملاً متفاوت یافته‌اند. در جرزهای قطور گوشه‌های حیاط نیز، حجره‌هایی تعبیه کرده‌اند. بدین ترتیب، این جرزهای حجیم به زیبایی سبک شده است. در اضلاع جنوب غربی و جنوب شرقی، این حجره‌ها قاعده هشت و سقف رسمی‌بندی دارند. مطابق معمول، اسطبلها بر گرداگرد دیگر فضاهای کاروان‌سرا حلقه زده‌اند. شاه‌نشینهای سه ایوان کاروان‌سرا و دستگاه ورودی حلقه اسطبلها را قطع کرده و آن را به چهار بخش مجزا تقسیم کرده‌اند. راه ورود به اسطبلها هشت دالانی است که در طرفین اضلاع اصلی حیاط قرار گرفته است. اکنون بخش زیادی از طاقهای اسطبلها فروریخته است.

هریک از سه ایوان شمالی و شرقی و غربی شاه‌نشینی در انتهای خود دارد و با دو حجره طرفین خود مرتبط است. به این ترتیب، هر ایوان با فضاهای اطراف خود مجموعه‌ای پیوسته و وسیع تشکیل می‌دهد. قاعده شاه‌نشین ایوان شمالی با دو شاه‌نشین دیگر متفاوت و به شکل دایره است.

ایوان ضلع جنوبی دوطبقه است و عمقی بیش از دیگر ایوانها دارد. این ایوان جزئی از دستگاه ورودی شده و با فضاهای طرفین خود و سردر، مرتفع‌ترین بخش کاروان‌سراست. حجره‌ها و ایوانچه‌های طرفین این ایوان دوطبقه است. بدین ترتیب، نقطه شاخصی در نمای پیرامون حیاط ایجاد و بر ورودی بنا تأکید شده است. در طبقه دوم ایوان جنوبی، تالار وسیعی واقع است که از یک سو، به حیاط کاروان‌سرا و، از سوی دیگر، از درون سردر، به فضای پیرامون کاروان‌سرا دید دارد. دورویه بودن این فضا، موجب شده است که همواره نسیم مطبوعی در آن جریان داشته باشد. سردر مرتفع کاروان‌سرا و طاق‌نماهای طرفین آن اندکی از سطح دیوار پیش‌اندا و در میان نمای ساده برجها و اضلاع طرفین آنها،

۶۹. حیاط و جبهه‌های شمالی و غربی
69. Courtyard and northern and western sides

۷۰. نمای غربی حیاط
70. Western facade of the courtyard

حکایت از آن دارد که امین‌آباد منطقه‌ای پرخطر بوده است. در حال حاضر، کنگره دیوار خارجی کاروان‌سرا وجود ندارد؛ ولی جزئیات آن در تصویر ترسیمی تاورنیه دیده می‌شود.

متشخص شده‌اند. دیوارهای خارجی کاروان‌سرا همگی سنگی و فقط دیوار ضلع جنوبی (جبهه ورودی) تماماً از آجر است که این خود تأکیدی بر این جبهه بناست.

سردر مستقیماً به ایوان جنوبی راه دارد. اتاقهای کاروان‌سرادار و نگهبانان در طرفین این ایوان واقع است. دیوارهای حیاط آجری و پایه آنها سنگی است. ایوانچه‌های پیرامون حیاط همگی سقفهای رسمی‌بندی دارند. در نماهای اصلی، بر بالای ورودی اسطبلها و در پشت‌بغل ایوانها، تزیینات آجری و عباراتی با خط بنایی وجود داشته است. امروزه بخش زیادی از پوشش ایوانچه‌ها و لبه فوقانی بنا و نیز تزیینات آجری آنها فرو ریخته است. با توجه به نقشه ترسیمی پاسکال کُست، سکویی هشت‌ضلعی در میانه حیاط وجود داشته که آن هم از بین رفته است.

در هشت گوشه خارجی بنا، هشت برج تعبیه کرده‌اند. این برجها، علاوه بر آنکه به نمای خارجی بنا از حیث بصری استحکام بخشیده‌اند، نقش مهمی در امنیت کاروانیان داشته‌اند. تأسیسات دفاعی، از جمله برجها و محلهای تیراندازی بر بلندیها

1) Jean Baptiste Tavernier (1605-1689)

۲) ژان باتیست تاورنیه، سفرنامه تاورنیه، ترجمه ابوتراب نوری (نظم‌الدوله)، با تجدید نظر کلی و تصحیح حمید شیرانی، (اصفهان، تأیید، ۱۳۳۶)، ص ۶۵۰.

3) Maxime Siroux

۴) ماکسیم سیرو، کاروان‌سراهای ایران و ساختمانهای کوچک میان راهها، ترجمه عیسی بهنام، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران)، ص ۱۳۷.

۵) ماکسیم سیرو، راههای باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آنها، ترجمه مهدی مشایخی، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۷)، ص ۲۹۲.

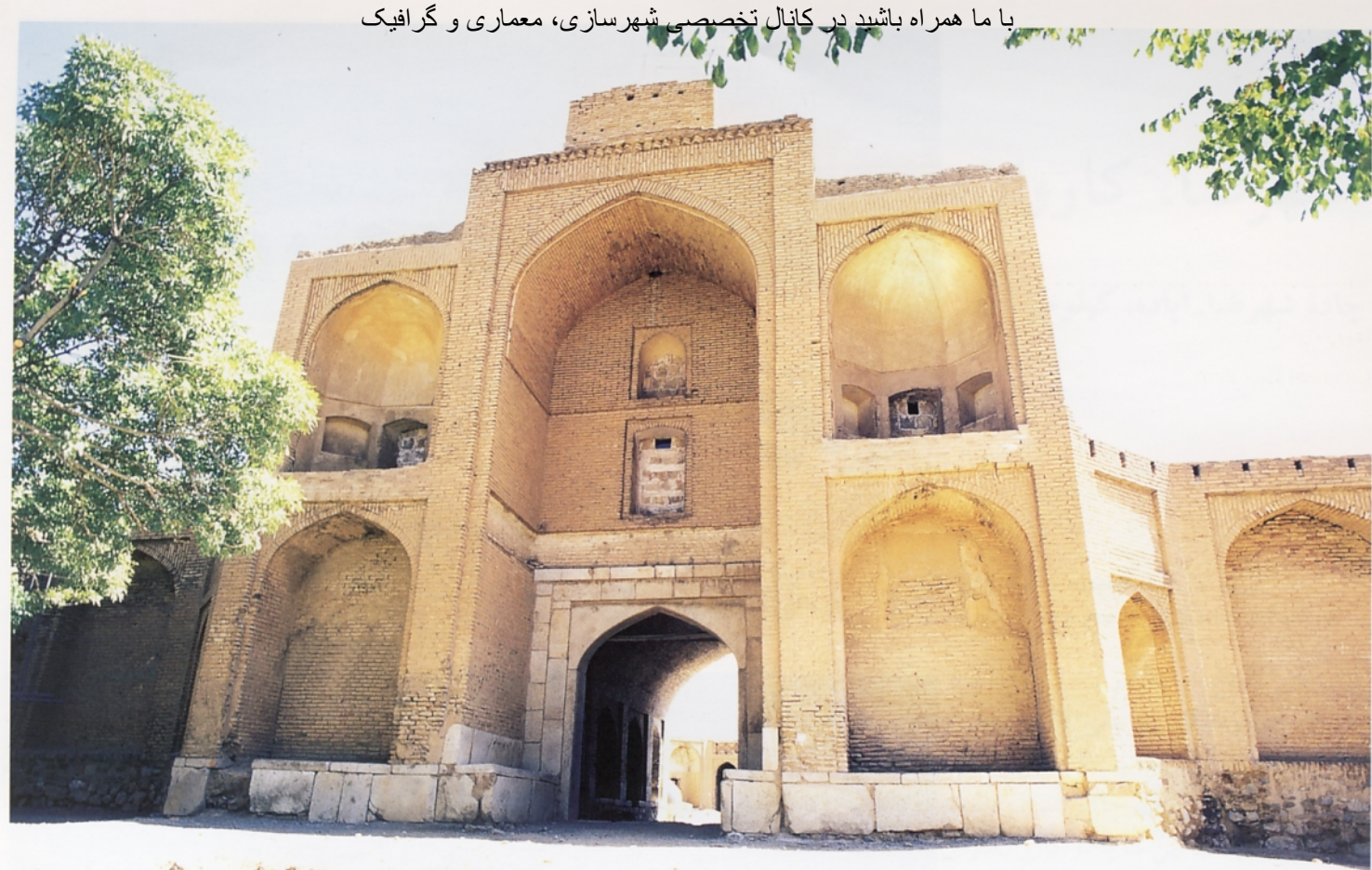
۶) همان‌جا.

7) Pascal Coste (1787-1879)

۸) سازمان جغرافیایی کشور، مجموعه آثار معماری سنتی ایران، بخش دوم: دوران اسلامی، (تهران، سازمان جغرافیایی کشور، ۲۵۳۶)، تصویر ۵۷.

۹) ژان باتیست تاورنیه، همان‌جا.

۱۰) عبدالرحمن دیناروند و دیگران، کاروان‌سرای امین‌آباد، (پروژه درس مبانی نظری مرمت ابنیه)، به راهنمایی فرهاد فخاری تهرانی و دیگران، (تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، ۱۳۸۰)، ش ۵۳۵۰، ص ۲-۳.

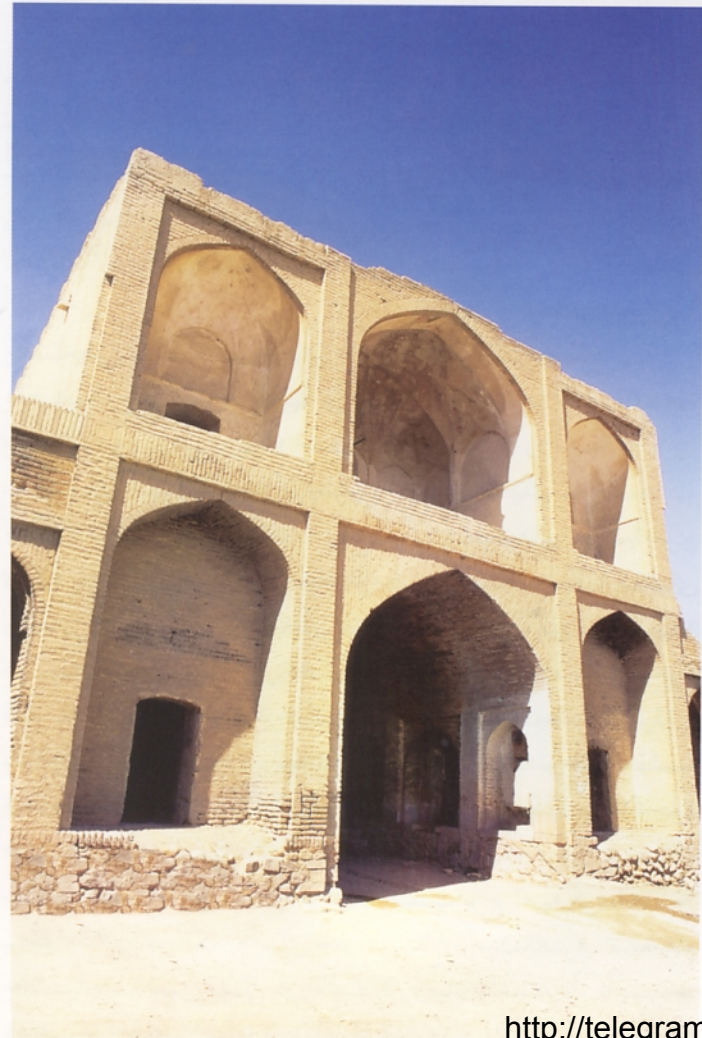

71. Entrance portico

۷۱. سردر

73. Entrance portico from inside the courtyard

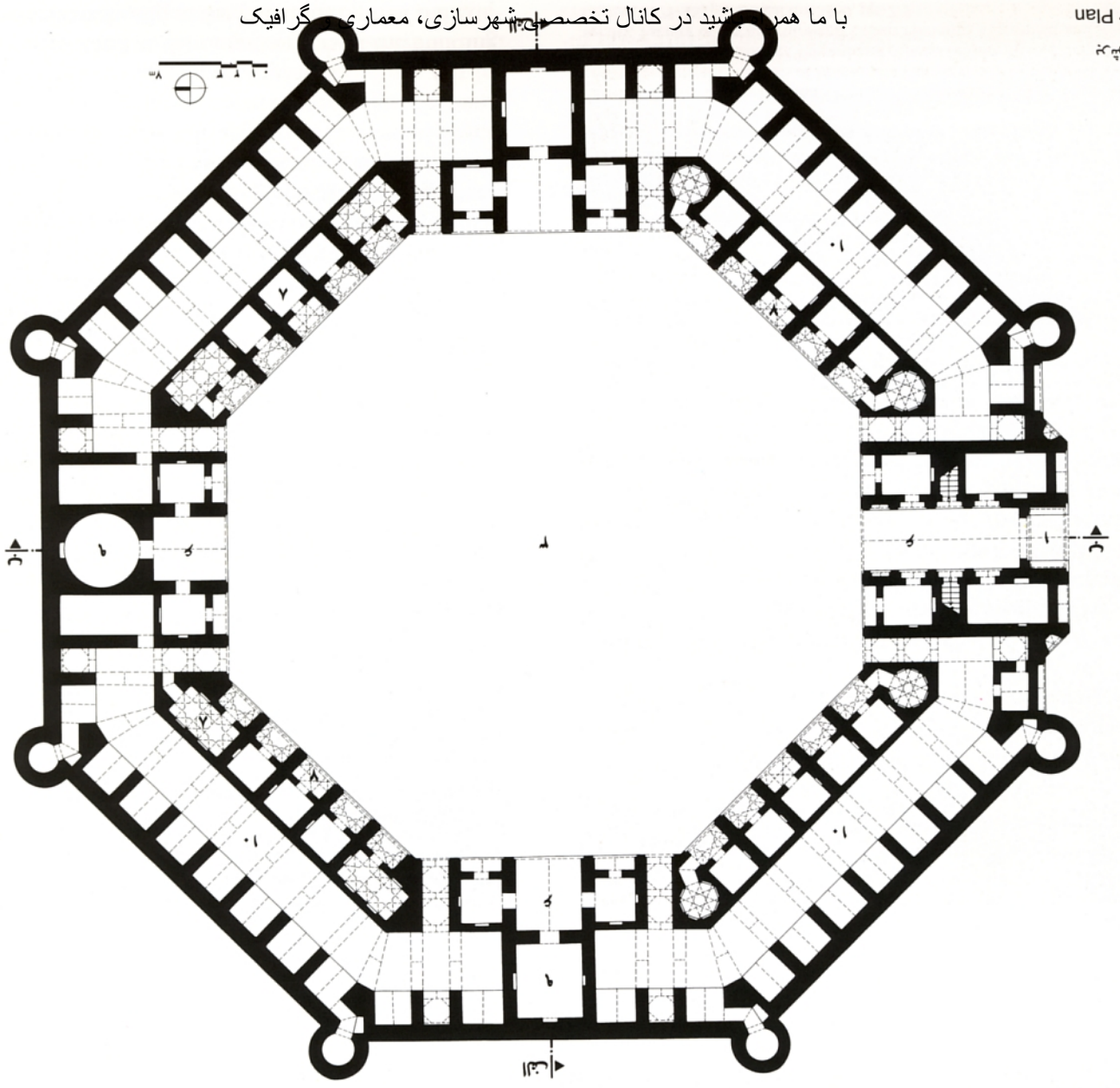
۷۳. سردر از داخل حیاط

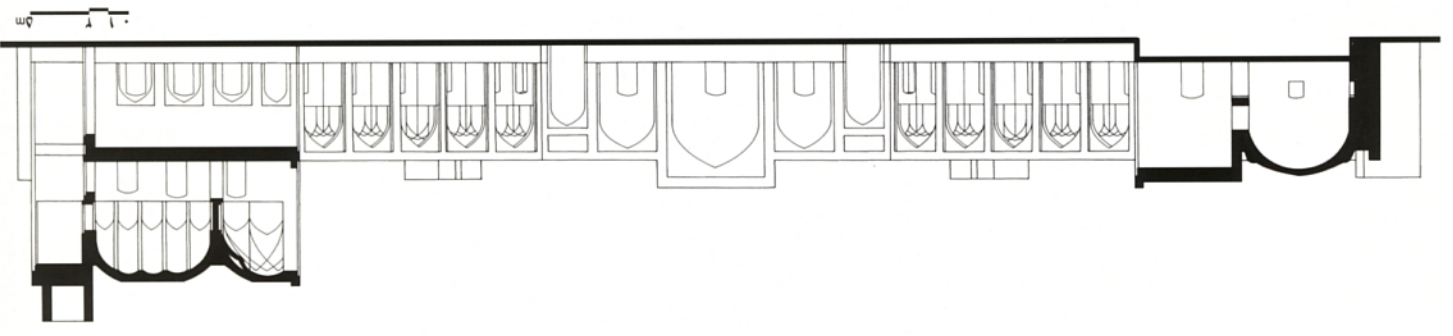
72. Southern stable

۷۲. اسطبل جنوبی

section B-B
برش عمودی ب-ب

Entrance Elevation
نمای ورودی

74. Northern side of the courtyard

۷۴. جنبه شمالی حیاط

برش عمودی الف-الف

section A-A

قم، کاروان‌سرای صدرآباد

۳۵ کیلومتری شمال شرق قم

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. **بانیان و سازندگان بنا:** بانی این کاروان‌سرا به درستی شناخته نشده است. لرد کرزن^۱، با توجه به نام کاروان‌سرا، بانی آن را امین‌السلطان صدراعظم دانسته^۲ و بنا بر سفرنامه عضدالملک، این کاروان‌سرا و آب‌انبار مجاور آن را ظهیرالدوله مرمت کرده است.^۳

دیگر اطلاعات مکتوب: به نوشته ماکسیم سیرو^۴، تا سال ۱۳۰۱، در بین شهرهای قم و ری، یک مسیر تابستانی و یک مسیر زمستانی وجود داشته است؛^۵ و کاروان‌سرای صدرآباد در خط سیر تابستانی بوده و راهی سنگ‌فرش متعلق به دوره صفویان داشته است.^۶

سیر تحول بنا: به نظر کارشناسان، بنای اولیه این کاروان‌سرا از آثار دوره صفویان است و در دوره قاجاریان، قسمتهایی به آن افزوده‌اند. در ابتدای قرن چهاردهم هجری قمری، راه دیگری به قم احداث شد که از اهمیت و استفاده راههای قدیمی تر کاست.^۷ بدین ترتیب، کاروان‌سرای صدرآباد نیز بی‌استفاده ماند. این بنا تا امروز به خوبی حفظ و نگهداری شده است.

نکاتی درباره معماری بنا: این کاروان‌سرا دو حیاط (به جز حیاطی کوچک و خصوصی) دارد که فضاهای مختلف در پیرامون آنها نشسته‌اند. حیاط دوم کوچک‌تر است و قاعده هشت و نیم‌هشت و ایوانچه‌هایی بر گرداگرد دارد. ایوانچه‌های دو ضلع شرقی و غربی این حیاط عمیق است، اما حجره‌ای در انتهای آنها نیست. این ایوانچه‌ها امروزه پوشیده و به حجره تبدیل شده است. دو اسطبل طویل در پشت جبهه‌های شرقی و غربی و دو اسطبل اختصاصی در گوشه‌های شمال غربی و شمال شرقی این حیاط قرار دارد. راه اسطبلها نیز در پَنج‌های چهار گوشه حیاط است. راه ورود به این حیاط از ایوان میانه ضلع جنوبی آن است. در دو سوی جبهه ورودی این حیاط، دو فضای متفاوت دیده می‌شود: در سوی شرقی، حیاط خصوصی کوچکی با ایوان و حجره‌های اطراف آن و، در سوی غربی، فضای کشیده‌ای متشکل از سه چهارطاقی در امتداد یکدیگر. در کل، این بخش از کاروان‌سرا با فضاهایش چون کاروان‌سرایی کامل است؛ گویی کاروان‌سرایی در کاروان‌سرای دیگر قرار گرفته باشد. احتمالاً این بخش بنای اولیه کاروان‌سرا بوده و قسمتهای دیگر بعداً به آن اضافه شده است.

حیاط اول کاروان‌سرا بزرگ و مستطیل‌شکل است و بیشتر صورت خدماتی دارد و تکمیل‌کننده بخش دوم به نظر می‌رسد.

در پیرامون این حیاط نیز، ایوانچه‌هایی واقع است که در هر یک از اضلاع شرقی و غربی آن، سه ایوانچه با حجره‌های پشت خود مرتبط‌اند. آخرین طاق‌نماهای این دو ضلع حیاط درگاه ورود به اسطبلهای طویلی است که در پشت جبهه‌های شرقی و غربی حیاط کوچک قرار دارد. بدین ترتیب، در این جبهه‌ها، دو ردیف اسطبل به موازات یکدیگر، اما بدون ارتباط با هم، به وجود آمده است.

راه ورود به کاروان‌سرا، چنان که گفتیم، از میانه ضلع جنوبی حیاط اول است. سردر مرتفع و پیش‌آمده دستگاه ورودی صورتی شاخص دارد و تنها بخش مرتفع در حجم کلی کاروان‌سراست. این سردر با کمرپوش دوطبقه شده است و در طبقه بالای آن، ایوانچه و حجره‌ای دیده می‌شود. حجره مذکور از دو سو در معرض هواست و قاعدتاً فضایی مطبوع داشته است. در نمای ضلع ورودی، ردیفی از طاق‌نماهای عمیق وجود داشته که امروزه به ایوانچه‌های داخل بنا افزوده شده و به صورت حجره‌هایی در این ضلع حیاط درآمده است. شکل اولیه و نیز تغییر یافته این ضلع کاروان‌سرا در فهرست کاروان‌سراهای ایران دیده می‌شود.^۸ دو ضلع خارجی شرقی و غربی بنا نیز سراسر پوشیده از طاق‌نماهای عمیقی است که نمای خارجی مجللی برای کاروان‌سرا فراهم آورده است. سه برج مدور توپ‌در هر یک از این اضلاع نیز به استحکام و زیبایی بنا افزوده است. در مجاورت ضلع جنوبی کاروان‌سرا، آب‌انبار بزرگی با دو بادگیر وجود دارد که آب مورد نیاز کاروانیان از آن تأمین می‌شده است.

1) Lord George Nathaniel Curzon (1859-1925)

۲) جرج ن. کرزن، ایران و قضیه ایران، ترجمه غ. وحید مازندرانی، (تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲) ج ۱، ص ۳۷۲.

۳) علیرضا عضدالملک، سفرنامه عضدالملک به عتبات، به کوشش حسن مرسلوند، (تهران، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۰)، ص ۳۱.

4) Maxime Siroux

۵) ماکسیم سیرو، کاروانسراهای ایران و ساختمانهای کوچک میان آنها، ترجمه عیسی بهنام، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران)، ص ۲۵۰-۲۵۱.

۶) همان، ص ۲۵۱.

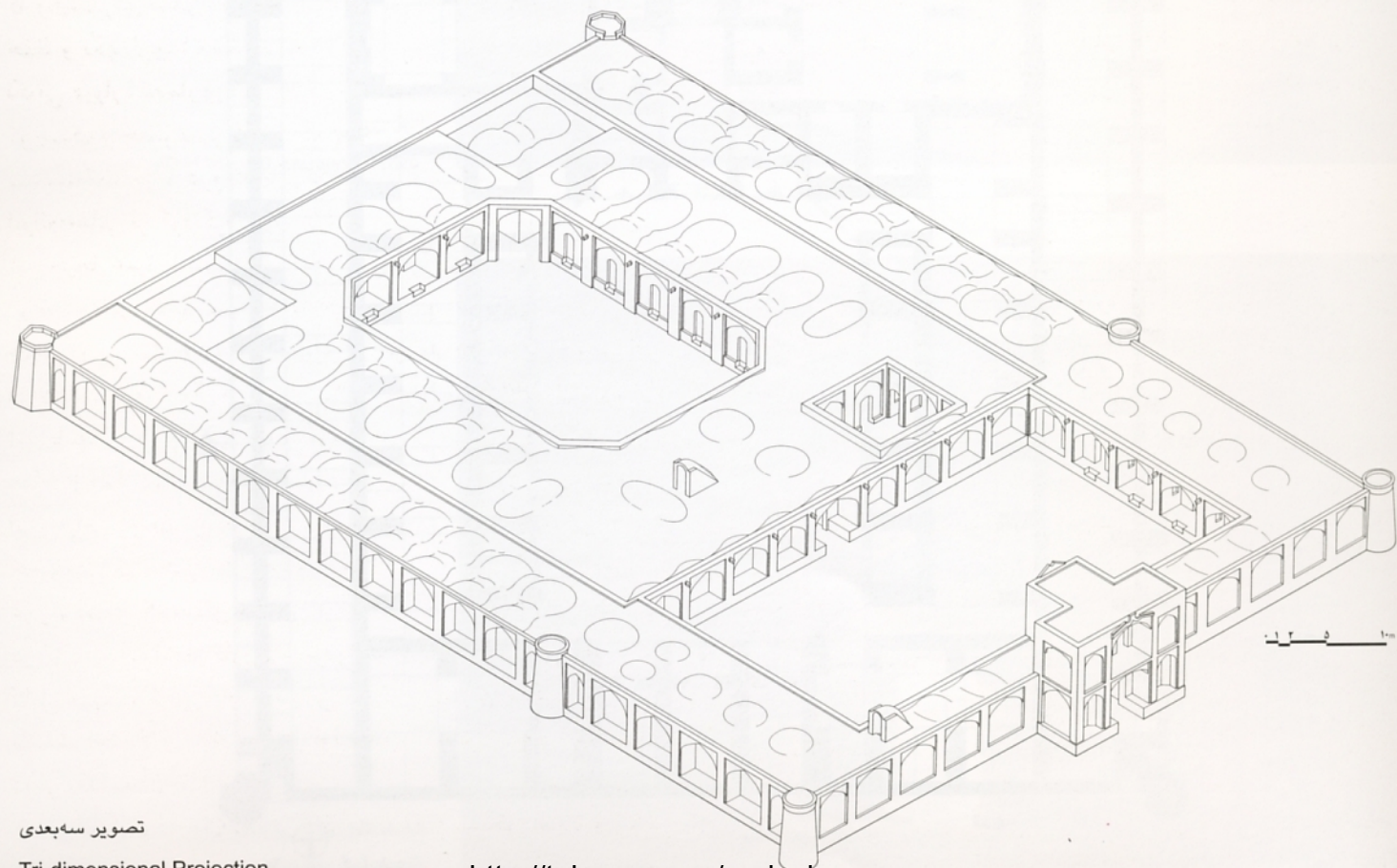
۷) همان، ص ۲۵۲.

۸) محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی / سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲)، ص ۷۸.

78. Western and southern sides of the southern courtyard

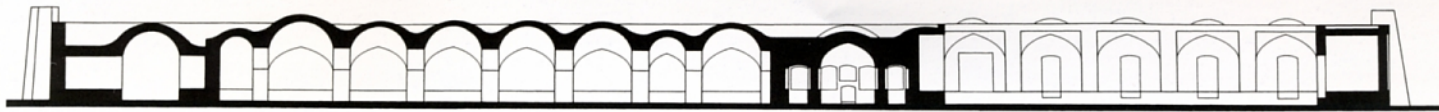
۷۸. جبهه‌های غربی و جنوبی حیاط جنوبی

تصویر سه‌بعدی

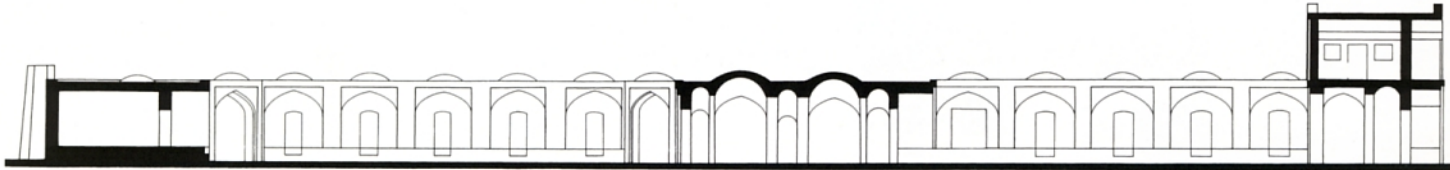
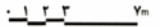
Tri-dimensional Projection

<http://telegram.me/uadesigngroup>

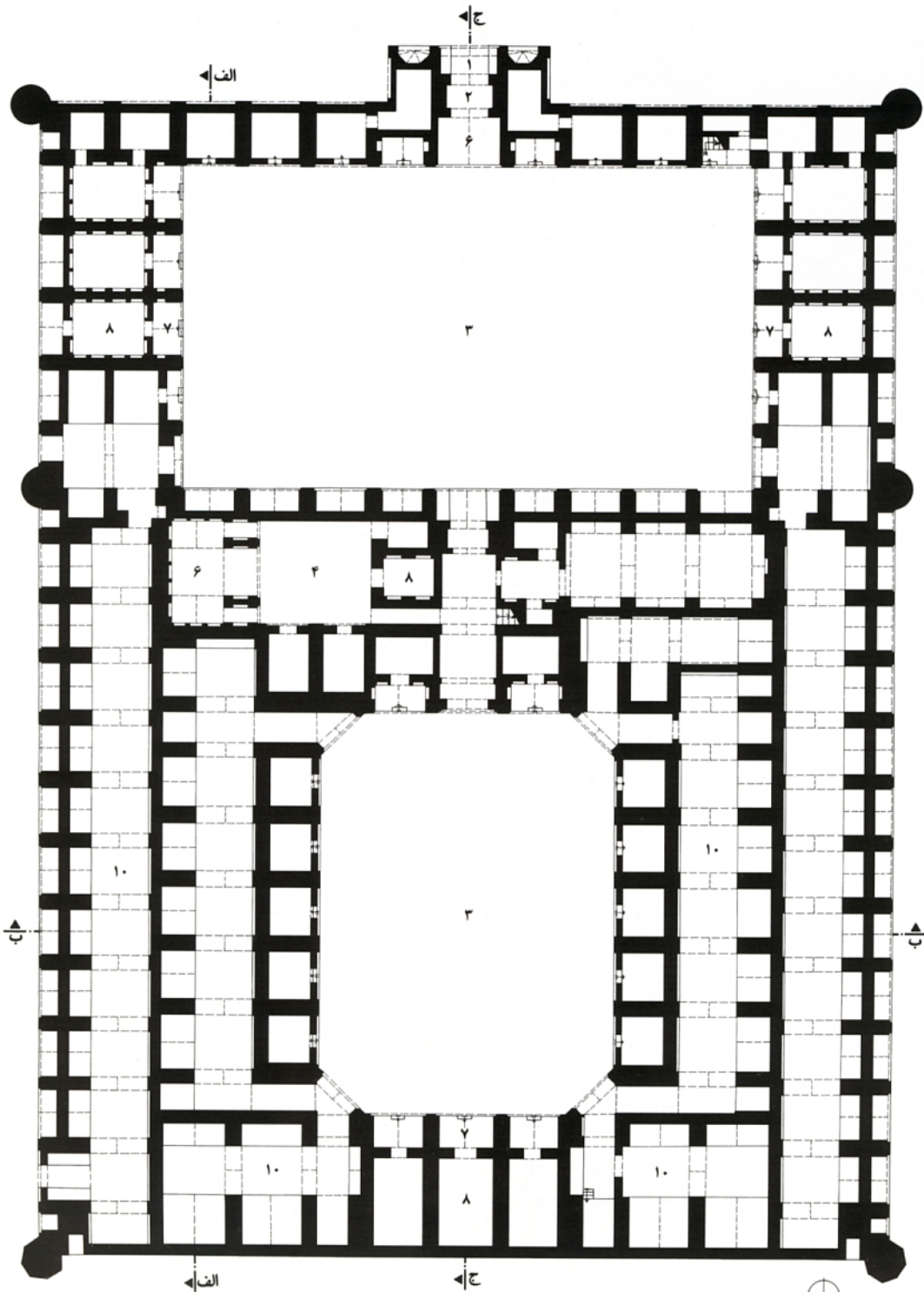
برش عمودی الف-الف

section A-A

برش عمودی ج-ج

section C-C

برش افقی

Floor Plan

۷۹. جبهه شمالی حیاط جنوبی

79. Northern side of the southern courtyard

۸۰. سردر

80. Entrance portico

۸۱. اسطبل غربی بین دو حیاط

81. Western stable between two courtyards

برش عمودی ب-ب

section B-B

۸۲. جبهه جنوبی حیاط شمالی

82. Southern side of the northern courtyard

۸۳. بدنه بیرونی رو به شرق

83. Exterior facade facing east

کرج، کاروان‌سرای شاه‌عباسی

خیابان قدس، میدان قدس

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است.

بانیان و سازندگان بنا: بانی این بنا شناخته نشده است.^۱

سیر تحول بنا: این بنا منسوب به دوره صفویان است؛ ولی امروزه مدرکی دال بر آن در دست نیست. در دوره معاصر نیز، اولین مدرسه کشاورزی ایران در آن تشکیل شده^۲ و اکنون در اختیار وزارت کشاورزی است.

نکاتی درباره معماری بنا: این کاروان‌سرا بنایی است با قاعده مربع و مساحتی در حدود ۳۷۰۰ متر مربع، که حیاطی مربع‌شکل با ضلع نزدیک به سی متر در میانه آن قرار دارد. در پیرامون این حیاط، مانند اغلب بناهای مشابه، ایوانها و ایوانچه‌هایی قرار گرفته و هر یک از ایوانچه‌ها به حجره‌ای در پشت خود راه دارد. در گوشه‌های شمال شرقی و شمال غربی حیاط نیز، ایوانچه‌هایی احداث شده که هر یک به سه حجره متصل است. امروزه این حجره‌ها را به ایوانچه جلوی آنها الحاق کرده و فضایی بزرگ پدید آورده‌اند. نقشه‌های ارائه‌شده در اینجا صورت اصیل بنا را نشان می‌دهد. حجره‌های این کاروان‌سرا در مقایسه با بناهای مشابه کوچک‌تر است؛ و در کل، در این بنا، سطح نسبتاً کمی به حجره‌ها اختصاص یافته است.

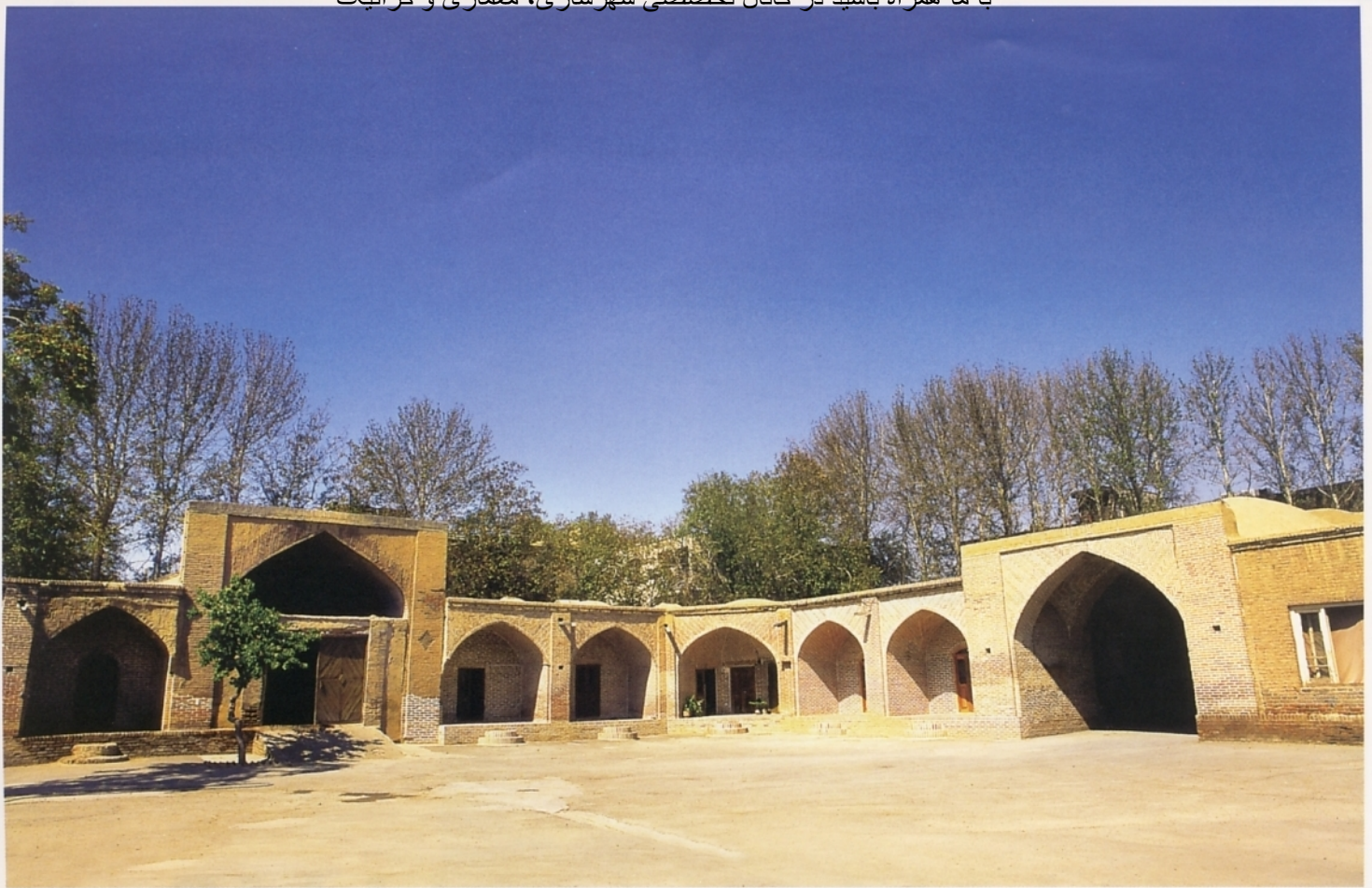
گرداگرد بنا اسطبل است. راه ورود به اسطبلهای جبهه شمالی از دو سوی ابتدای ورودی در داخل بناست؛ اما راه اسطبلهای جبهه جنوبی از پنجهای گوشه حیاط است. در واقع، وجود دو نوع راه متفاوت به اسطبلها از ممیزات این کاروان‌سراست؛ چون در دیگر کاروان‌سراها معمولاً این راهها طرح مشابهی دارند. قرار گرفتن ورودی در ضلع شمالی از دیگر ویژگیهای این کاروان‌سراست؛ زیرا در دیگر کاروان‌سراها، ورودی معمولاً در ضلع جنوبی است.

سردر این کاروان‌سرا با دو طاق‌نما در طرفین آن از امتداد افقی نما پیش‌تر آمده است. رخ‌بام مستقیم بنا نیز در این نقطه شکسته شده و بالاتر رفته است. ردیف طاق‌نماهای عمیق در این ضلع بنا به نمای ورودی اهمیت و تشخیص بیشتری بخشیده است. بر بالای درگاه ورودی بنا، جای خالی کتیبه‌ای دیده می‌شود که احتمالاً حاوی اطلاعات مربوط به تاریخ احداث بنا بوده است. کاروان‌سرا فاقد هشتی است؛ و به عبارت دیگر، هشتی آن با ایوان شمالی ترکیب شده است. در سوی مقابل ورودی، در میانه جبهه جنوبی نیز، ایوانی مشابه ایوان شمالی دیده می‌شود که انتهای آن از طرفین باز شده و بدین گونه، فضای وسیعی، شبیه به شاه‌نشین، پدید آمده است. ایوانهای دو جبهه شرقی و غربی هم بسیار عمیق‌اند و مانند دو ایوان شمالی و جنوبی، رخ‌بام کلی حیاط را شکسته‌اند؛ و از این رو، الگوی چهار ایوانی بنا کاملاً جلوه کرده است.

کاروان‌سرا برج یا عنصر برج‌مانند ندارد و نماهای خارجی آن راست‌گوشه است. نبود برج در اطراف بنا و همچنین فقدان اتاق محافظان در دستگاه ورودی سیمای کاروان‌سرای درون‌شهری به این بنا بخشیده است و نشان می‌دهد که معمارش کمتر نگران امنیت آن بوده است.

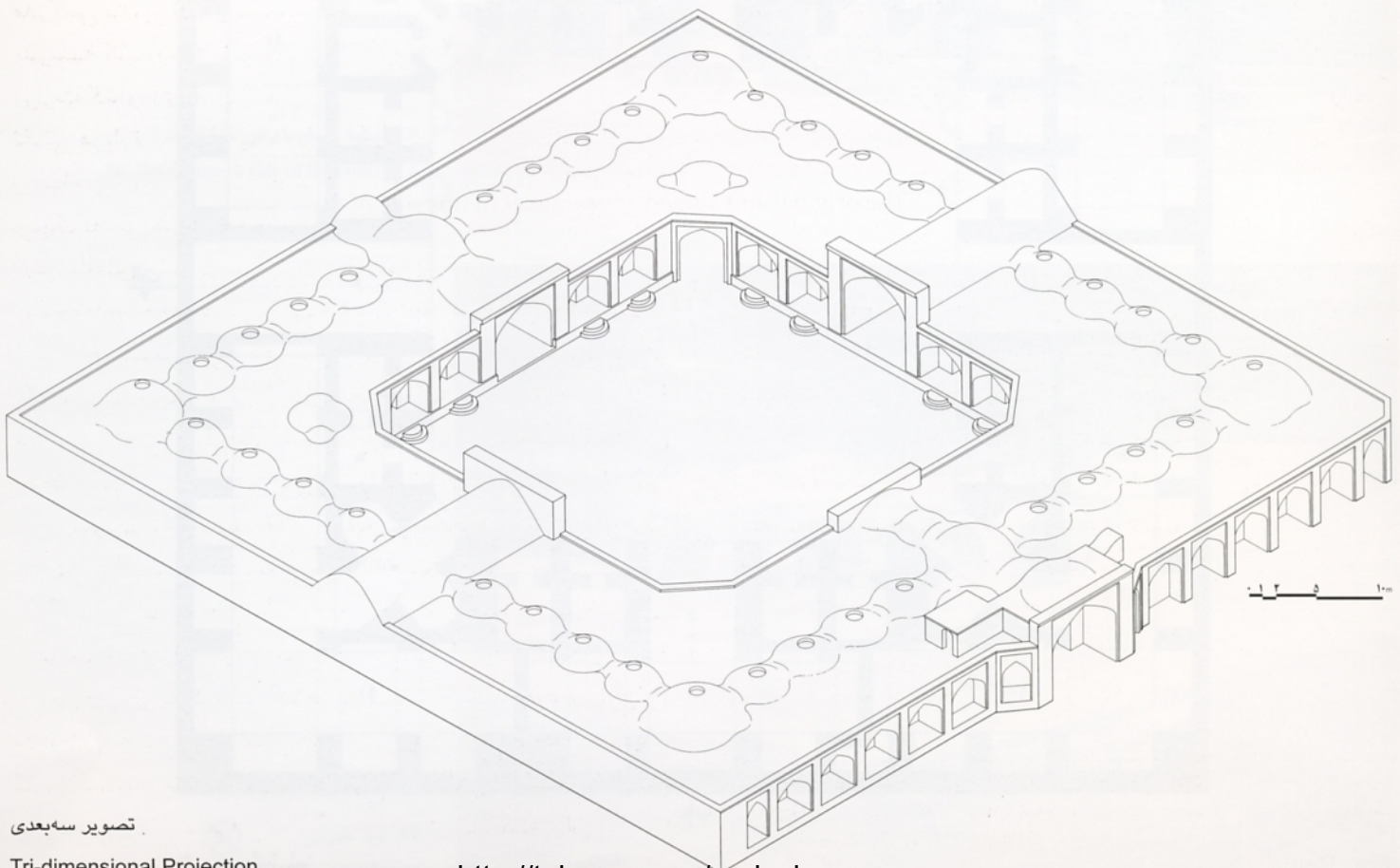
۱) پرویز ورجاوند، سرزمین قزوین، (تهران، انجمن آثار ملی ایران، ۱۳۴۹)، ص ۶۵؛ محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی / سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲)، ص ۱۱۲.

۲) پرویز ورجاوند، سرزمین قزوین، ص ۶۵ و ۶۸.

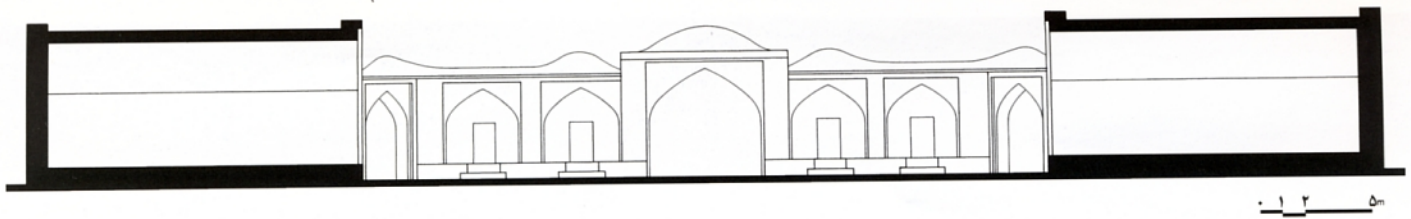
84. Northwestern and southwestern sides of the courtyard

۸۴. جبهه‌های شمال غربی و جنوب غربی حیاط

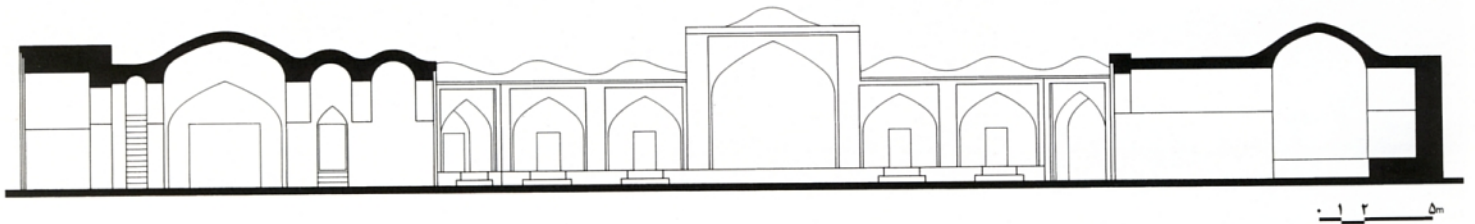
تصویر سه‌بعدی

Tri-dimensional Projection

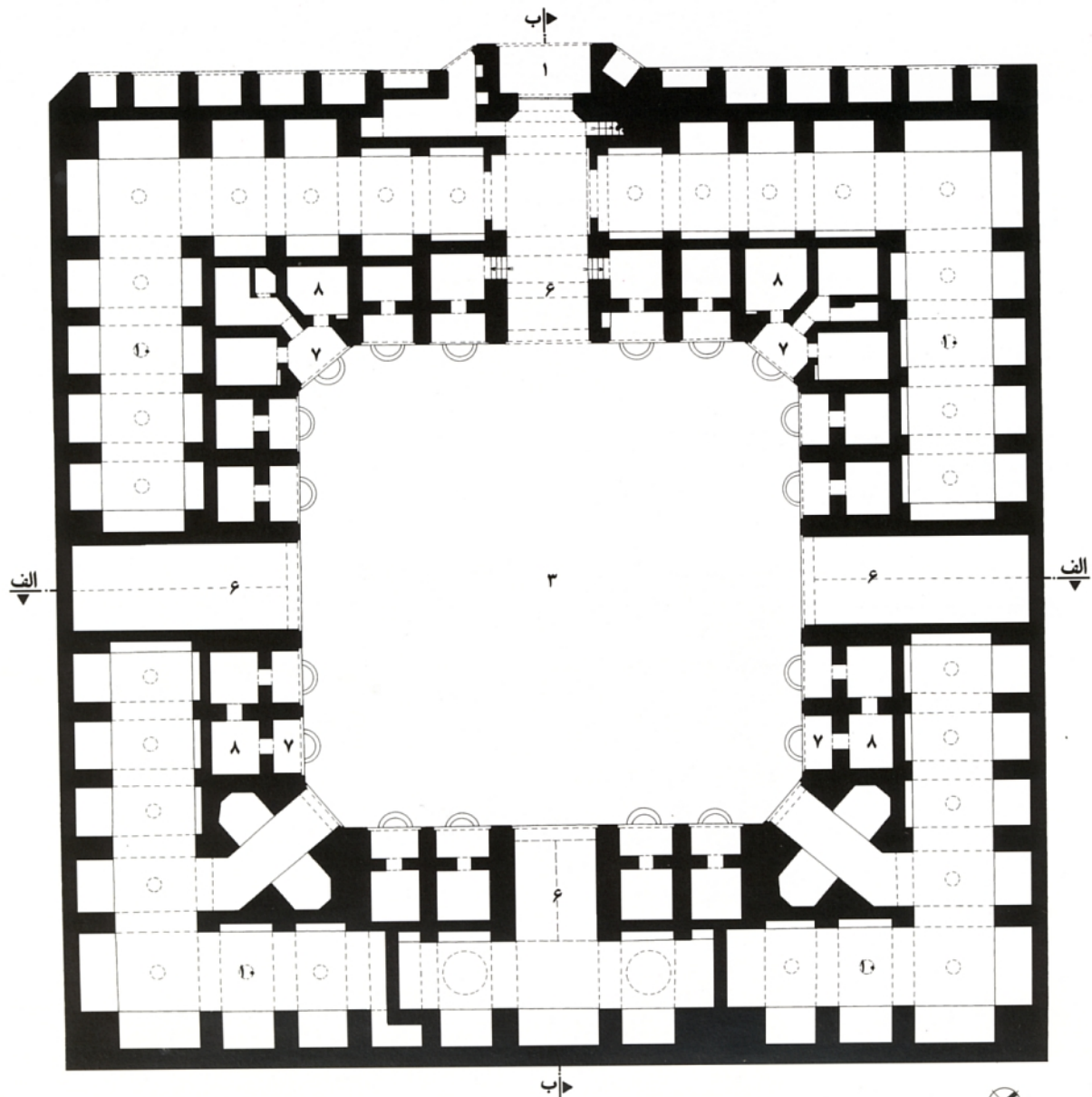
برش عمودی الف-الف

section A-A

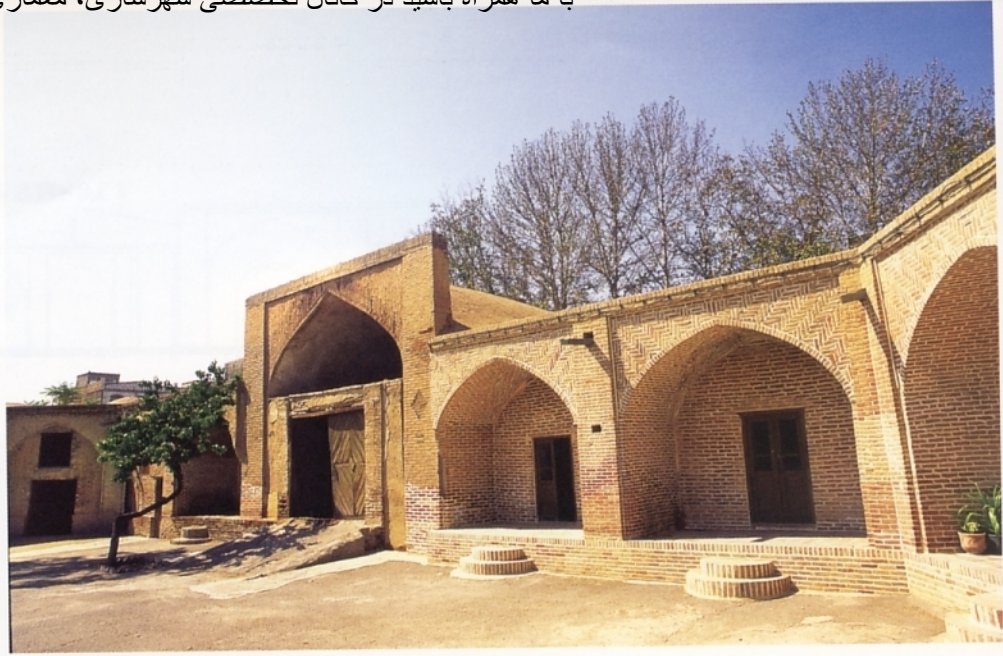
برش عمودی ب-ب

section B-B

برش افقی

Floor Plan

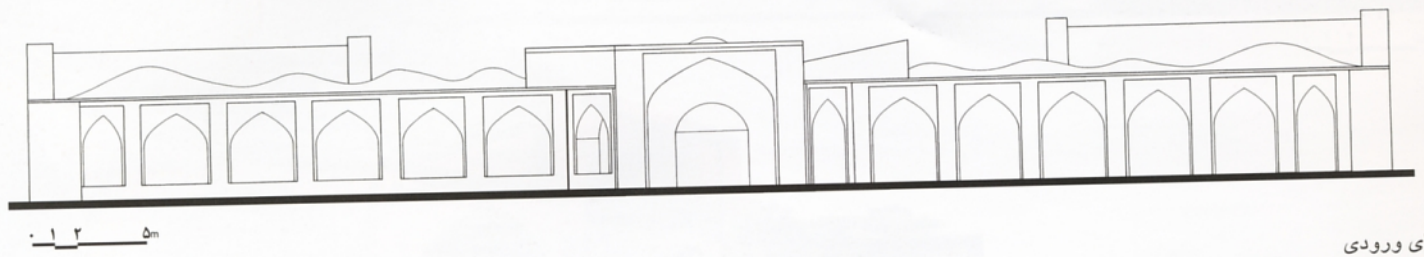
۸۵. جنبه جنوب غربی حیاط
85. Southwestern side of the courtyard

۸۶. جنبه شمال شرقی حیاط
86. Northeastern side of the courtyard

۸۷. دید عمومی
87. General view <http://telegram.me/uadesigngroup>

نمای ورودی

Entrance Elevation

۸۸. فضای پشت ایوان جنوب شرقی
88. Space behind the southeastern iwan

۸۹. اسطبل
89. Stable

کرمانشاه، کاروان‌سرای بیستون

جاده کرمانشاه-همدان، کیلومتر ۳۰

اسطبل را قطع نکرده‌اند، باز این فضا دو بخش شده است. راه ورود به اسطبلها از آخرین طاق‌نماهای اضلاع طولی صحن است که این حالت از ویژگیهای طراحی این کاروان‌سراست.

سردر کاروان‌سرا از امتداد افقی نمای خارجی آن کاملاً پیش آمده و با طاق‌نماهای طرفین خود، حجمی شاخص به ارتفاع دو طبقه در ورودی بناست. اکنون طاق این سردر فروریخته و تنها نمای خارجی آن به صورت دیواری باقی است. این سردر و طاق‌نماهای عمیق طرفینش این نما را از دیگر نماهای خارجی تفکیک کرده و به آن اهمیت بخشیده است.

هشتی فضای وسیعی است که با فضاهای عمیقی، در دو طبقه، احاطه شده و از طریق ایوان جنوبی به صحن راه می‌برد. این ایوان از دیگر ایوانها مرتفع‌تر است؛ و به این ترتیب، جبهه ورودی را در صحن مشخص کرده است. از قرارگیری شاه‌نشین کاروان‌سرا در انتهای ایوان شمالی و نیز ایوان بلند جنوبی، محوری قوی در طرح کاروان‌سرا پدید آمده و هندسه کلی بنا انتظام یافته است.

در میانه صحن کاروان‌سرا، چاه آبی وجود دارد که بقایای حوض چهارگوشی در کنار دهانه آن دیده می‌شود. چهار برج با اشکال متفاوت در چهار گوشه خارجی بنا قرار دارد. این برجهای در گوشه‌های شمال شرقی و جنوب شرقی هشت‌وجهی و در دو گوشه دیگر مدور است. این تفاوت ممکن است ناشی از مرمت‌های بنا باشد.

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: دو کتیبه بر سردر بنا وجود دارد: یکی، حاکی از اتمام ساخت آن در زمان شاه‌سلیمان صفوی و دیگری درباره تعمیر بنا در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار.^۱ همچنین این کاروان‌سرا و قفنامه‌ای دارد که بر صخره بیستون حجاری شده و مورخ ۱۰۹۶ است.^۲ متأسفانه، حجاری و قفنامه بر صخره منجر به از بین رفتن یکی از حجاریهای برجسته دوره پارتیان شده است.^۳

بنیان و سازندگان بنا: بانی اولیه کاروان‌سرا مشخص نیست؛ ولی احداث آن احتمالاً به فرمان شاه‌عباس اول صفوی آغاز شده^۴ و بنا بر کتیبه موجود، به اهتمام شیخ‌علی خان زنگنه، صدراعظم شاه‌سلیمان صفوی، به پایان رسیده است.^۵ بر اساس کتیبه دیگر، کاروان‌سرا در زمان ناصرالدین‌شاه به دستور میرزا آقاخان نوری و به دست حاجی جعفرخان معمارباشی اصفهانی مرمت شده است.^۶ عضدالملک نوشته است که این مرمت موجب خرابی بیشتر کاروان‌سرا شد.^۷ کتیبه و قفنامه صخره بیستون به خط محسن امامی و حجاری مقیم هروی است.^۸

دیگر اطلاعات مکتوب: در تاریخ عالم‌آرای عباسی آمده که این کاروان‌سرا برای اقامت زائران عتبات عالیات احداث شده است.^۹ به جز دو کتیبه صفوی و قاجاری سردر، کتیبه‌ای بر دیوار سردر وجود دارد که به علت شکستگی بخشی از آن نمی‌توان تشخیص داد که متعلق به چه سالی است.^{۱۰}

سیر تحول بنا: این بنا از کاروان‌سراهای دوره صفویان است؛ اما در پایه دیوارهای آن تا کف طاق‌نماها از سنگهای تراش‌خورده عصر ساسانیان استفاده شده است.^{۱۱} در دهه‌های اخیر، این بنا در اختیار اداره امور زندانها بوده است و بام آجر فرش آن را با کاهگل پوشانده‌اند.^{۱۲}

نکاتی درباره معماری بنا: این کاروان‌سرا مساحتی بیش از شش هزار متر مربع دارد و صحن وسیع مستطیل‌شکل میانه آن ۴۲×۴۸/۵ متر است. در میانه هر ضلع این صحن، ایوانی و، در هر سوی این ایوانها، سه حجره با ایوانچه جلوش واقع است. بعلاوه، در گوشه‌های حیاط، ایوانچه‌هایی تعبیه شده که هر یک با سه حجره مرتبط است. اسطبل در پشت حجره‌ها، بر گرداگرد بنا، واقع است؛ اما به چهار بخش جداگانه تقسیم شده است: در دو جبهه شمالی و جنوبی، ایوانها و دستگاه ورودی حلقه اسطبل را قطع کرده است و در دو جبهه شرقی و غربی، هر چند ایوانها هم قطع شده است.

(۱) مسعود گلزاری، کرمانشاهان - کردستان (شامل بناها و آثار تاریخی اسدآباد، کنگاور، صحنه)، تهران، انجمن آثار ملی، (۱۳۵۷)، ج ۱، ص ۴۰۸-۴۰۹.

(۲) همان، ج ۱، ص ۴۱۰-۴۱۳.

(۳) همان، ج ۱، ص ۴۱۰.

(۴) همان، ج ۱، ص ۴۰۴.

(۵) همان، ج ۱، ص ۴۰۵ و ۴۰۸.

(۶) همان، ج ۱، ص ۴۰۸-۴۰۹.

(۷) علیرضا عضدالملک، سفرنامه عضدالملک به عتبات، به کوشش حسن مرسلوند، (تهران، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، (۱۳۷۰)، ص ۶۵-۶۶.

(۸) مسعود گلزاری، همان، ج ۱، ص ۴۱۳.

(۹) اسکندربیک منشی (ترکمان)، تاریخ عالم‌آرای عباسی، (تهران، امیرکبیر، (۱۳۵۰)، ص ۱۱۱۱.

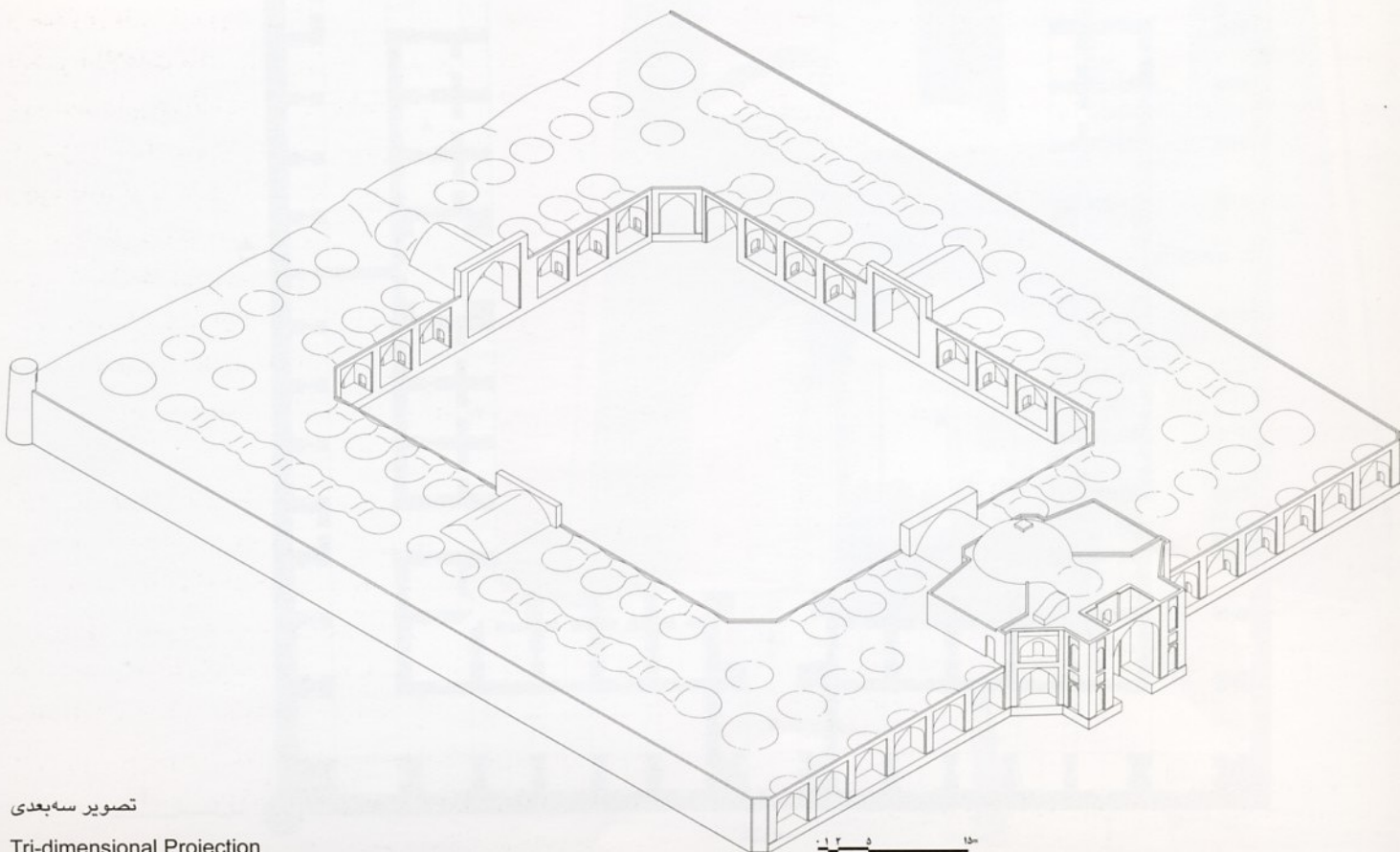
(۱۰) مسعود گلزاری، همان، ج ۱، ص ۴۰۹.

(۱۱) همان، ج ۱، ص ۴۰۵.

(۱۲) محمدجواد فتاحی و حمیدرضا سهرابی، طرح مرمت و احیای کاروان‌سرای بیستون (پروژه درس مبانی نظری مرمت ابنیه)، به راهنمایی فرهاد فخاری‌تهرانی و دیگران، (تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، (۱۳۷۴)، ش ۴۵۰۱، ص ۶۳ و ۸۳.

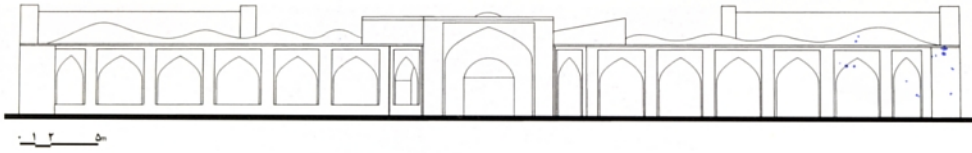

۹۰. دید عمومی
90. General view

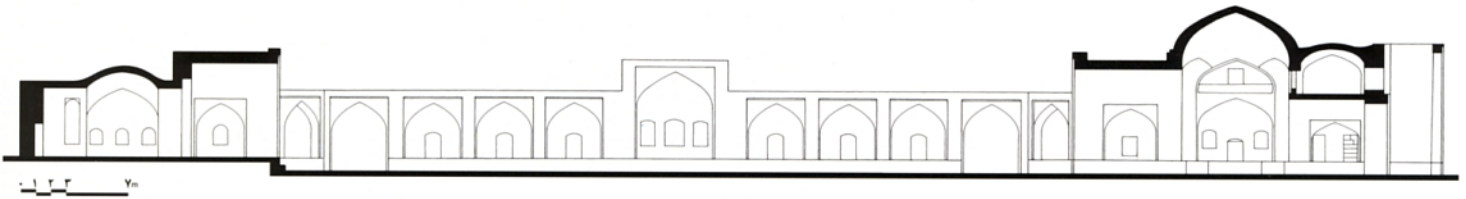

تصویر سه بعدی

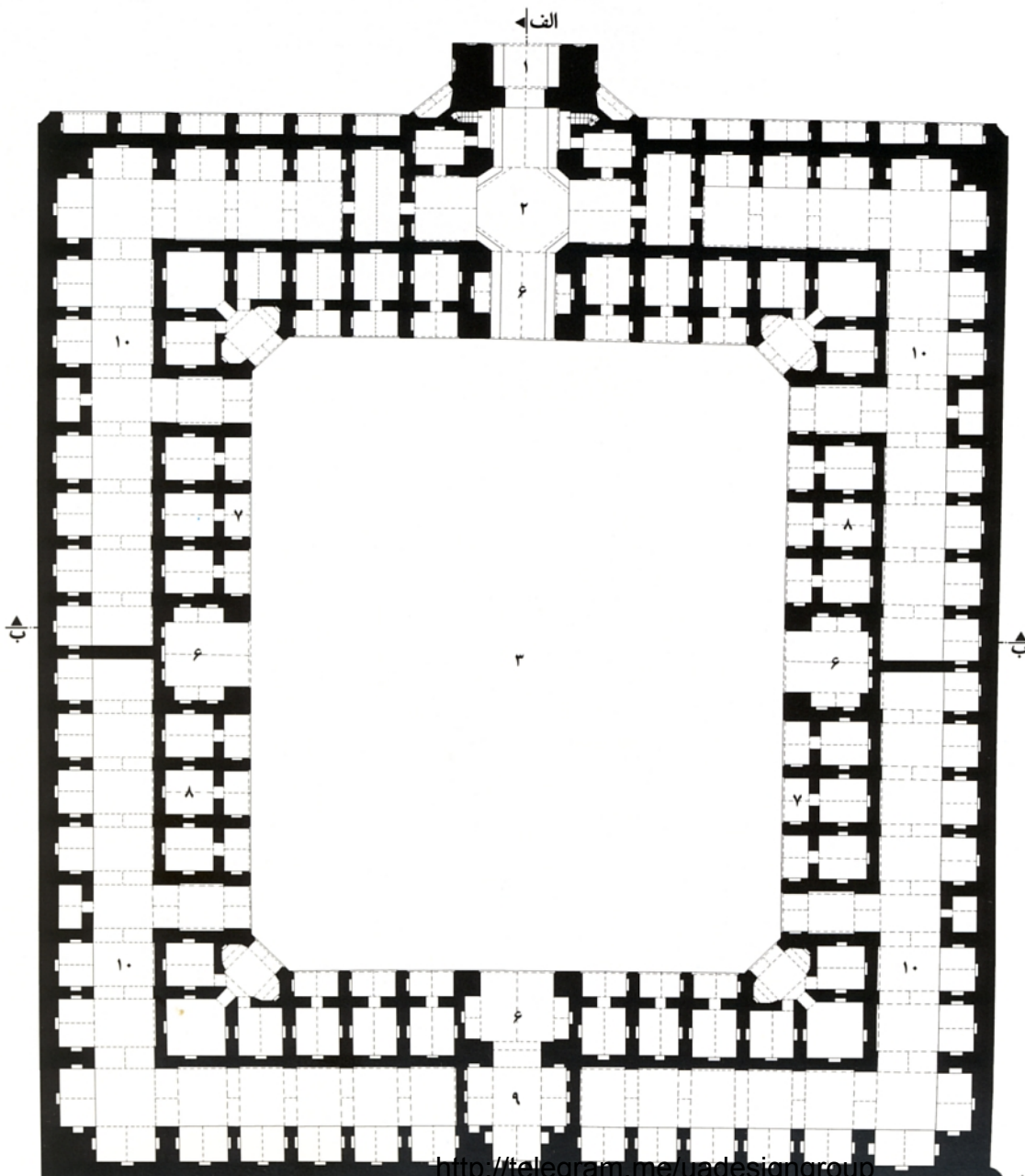
Tri-dimensional Projection

برش عمودی ب-ب
section B-B

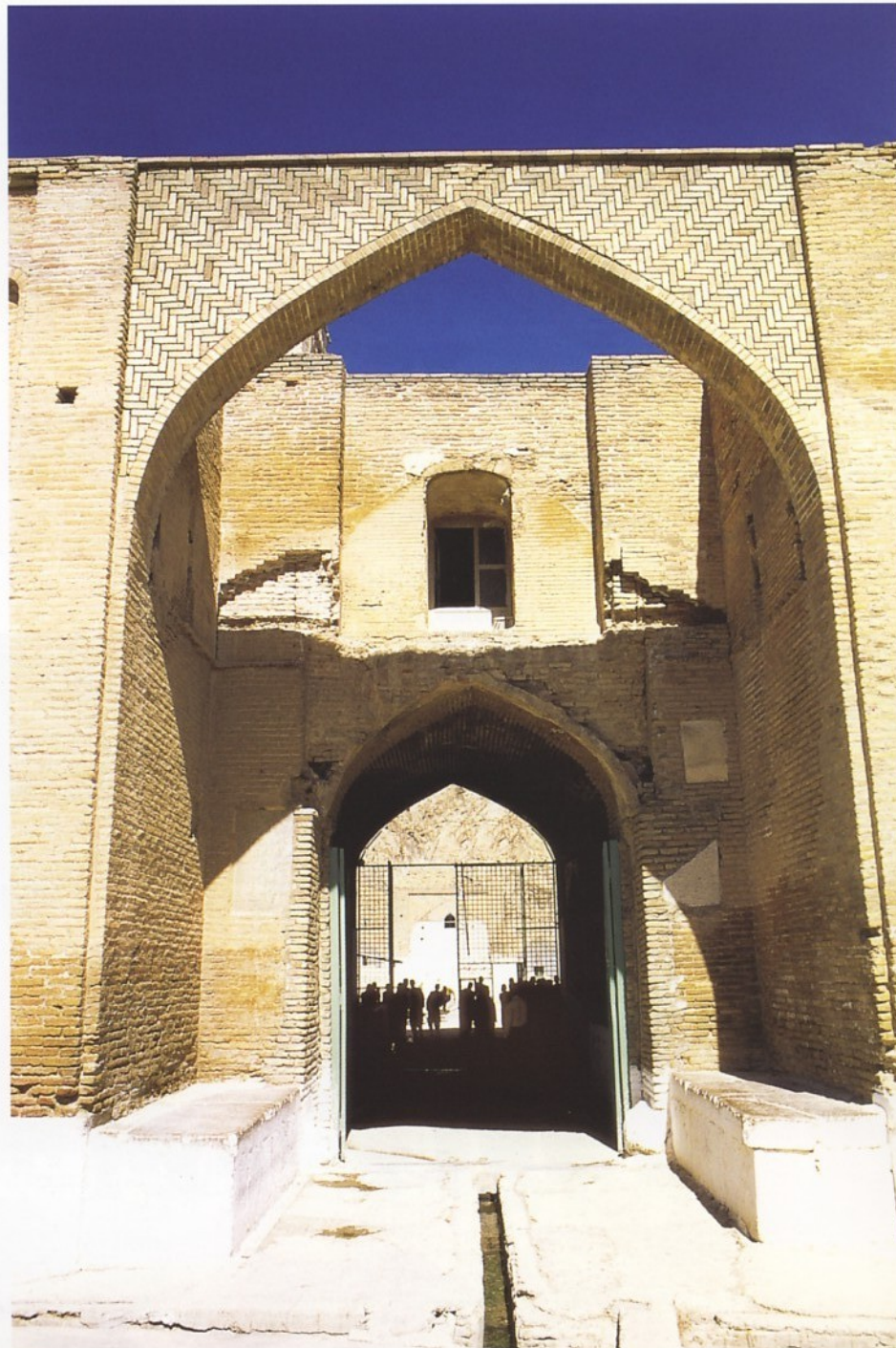
برش عمودی الف-الف
section A-A

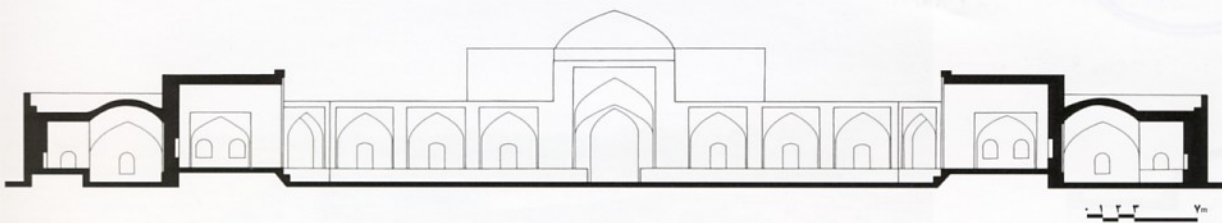
برش افقی
Floor Plan

۹۱. جبهه شرقی حیاط
91. Eastern side of the courtyard

۹۲. سردر
92. Entrance portico

نمای ورودی
Entrance Elevation

۹۳. جبهه شمالی حیاط
93. Northern side of the courtyard

۹۴. گوشه شمال غربی حیاط
94. Northwestern side of the courtyard

کرمانشاه، کاروان‌سرای ماهیدشت

جاده کرمانشاه-اسلام‌آباد، کیلومتر ۲۵

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: بر سر در بنا، کتیبه‌ای سنگی حاکی از تعمیرات سال ۱۲۷۵ است.

بانیان و سازندگان بنا: این بنا احتمالاً در دوره شاه‌عباس دوم صفوی احداث شده،^۱ ولی بانی آن شناخته نشده است. بنا بر کتیبه موجود، این کاروان‌سرا را میرزا آقاخان نوری در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار مرمت کرده است.

سیر تحول بنا: در پی این کاروان‌سرا، از سنگهای حجاری‌شده عصر ساسانیان استفاده شده است^۲ که احتمالاً از بناهای تاریخی اطراف آورده‌اند. در تعمیرات دوره قاجاریان، پشت‌بندهایی در دیوارهای خارجی بنا احداث گردید که امروزه برداشته شده است.

نکاتی درباره معماری بنا: این بنا با مساحتی بیش از ۴۵۰۰ متر مربع در شمار کاروان‌سراهای نسبتاً بزرگ است. ایوانها و ایوانچه‌های پیرامون حیاط حجره‌هایی در پشت خود دارند. نمای ایوانهای جبهه‌های شمالی و شرقی و غربی اندکی از نمای طرفین خود بالاتر است؛ و به این ترتیب، رخ‌بام این سه جبهه تقریباً فراز و فرودی ندارد. در جبهه چهارم، حجم دستگاه ورودی حضوری شاخص دارد.

گرداگرد بنا اسطبل است، اما حجره‌های بزرگ پشت ایوانها آن را به چهار بخش مجزا تقسیم کرده است. راه ورود به اسطبلها از دو طاق‌نمای انتهایی ضلع شرقی و طاق‌نمای انتهایی غربی و ضلع

شمالی و جنوبی است. در هر یک از این ورودیها، حجره‌ای مجزا برای چهارپاداران تعبیه شده است.

دستگاه ورودی کاروان‌سرا، متشکل از سردر و هشتی و غرفه‌ها و حجره‌های پیرامون آن، مرتفع‌ترین بخش بناست و در میانه جبهه جنوبی قرار دارد. سردر مرتفع بنا با دو طاق‌نمای طرفین اندکی از سطح نمای خارجی پیش آمده است. طاق‌نماسازی بیرون این ضلع نیز گویی تأکیدی است بر اهمیت جبهه ورودی نسبت به دیگر جبهه‌ها. هشتی، با سقف رسمی‌بندی زیبا، فضای وسیع و مرتفعی است که غرفه‌ها و حجره‌هایی دوطبقه مشرف بر آن‌اند. هشتی مستقیماً به ایوان جنوبی حیاط راه می‌یابد که به ارتفاع دو طبقه است و در میانه این ضلع جلوه‌گری می‌کند. دو ایوانچه طرفین این ایوان نیز دوطبقه شده و نمای دستگاه ورودی را کامل کرده است. بدین ترتیب، نمای جبهه جنوبی حیاط صورتی تقریباً دوطبقه دارد و اهمیت خاصی در حیاط یافته است.

(۱) محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی / سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲)، ص ۱۶۳؛ الف. قازاریانس و دیگران، کاروان‌سرا در کرمانشاه (ماهیدشت)، (تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، مرکز اسناد و تحقیقات)، ش ۵۹، ص ۲۲.

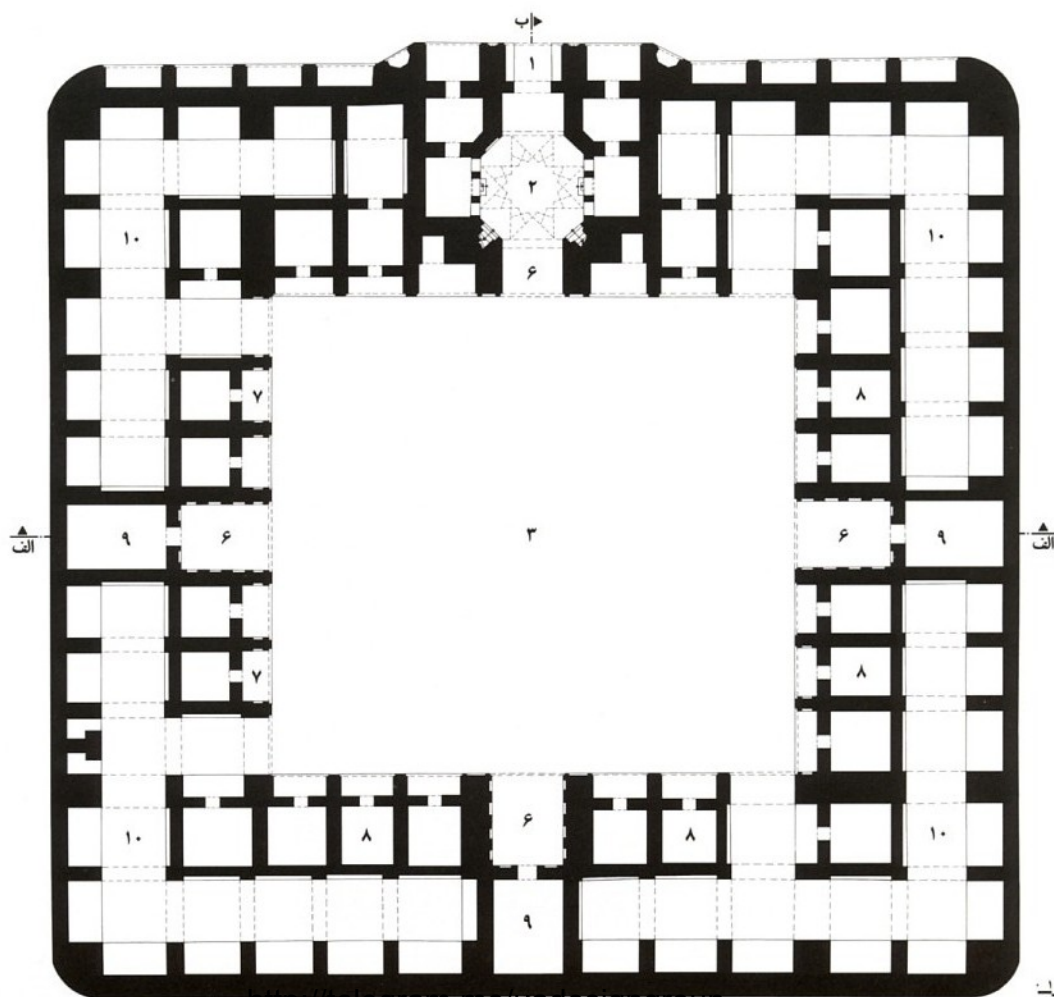
96. Entrance vestibule

۹۶. هشتی ورودی

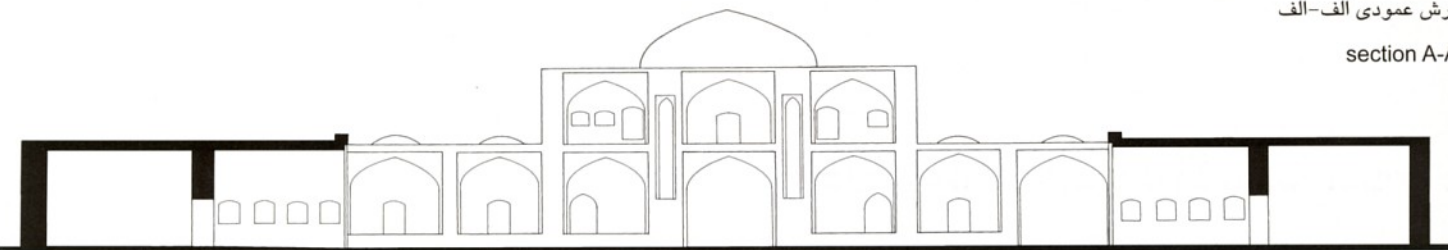

95. Entrance portico from inside the courtyard

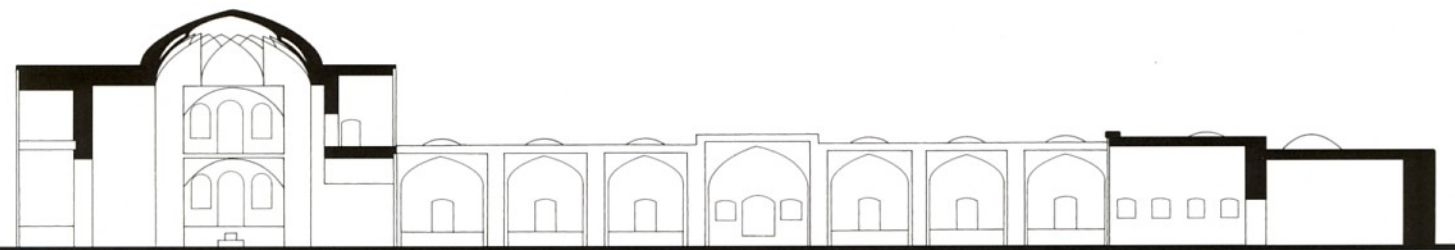
۹۵. سردر از داخل حیاط

برش افقی
Floor Plan

0 1 2 3 m

0 1 2 3 m

۹۷. جبهه‌های شمال شرقی و شمال غربی حیاط

97. Northeastern and northwestern sides of the courtyard

۹۸. سردر

98. Entrance portico

گرمسار، کاروانسرای دهنمک

جاده گرمسار-سمنان، کیلومتر ۴۰

صحن قطع می‌کنند. بدین ترتیب، اسطبلها به چهار بخش ال‌شکل، که در چهار گوشه بنا قرار گرفته‌اند، تقسیم شده‌اند.

دستگاه ورودی بنا، شامل سردر و هشتی و متعلقات آن، در میانه جبهه جنوبی قرار دارد. این قسمت تنها بخش دوطبقه کاروانسراست و در حجم کلی، صورتی شاخص یافته است. سردر و طاق‌نماهای دو سوی آن، همانند دیگر کاروانسراهای دوره صفویان، از امتداد افقی نمای خارجی پیش‌تر آمده است. این سردر مرتفع و ناماسازی شده در میانه نمای ساده خارجی کاروانسرا تظاهر بیشتری یافته است. در داخل سردر، جای کتیبه یا تزیینی کمربندی دیده می‌شود. در طرفین طبقه اول هشتی، اتاقهایی به نگهبانان و، در طبقه دوم آن، اتاقهای دیگری احتمالاً به محافظان یا کاروانسرادار اختصاص داشته است. کاهش تدریجی ارتفاع عناصر بنا از سردر به هشتی و سپس ایوان پشت آن موجب شده است که به رغم دوطبقه بودن بخش ورودی، ارتفاع آن در نمای جبهه جنوبی صحن به چشم نیاید و ایوان این جبهه نیز ارتفاعی معادل سه ایوان دیگر داشته باشد. چنان که گفتیم، اصرار معمار بر نظم و تشابه نماهای چهارگانه صحن و قرینه‌ساختن آنها از ویژگیهای این بناست؛ به طوری که در صحن، بر جهتی تأکید نمی‌شود و نوعی بی‌جهتی القا می‌گردد.

چهار برج مدور در چهار گوشه بنا تعبیه شده که نگهبانان در بالای آنها مستقر می‌شده‌اند. فضاهای داخل برجهای اشکال منظم هندسی دارند. وجود این چهار عنصر در گوشه‌ها سبب شده است که بنا از بیرون چون قلعه‌ای مستحکم به نظر آید.

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. بانیان و سازندگان بنا: مؤلف مطلع‌الشمس این بنا را از کاروانسراهای شاه‌عباسی دانسته است؛^۱ اما در سه سفرنامه هرات، مرو، مشهد آمده که این کاروانسرا از آثار شاه‌اسماعیل صفوی است.^۲ اعتمادالسلطنه نوشته که در دوره قاجاریان، حاجی‌علی‌نقی، تاجر کاشانی، این بنا را مرمت کرده است.^۳

دیگر اطلاعات مکتوب: ژول لورنس^۴ در سال ۱۲۶۴ (۱۸۴۸م) از این بنا دیدن و تصویری از آن تهیه کرده است. این تصویر کاروانسرا را در نزدیکی قلعه‌ای مخروبه و چندین آب‌انبار نشان می‌دهد.^۵

سیر تحول بنا: پس از دوره قاجاریان، بنا به ضرورت تعمیر شده و در دو دهه اخیر نیز، به صورتی کلی‌تر مرمت شده است. این کاروانسرا در حال حاضر بی‌استفاده و متروک است.

نکاتی درباره معماری بنا: بنا با مساحتی بیش از ۴۳۰۰ متر مربع کاروانسرای نسبتاً بزرگ است. ابعاد صحن آن ۳۳/۵×۳۴ متر است و دیگر فضاها، شامل ایوانها و ایوانچه‌ها و حجره‌ها و اسطبلها، در پیرامون آن‌اند. در هر جبهه صحن، ایوانی در میانه واقع است و در طرفین هر ایوان، سه حجره و یک ایوانچه قرار دارد. تقسیمات نماها و ارتفاع ایوانها در صحن کاملاً یکسان است و حجره‌ها همگی اندازه واحدی دارد. در کل، طرح این کاروانسرا بسیار منظم است که در طراحی کاروانسراها کمتر دیده می‌شود. از هر یک از پنجه‌های گوشه‌های صحن، دو دالان عمود برهم منشعب می‌گردد که به قسمتهای مختلف اسطبل، که در پشت حجره‌ها قرار دارد، راه می‌یابد. در میان این دو دالان، حجره‌ای برای چهارپاداران تعبیه شده است. این حجره نیز هم‌اندازه با دیگر حجره‌های بناست. وجود طاق‌نماهایی هم‌اندازه با عرض حجره‌ها در این دالانها به این قسمت نظم بیشتری بخشیده است. عرض هر یک از دالانها و طاق‌نماهای طرفین آن نیز به اندازه عرض یک حجره است و این موجب شده است که زنجیره حجره‌ها و اتاقها به دور حیاط در قاعده به صورت حلقه‌ای بسته در نظر آید. حلقه‌های متوالی حجره‌ها و اسطبلها را ایوانها و اتاقهای پشت آنها در میانه هر جبهه و طاق‌نماهای

۱) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، مطلع‌الشمس، مقدمه و فهرست از محمد پیمان، (تهران، پیشگام، ۱۳۶۲)، ج ۳، ص ۳۳۸.
۲) محمد لشکرنویس‌نوری و هوتم شیندلر، سه سفرنامه هرات، مرو، مشهد، به اهتمام قدرت‌الله روشنی‌زعفرانی، مجموعه گنجینه سفرنامه‌های ایرانی، ش ۴، (تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۷)، ص ۱۵۰.
۳) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، همان‌جا.

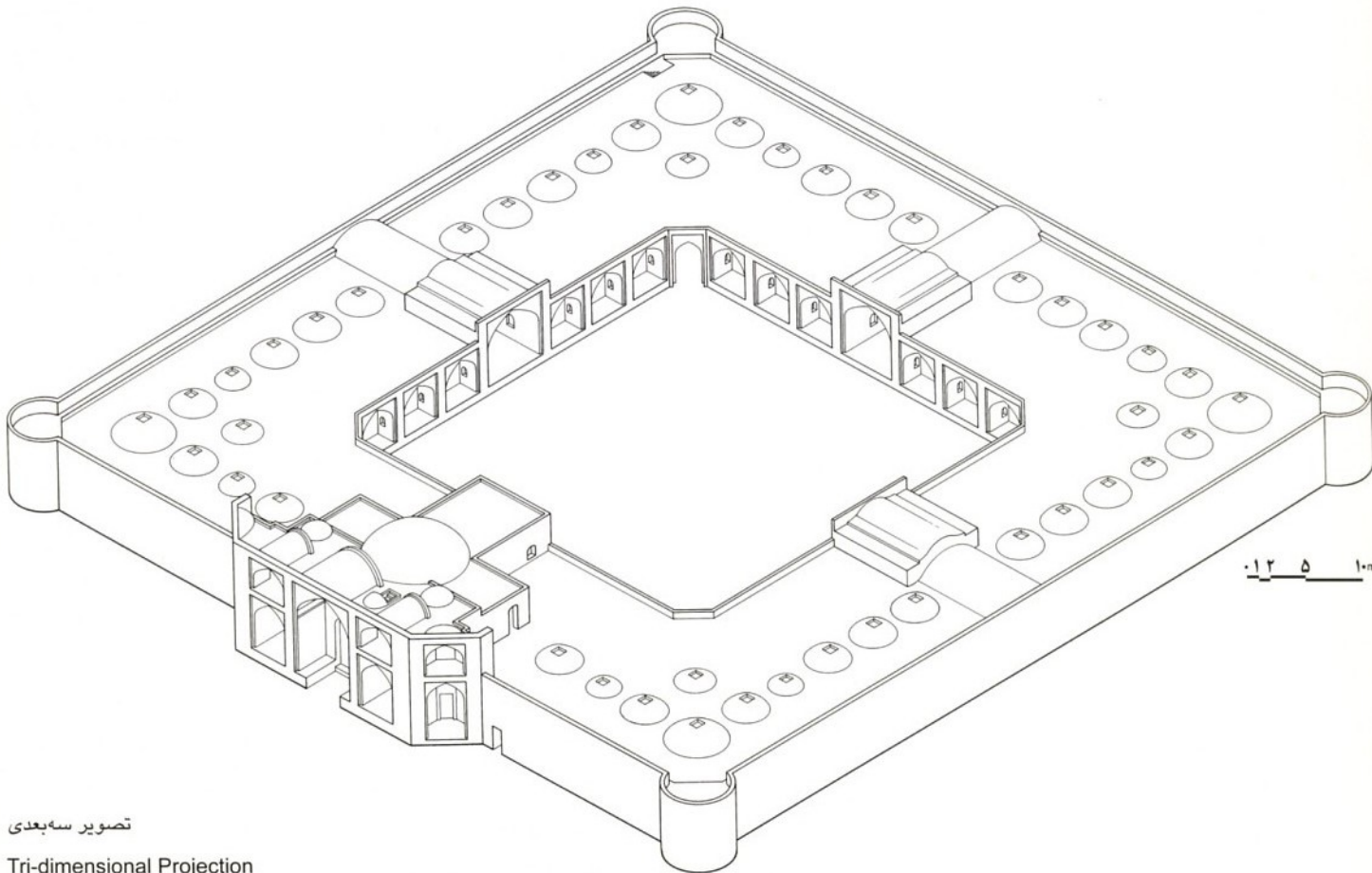
4) Jules Loranec

۵) هنری رنه دالمان، سفرنامه از خراسان تا بختیاری، ترجمه علی محمد فره‌وشی، (تهران، امیرکبیر، ۱۳۱۶)، ص ۱۱۱.

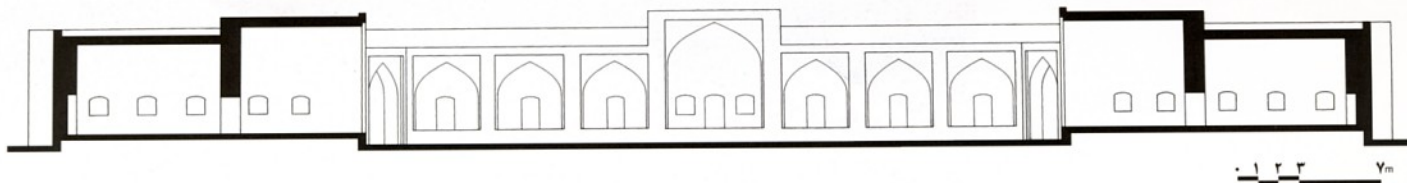
99. Courtyard and the southeastern side

۹۹. حیاط و نمای جنوب شرقی

تصویر سه بعدی

Tri-dimensional Projection

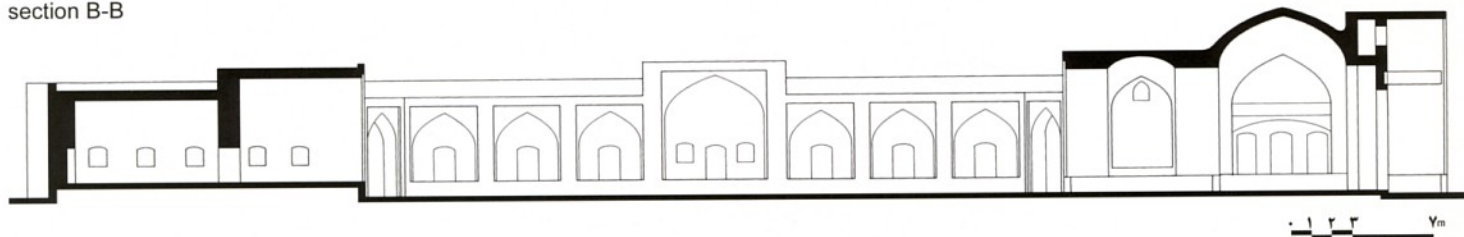

برش عمودی الف-الف

section A-A

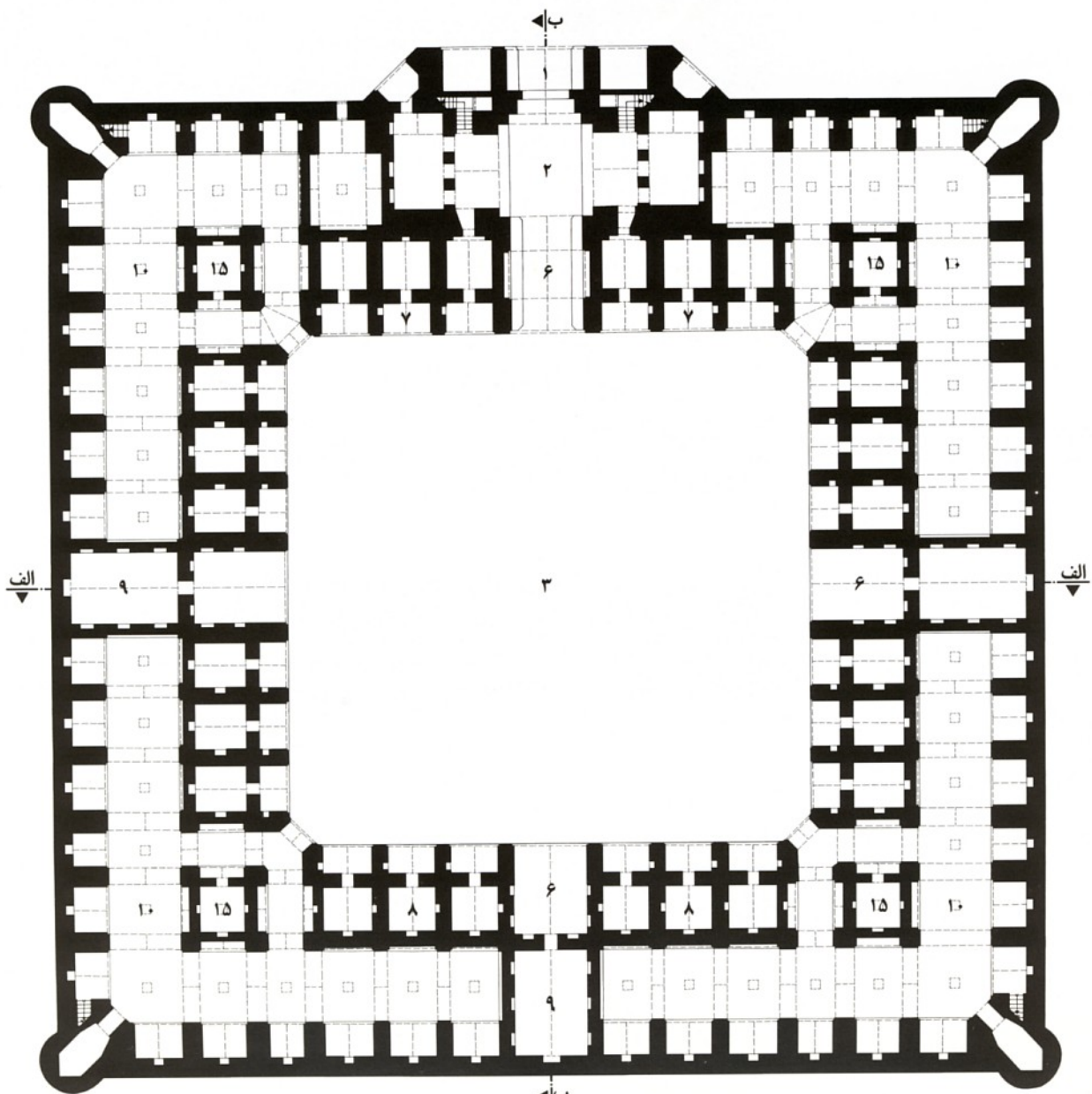
برش عمودی ب-ب

section B-B

برش افقی

Floor Plan

۱۰۰. جبهه شمال شرقی
100. Northeastern side

۱۰۱. جبهه‌های جنوب شرقی و شمال شرقی حیاط
101. Southeastern and northeastern sides of the courtyard

۱۰۲. جبهه شمال شرقی حیاط
102. Northeastern side of the courtyard

۱۰۳. سردر

103. Entrance portico

۱۰۴. ایوان جنوب شرقی

104. Southeastern eivan

۱۰۵. اسطبل

05. Stable

مهریز، کاروان‌سرای علی‌آباد

جاده مهریز-آباده، کیلومتر ۴۵

گوشه، دو راه عمود برهم وجود دارد که یکی به اسطبل و دیگری به غرفه‌های مخصوص چهارپاداران راه می‌یابد. بدین ترتیب، جرز قطوری مانع ورود مستقیم از حیاط به اسطبلها شده که احتمالاً ورود چهارپایان را نیز مشکل می‌کرده است.

راه ورود به کاروان‌سرا از میانه جبهه شمالی آن است. نمای خارجی این ضلع کاروان‌سرا شباهت زیادی به نماهای داخلی آن دارد: در اینجا نیز، ردیف قوسهای هم‌اندازه طرح کلی نما را تشکیل می‌دهد و نمای سردر، اندکی بالاتر از رخ‌بام کلی، در میانه آن قرار گرفته است و نمود چندانی ندارد. این سردر به فضایی با قاعده مربع گشوده می‌شود که هشتی بناست. دو غرفه در طرفین این فضا بالاتر نشسته و به حجره‌ای در پشت خود مرتبط‌اند. هشتی مستقیماً به ایوان میانه این صحن حیاط راه می‌یابد. پیشانی این ایوان امروزه فروریخته و نمای ایوان همسطح با رخ‌بام طرفین خود شده است. چهار برج آجری مدور و قطور در چهار گوشه بنا واقع است که آن را قلعه‌ای مستحکم جلوه می‌دهد. تعبیه محلهای تیراندازی و کنگره‌های بالای برجها از وضع دفاعی کاروان‌سرا و ناامنی این منطقه در گذشته حکایت دارد.^۱

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است. بانیان و سازندگان بنا: بانی این کاروان‌سرا دوست محمد ولی میرزا، پسر فتحعلی شاه قاجار، بوده است.^۱

دیگر اطلاعات مکتوب: در جامع جعفری آمده که احداث این کاروان‌سرا در آن زمان بسیار ضروری و به‌جا بوده است؛ زیرا پیش از آن، کاروانیان فارس و کرمان به سبب نبودن جای اقامت دشواریهای زیادی متحمل می‌شده‌اند.^۲

سیر تحول بنا: کاروان‌سرا آسیب چندانی ندیده و امروزه کاملاً پابرجاست؛ با وجود این، بی‌استفاده مانده و رها شده است.

نکات معماری بنا: این بنا، با حدود پنج‌هزار متر مربع مساحت، کاروان‌سرای بزرگ است. صحن وسیع میانه کاروان‌سرا در حدود ۵۷٪ سطح آن را شامل می‌شود که نسبت به دیگر کاروان‌سراها، بسیار زیاد است. در پیرامون صحن، فقط ایوانچه‌های جبهه شمالی و جنوبی حجره‌هایی در پشت خود دارند. در جبهه‌های شرقی و غربی، اسطبل سراسر پشت ایوانچه‌ها را فراگرفته و فقط ایوانهای میانی این دو ضلع به حجره‌هایی نسبتاً وسیع مربوط‌اند. چهار ایوان کاروان‌سرا دهانه‌ای در حد دهانه ایوانچه‌های طرفین خود و عمقی به اندازه آنها دارند و در نما نیز، اندکی از رخ‌بام کلی صحن بالاتر رفته‌اند. در کل، وسعت زیاد صحن و اختلاف اندک ایوانها و ایوانچه‌ها مانع از ظهور چشم‌گیر الگوی چهارایوانی شده و ردیف قوسهای مشابه صورتی یک‌نواخت به نماهای صحن داده است. پنخها در چهار گوشه حیاط راه ورود به اسطبلهاست. در هر

۱) ایرج افشار، یادگارهای یزد، (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۴)، ج ۳، ص ۱، ص ۲۴۱.

۲) محمدجعفر بن محمدحسین نایینی (طرب)، جامع جعفری، به کوشش ایرج افشار، (تهران، انجمن

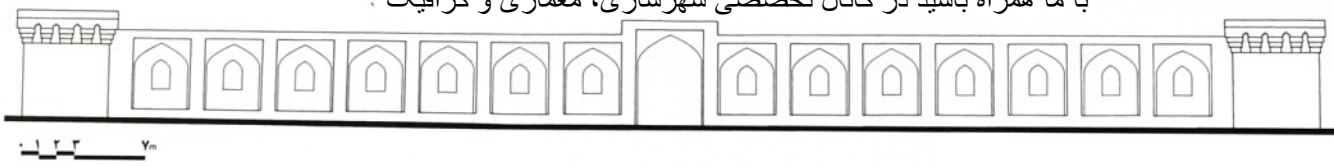
۱۰۶. قسمتی از جبهه شمالی حیاط
106. Part of the courtyard's northern side

۱۰۷. گوشه شمال شرقی حیاط
107. Northeastern corner of the courtyard

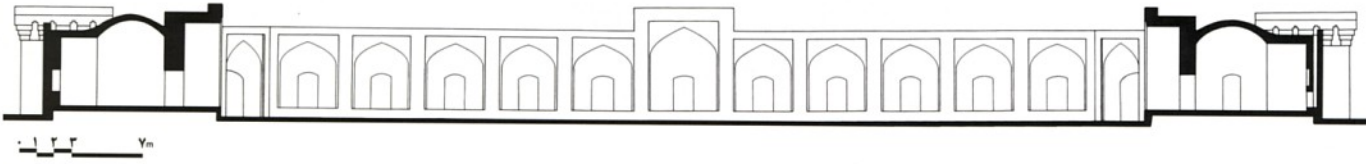

۱۰۸. اسطبل
108. Stable

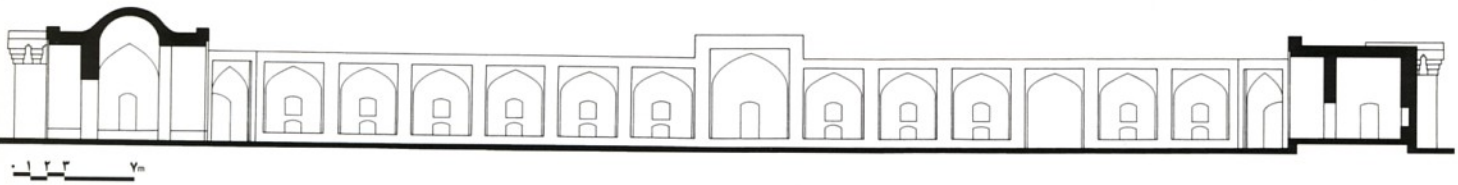
نمای شمالی

Northern Elevation

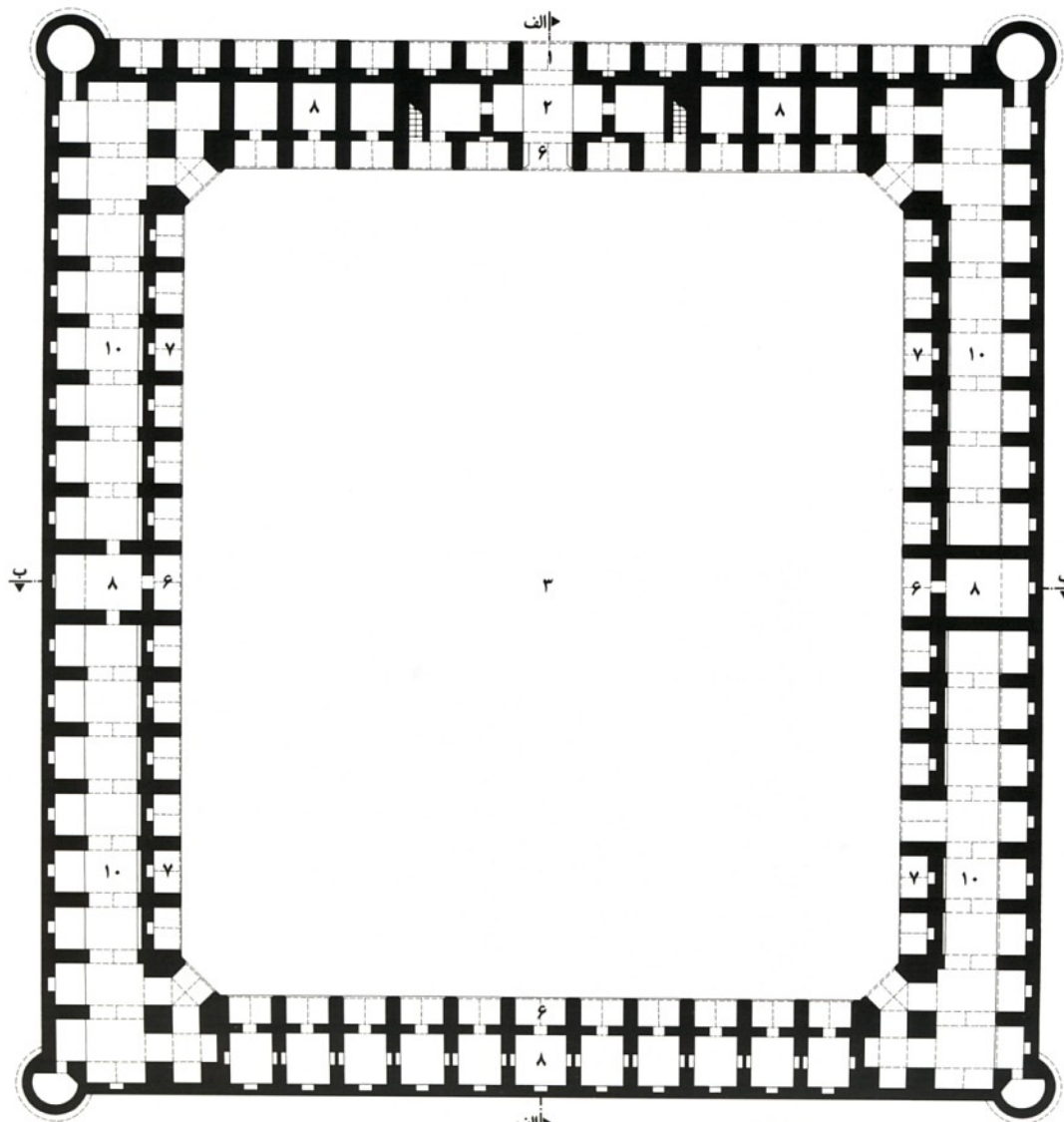
برش عمودی ب-ب

section B-B

برش عمودی الف-الف

section A-A

برش افقی

Floor Plan

مید، کاروان‌سرای شاه‌عباسی

بلوار قاضی میرحسین

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: در بنا، کتیبه تاریخ‌دار یافت نشده است؛ اما بر کتیبه ورودی آب‌انبارِ مقابل ورودی آن، معروف به «آب‌انبار کُلاَر»، تاریخ ۱۰۷۰ خوانده می‌شود.^۱ چون طرح آب‌انبار کاملاً با طرح کاروان‌سرا هماهنگ است، می‌توان گفت که احتمالاً دو بنا را هم‌زمان ساخته‌اند.

بنیان و سازندگان بنا: در جامع مفیدی، بانی کاروان‌سرای میبد میرزاحمدامین (متوفی به سال ۱۰۶۷)، فرزند خواجه‌محمدعلی یزدی، معرفی شده است؛^۲ و صفاءالسلطنه بانی کاروان‌سرا را محمدولی میرزا معرفی کرده است.^۳ محمدولی میرزا فرزند فتحعلی‌شاه قاجار و حاکم یزد بوده^۴ و کاروان‌سراهای متعددی، از جمله کاروان‌سراهای ساغند و خرائق و علی‌آباد^۵، را در این منطقه ساخته است.^۵ بنا بر کتیبه آب‌انبار، بانی آن میرزاحمدسمیع، فرزند محمدابراهیم، بوده و به سرکاری خواجه‌محمدتقی فیروزآبادی بنا شده است. در پایان این کتیبه، نام خطاط آن، محمد یزدی، ذکر شده است.^۶

دیگر اطلاعات مکتوب: در فهرست کاروان‌سراهای ایران، این بنا از جمله آثار دوره صفویان معرفی شده است.^۷ مؤلف یادگارهای یزد در معرفی این بنا، ضمن اشاره به بنیان صفوی آن، می‌نویسد که بنای کاروان‌سرای فعلی به شیوه قاجاری است.^۸ در سیمای باستانی شهر میبد آمده است که ساختمان سبک صفوی هنوز استوار مانده و به احتمال زیاد بر ویرانه‌های کاروان‌سرای قدیمی‌تر بنا شده است.^۹ **سیر تحول بنا:** چنان که گذشت، در تاریخ احداث بنا اختلاف نظر وجود دارد. در جلو این کاروان‌سرا، بازارچه‌ای بوده که سقف چارسوی آن فروریخته بود و در سالهای اخیر، بازسازی شده است. قسمتهای دیگر کاروان‌سرا نیز بر اثر نفوذ رطوبت و به مرور زمان آسیب دیده بود که اکنون کاملاً مرمت شده است.

نکاتی درباره معماری بنا: کاروان‌سرای میبد هسته اصلی یکی از کامل‌ترین مجموعه‌های راهداری بوده و بناهایی مانند چاپارخانه و آب‌انبار و یخچال در جوار آن قرار داشته است.^{۱۰} در میانه کاروان‌سرا، حیاط مربع‌شکل وسیعی با گوشه‌های پُخ وجود دارد. گرداگرد حیاط را ایوانچه‌ها و حجره‌های پشت آنها فراگرفته است. در میانه هر ضلع نیز، ایوانی قرار دارد؛ ولی چون ارتفاع این ایوانها معادل ارتفاع ایوانچه‌هاست، نمود کمتری دارند. بعلاوه، تفاوت اندک دهانه ایوانها با دهانه ایوانچه‌ها از اهمیت و تشخیص ایوانها کاسته است. در کل، در این کاروان‌سرا، سطح کمتری به حجره‌ها اختصاص یافته است؛ به طوری که بعضی از حجره‌ها مستحق به

اندازه ایوانچه مقابل خود دارند. در چهار گوشه حیاط، فضاهای هشتی‌مانندی قرار دارد که راه اسطبلها و انبارها و پلکانهای بام از آنهاست. اسطبلها، برخلاف معمول، نه به صورت حلقه‌ای به دور بنا، بلکه تنها در پشت جبهه‌های شرقی و غربی قرار گرفته‌اند. کاروان‌سرا انبارهایی نیز دارد که فضاهایی کشیده است و در پشت حجره‌های جبهه‌های شمالی و جنوبی قرار دارد.

راه ورود به کاروان‌سرا از ضلع شمالی آن است؛ و در مقابل سردر آن، ورودی آب‌انبار واقع است. این دو بنا در دو سوی بازارچه‌ای قرار دارند و ورودی هر دو در چارسوی مرتفع این بازارچه واقع است. دستگاه ورودی کاروان‌سرا فاقد هشتی است و مستقیماً به ایوان شمالی گشوده می‌شود، ولیکن گشادگی انتهای ایوان به نوعی نقش هشتی را ایفا می‌کند.

در میانه حیاط کاروان‌سرا، حوضخانه‌ای هشت‌وجهی قرار دارد که آب قنات به آن وارد می‌شده و حوض را پر آب می‌کرده است. احداث این فضا در میانه حیاط از متمایزات کاروان‌سرای میبد است. حوضخانه فضایی خنک و دل‌پذیر در گرمای تابستان کویر بوده است و غرفه‌هایی برای استراحت کاروانیان در پیرامون آن ساخته‌اند.

این کاروان‌سرا به سبب استقرار در جوار قلعه و نزدیکی به شهر امنیت کامل داشته و شاید به همین علت فاقد عناصر دفاعی، مانند برج، است. چاپارخانه مجاور کاروان‌سرا امروزه مرمت شده است. نقشه این بنا در نقشه‌های ارائه‌شده در اینجا نیامده است.

۱) ایرج افشار، یادگارهای یزد (معرفی ابنیه تاریخی و آثار باستانی خاک یزد)، (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸)، ج ۲، ص ۱، ص ۸۷.
۲) محمد مفید مستوفی بافقی، جامع مفیدی، به کوشش ایرج افشار، (تهران، کتاب‌فروشی اسلامی، ۱۳۴۰)، ج ۳، ص ۴۸۸-۴۹۰.
۳) میرزا علی‌خان نایینی (صفاءالسلطنه)، گزارش کویر: سفرنامه صفاءالسلطنه نایینی (تحفة الفقرا)، به اهتمام محمد گلین، (تهران، اطلاعات، ۱۳۶۶)، ص ۶۴.
۴) محمدجعفر بن محمدحسین نایینی (طرب)، جامع جعفری (تاریخ یزد در دوران نادری، زندی و عصر سلطنت فتحعلی‌شاه)، به کوشش ایرج افشار، (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳)، ص ۵۶۷.
۵) میرزا علی‌خان نایینی، همان، ص ۴۸؛ محمدجعفر بن محمدحسین نایینی (طرب)، همان، ص ۶۲۱.
۶) ایرج افشار، همان‌جا.
۷) محمدیوسف کیانی و ولفرام کلایس، فهرست کاروان‌سراهای ایران، (تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی/سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۶۲)، ص ۱۲۸.
۸) ایرج افشار، همان، ج ۱، ص ۸۷-۸۸.
۹) سیدعبدالعظیم پویا، سیمای باستانی شهر میبد، (یزد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میبد، ۱۳۷۱)، ص ۱۰. همان‌جا.

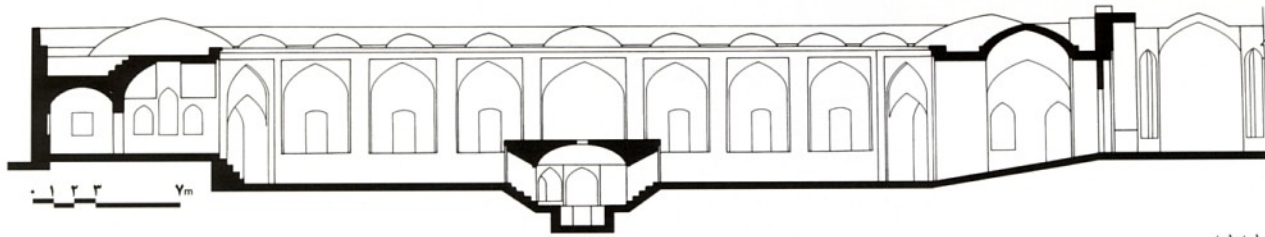
۱۰۹. دید عمومی آب‌انبار و ورودی
109. General view of water cistern
and entrance to the caravansary

۱۱۰. حیاط و جبهه شمالی
110. Courtyard and northern side

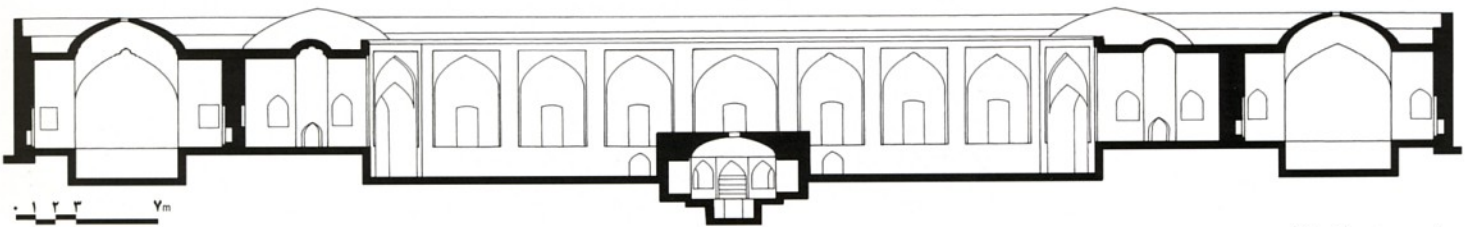

۱۱۱. جبهه جنوبی
111. Southern side

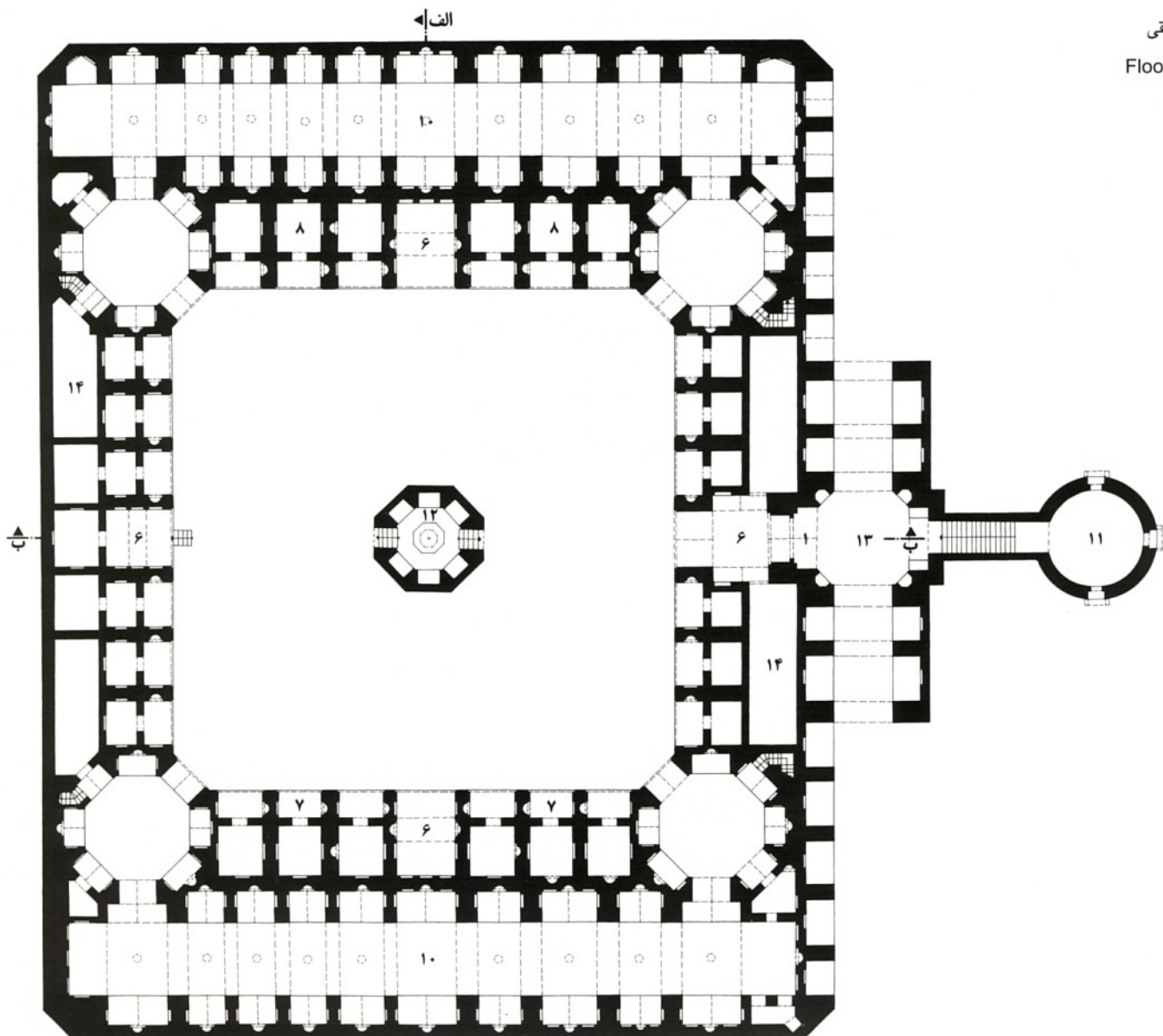
برش عمودی ب-ب

section B-B

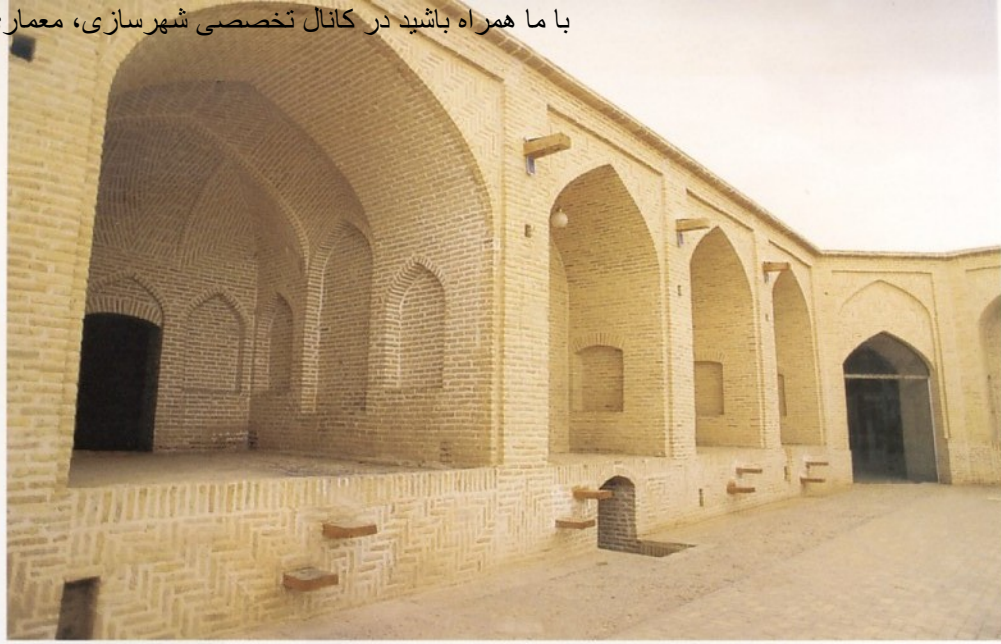
برش عمودی الف-الف

section A-A

برش افقی

Floor Plan

۱۱۲. قسمتی از جبهه غربی
112. Part of the western side

۱۱۳. جبهه شمالی
113. Northern side

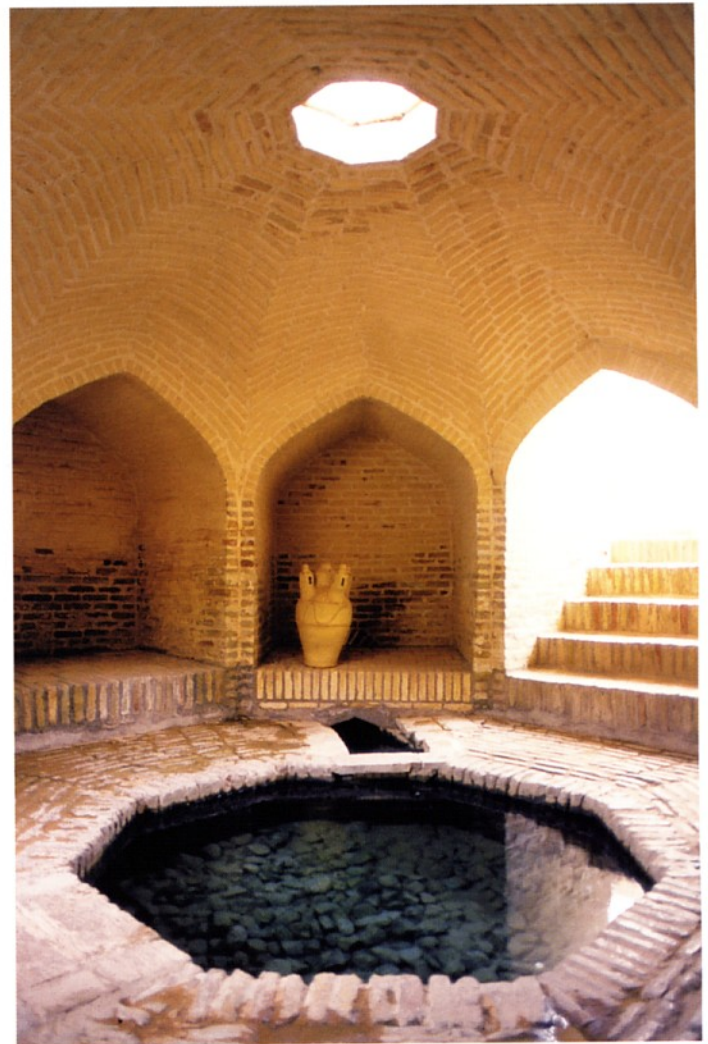

۱۱۴. چاپارخانه کنار کاروانسرا
114. Chapar-khaneh next to the caravansary

116. Chahar-suq in front of the entrance

۱۱۶. چارسوی جلو ورودی

115. Water cistern in the center of the courtyard

۱۱۵. حوضخانه وسط حیاط

tained damages due to water infiltration and the passage of time, but now all are completely restored.

Architectural notes: The caravansary of Maybod embodies the nucleus of one of the most complete roadhouse ensembles, with such buildings as a *chapar-khanehs*, water cisterns and *yakhchals* existing near it.¹⁰ The caravansary has a large square central courtyard with chamfered corners. The courtyard is encircled by chambers fronted by *eivanchehs*. An *eivan* exists at the center of each of its sides; however, being of the same height as the *eivanchehs*, their presence is scarcely perceptible from within the courtyard. Also, the almost equal spans of the *eivans* and the *eivanchehs* have diminished the *eivans*' visual impact. Generally speaking, a smaller area has been allocated in this caravansary to the chambers; hence, some of these are not larger than the *eivanchehs* in front of them. Vestibule-like areas exist at the four corners of the courtyard, which give access to the stables, storehouses and stairways to the rooftop. Rather than encircling the caravansary, as is usual, stables exist only behind its eastern and western sides. The caravansary also has storehouses laid out as elongated areas behind the chambers of its northern and southern sides.

The building is accessed through its northern side and the water cistern's entrance faces its portico. These two buildings stood at either end of a *bazarcheh* which had a tall *chahar-suq* at its center, i.e., at the building's entrance. The caravansary's entrance ensemble has no vestibule and opens directly on the northern *eivan*; however the wider area at the

end of this *eivan* somehow serves as the entrance vestibule.

An octagonal *hose-khaneh* exists in the middle of the caravansary's courtyard, whose pool was fed by a *qanat*. The existence of this structure in this caravansary's courtyard is one of its distinguishing features. The *hose-khaneh* provided a cool shade in the torrid desert summer and chambers were built around it where travelers could rest.

Being located near a fort and at a short distance from the city, this caravansary enjoyed total security, which probably explains the absence in it of such defensive elements as battlements, crenellations, etc.

1. Iraj Afshar, *Yadegarha-ye Yazd (Mo'arefi-ye Abniyeh-ye Tarikhi va Asar-e Bastani-e Khak-e Yazd)*, Tehran, Anjoman-e Asar-e Melli, 1348 AS, 2 volumes, vol. 1, p. 87.
2. Mohammad Mofid Mostowfi Bafqi, *Jame'-e Mofidi*, compiled by Iraj Afshar, Tehran, Eslami Bookshop, 1340 AS, 3 volumes, vol. 3, pp. 488-490.
3. Mirza 'Ali Khan Na'ini (Safa-os-Saltaneh), *Gozaresh-e Kavir: Safarname-ye Safa-os-Saltaneh Na'ini (Tohfat-ol-Foghara')*, compiled by Mohammad Golbon, Tehran, Etefa'at, 1366 AS, p. 64.
4. Mohammad Ja'far ebn-e Mohammad Hossein Na'ini, *Jame'-e Ja'fari (Tarikh-e Yazd dar Dowran-e Naderi, Zandi va Asr-e Soltanat-e Fath-'Ali Shah)*, compiled by Iraj Afshar, Tehran, Anjoman-e Asar-e Melli, 1353 AS, p. 567.
5. Mirza 'Ali Khan Na'ini, *ibid*, p. 48; Mohammad Ja'far ebn-e Mohammad Hossein Na'ini, *ibid*, p. 621.
6. Iraj Afshar, *ibid*.
7. Mohammad Yousef Kiani and Wolfram Klies, *Fehrest-e Carvanasarah-ye Iran*, Tehran, Ministry of Culture and Education/ Iranian National Ancient Monument Preservation Organization, 1362 AS, p. 128.
8. Iraj Afshar, *ibid*, vol. 1, pp. 87-88.
9. Seyyed 'Abd-ol-'Azim Pouya, *Sima-ye Basani-e Shahr-e Meybod*, Yazd, Azad University (Maybod branch), 1371 AS, p. 89.
10. *ibid*.

نطنز، کاروان‌سرای شاه‌عباسی

ابتدای جاده کاشان

نوشته است که طرح طاقها و سقفها نشان‌دهنده مهارت معماران این ناحیه است.^۷

راه ورود به کاروان‌سرا در امتداد محور طولی حیاط و از میانه ضلع شمالی بناست. حجم مرتفع و پیش‌آمده و دیوار طاق‌نماسازی شده جبهه ورودی اهمیت و تشخیص خاصی به نمای ورودی داده است. طاق‌نماهای مورب دو سوی سردر به آن صورتی تراش خورده و ظریف بخشیده و ورودی را نیز شاخص‌تر کرده است. این بنا فاقد هشتی است. در این قسمت از جبهه ورودی، ایوان با فضای پشت خود ترکیب شده و در نتیجه، ایوان طولی پدید آمده است که فضای ورودی را در خود دارد. از درگاه‌های کوچکی در عقب این قسمت می‌توان به اسطبلها راه یافت. دو حجره طرفین ایوان جبهه شمالی نیز ارتباط جداگانه و مستقیمی با این ایوان دارند. در طبقه بالای این جبهه، اتاقکی آجری قرار دارد که با چند درگاه به چهار طرف گشوده می‌شود. این درگاهها، علاوه بر آنکه باعث تهویه فضا می‌شوند، نظر به کوههای زیبای پشت کاروان‌سرا را ممکن می‌سازند.

در میانه حیاط کاروان‌سرا، بقایای حوضی دیده می‌شود. این حوض احتمالاً از آب چشمه‌ای که در فاصله کمی از ورودی کاروان‌سرا می‌جوشد پر می‌شده و به حیاط کاروان‌سرا طراوت و زیبایی می‌بخشیده است. آثاری در اطراف چشمه مذکور از وجود تأسیسات دیگری در جوار کاروان‌سرا خبر می‌دهد. همچنین سنگ عصارای ای که امروزه در داخل کاروان‌سراست احتمالاً متعلق به عصارخانه‌ای است که روغن چراغ کاروانیان را تأمین می‌کرده است.^۸

کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا: کتیبه کمربندی سردر بنا، مورخ ۱۰۲۹ است که آسیب فراوان دیده است و قسمتهایی از آن را ربوده‌اند.^۱ بانیان و سازندگان بنا: در کتیبه سردر، بانی کاروان‌سرا ابوالمعالی، مشهور به «آقامیرزا بن اسدالله بن علی الحسینی البرزی النطنزی»، معرفی شده است.^۲ او وقایع‌نویس شاه‌عباس اول صفوی بوده و در دربار وی اعتبار بسیار داشته، به طوری که خط وی به اندازه مهر پادشاه معتبر بوده است.^۳ در کتیبه مذکور، به شخصی به نام «علاءالملک» نیز اشاره شده که بنا به اهتمام وی احداث گردیده است.^۴

دیگر اطلاعات مکتوب: در میراث فرهنگی نطنز، از این بنا با نام «قلعه کوه آب» یاد شده و آمده که کاروان‌سرا به مرور زمان در بین اهالی به این نام معروف شده است.^۵

سیر تحول بنا: چنان که گذشت، این کاروان‌سرا از آثار نیمه اول قرن یازدهم هجری قمری است. بنا تا اوایل دوره پهلوی مورد استفاده کاروانیان بود و امروزه بی‌استفاده مانده است.

نکاتی درباره معماری بنا: این کاروان‌سرا قاعده‌ای مستطیل و مساحتی قریب به چهارهزار متر مربع دارد. فضاهای مختلف کاروان‌سرا با نظمی کامل در کنار یکدیگر قرار گرفته و تقارن در بنا رعایت شده است. حیاط میانه بنا، مانند اغلب کاروان‌سراها، ایوانها و ایوانچه‌هایی در پیرامون دارد که هر یک به حجره‌ای ربط دارد. اسطبل، چون حلقه‌ای، دیگر فضاها را در بر گرفته است. این حلقه را اتاقهای پشت ایوانها در میانه هر جبهه قطع کرده‌اند؛ و به این ترتیب، اسطبل چهار قسمت شده است. درگاههای ورود به اسطبلها در پخهای گوشه‌های حیاط تعبیه شده است و از طریق راهروهایی که به صورت مورب قرار گرفته‌اند می‌توان به اسطبلها راه یافت.

کاروان‌سرا را با سنگ و آجر ساخته‌اند. همه فضاها پایه‌هایی از سنگ لاشه دارند و در بسیاری از قسمتها، دیوارها تا زیر سقف سنگی است. طاق‌نماها و غرفه‌های داخل فضاها با حاشیه‌ای از آجر در دیوارهای سنگی قرار گرفته و قوسها و تویزه‌های سقف تا روی دیوارها با آجر امتداد یافته‌اند. بدین ترتیب، ترکیب تقریباً نامنظمی از سنگ و آجر در فضاهای داخلی بنا دیده می‌شود.

(۱) حسن نراقی، آثار تاریخی شهرستانهای کاشان و نطنز، (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸)، ص ۴۱۴.

(۲) همان‌جا.

(۳) ابوالقاسم رفیعی مهرآبادی، آثار ملی اصفهان، (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲)، ص ۱۳۹.

(۴) حسن نراقی، همان‌جا.

(۵) سیدحسین اعظم واقفی، میراث فرهنگی نطنز: آثار تاریخی، آداب و سنتها و تاریخ نطنز، ویرایش هوشنگ انصاری (انجمن میراث فرهنگی نطنز، ۱۳۷۴) ج ۲، ص ۱، ص ۱۱۱.

(۶) Maxime Siroux

(۷) ماکسیم سیرو، کاروان‌سراهای ایران و ساختمانهای کوچک میان راهها، ترجمه عیسی بهنام، (تهران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران)، ص ۱۳۲.

(۸) سیدحسین اعظم واقفی، همان، ص ۱۱۴.

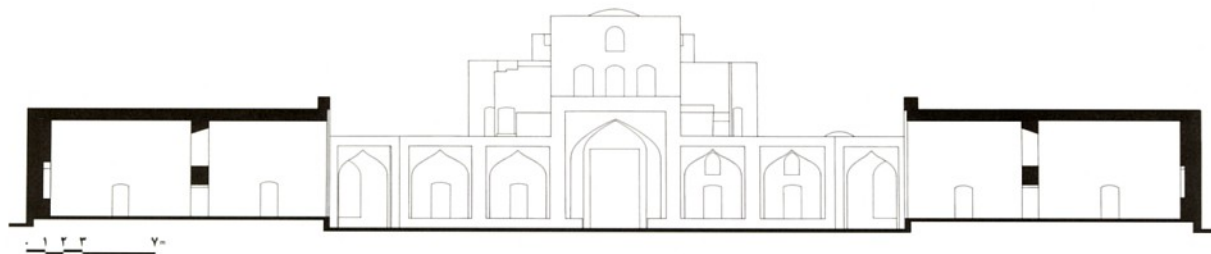
117. Northern side of the courtyard

۱۱۷. حیاط جبهه شمالی

118. Entrance portico

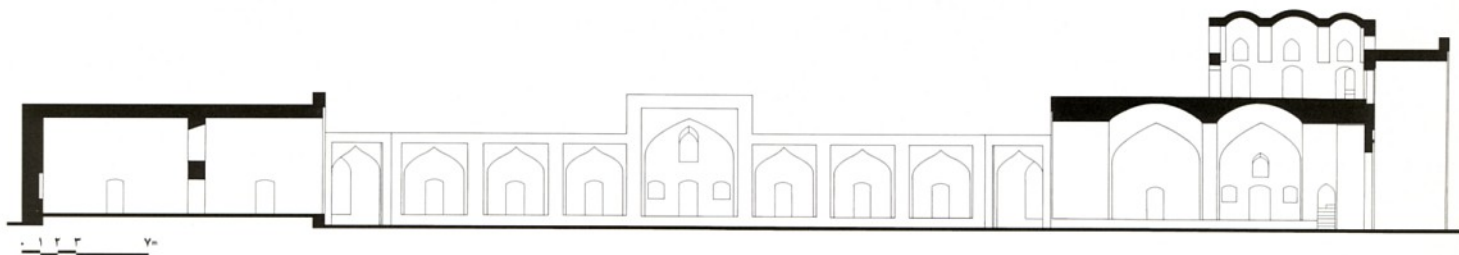
۱۱۸. سردر

برش عمودی ب-ب

section B-B

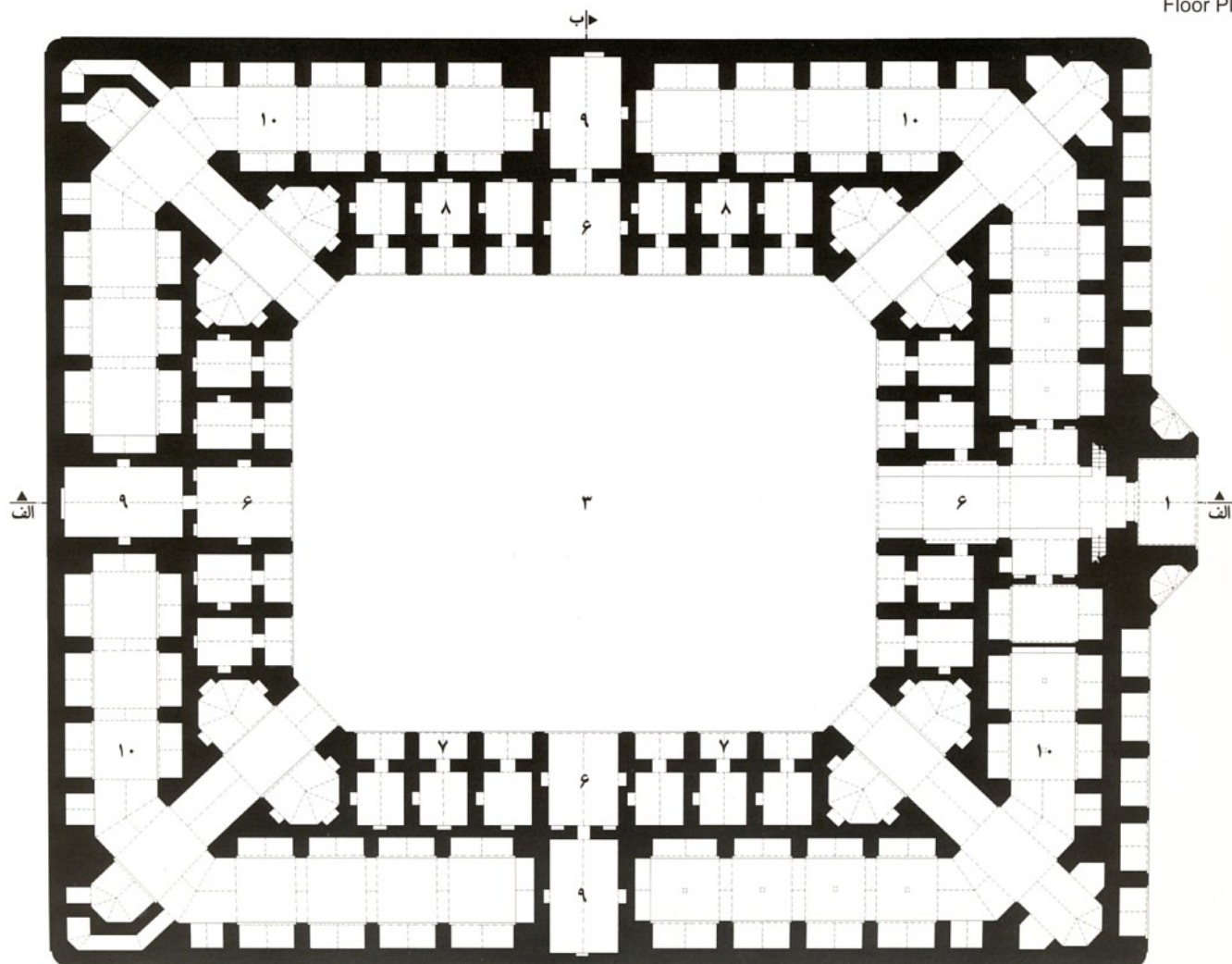

برش عمودی الف-الف

section A-A

برش افقی

Floor Plan

۱۱۹. جنبه‌های جنوبی و شرقی حیاط

119. Southern and eastern sides of the courtyard

۱۲۰. نمای غربی حیاط

120. Western facade of the courtyard

۱۲۱. سردر از داخل حیاط

121. Entrance portico from inside the courtyard

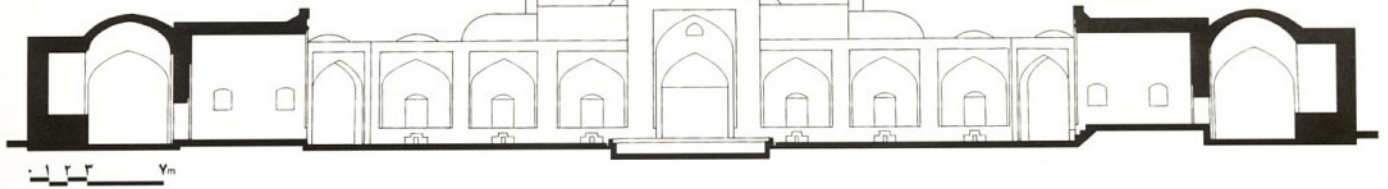
۱۲۵. حیاط و نمای غربی
125. Courtyard and its western facade

۱۲۶. جبهه شمالی حیاط
126. Northern side of the courtyard

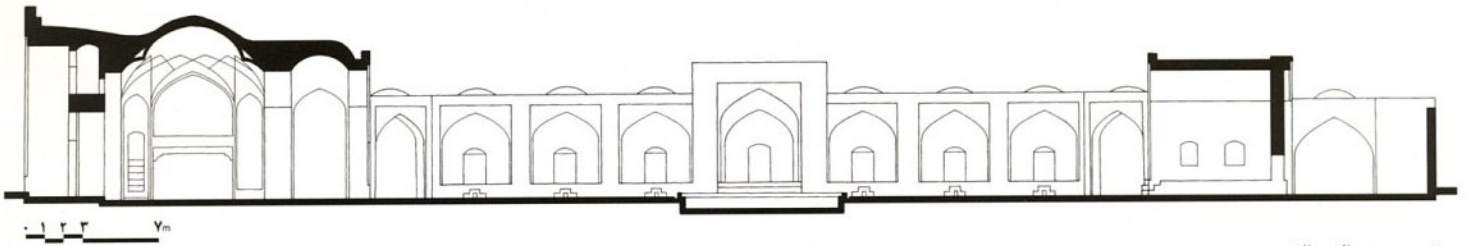

۱۲۷. جبهه‌های جنوبی و شرقی حیاط
127. Southern and eastern sides of the courtyard

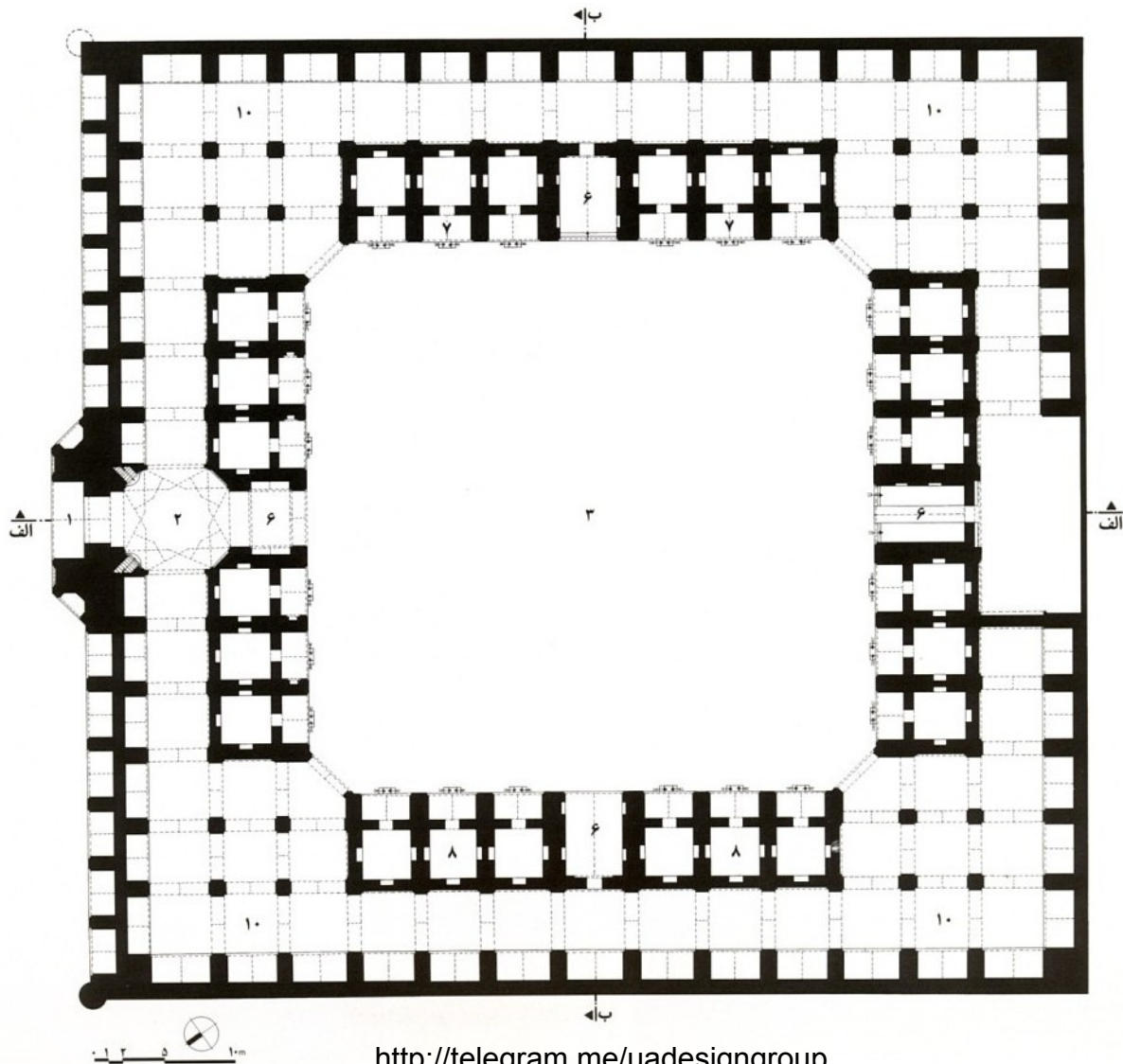
برش عمودی ب-ب

section B-B

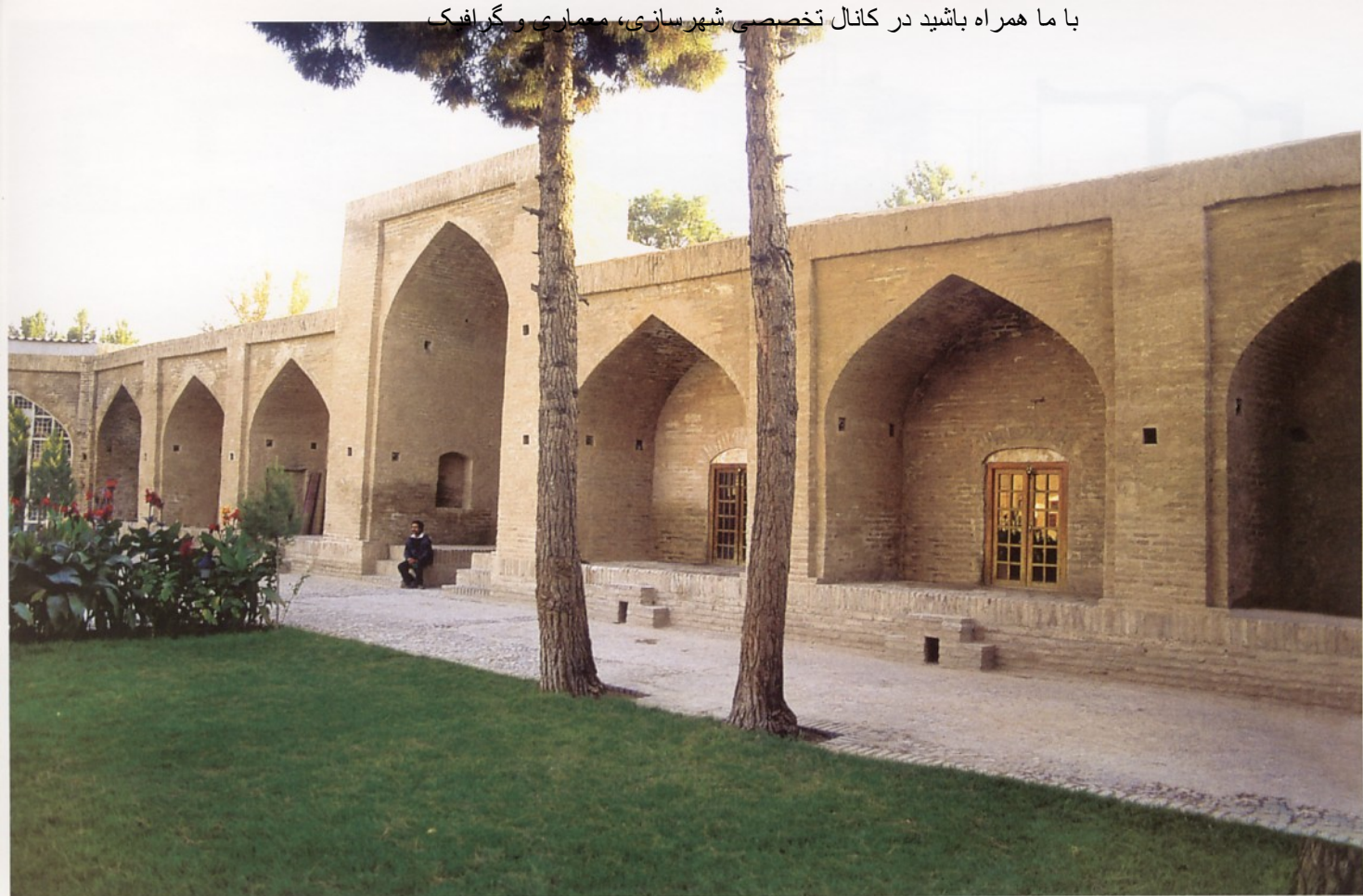
برش عمودی الف-الف

section A-A

برش افقی

Floor Plan

128. Southern side of the courtyard

۱۲۸. جبهه جنوبی حیاط

130. Entrance portico

۱۳۰. سردر

129. Entrance vestibule ceiling

۱۲۹. سقف هشتی ورودی

Nayshabour, Shah 'Abbasi Caravansary

Emam Khomeini Ave., before Khayyam Square

Historic inscriptions: No historic inscription exists in the building.

Commissioner and builders: In view of its architectural style, *Fehrest-e Carvansara-ha-ye Iran* and *Bana-ha-ye Tarikhi-e Khorasan* attribute this caravansary to the Safavid period.¹ The author of *Matla'-osh-Shams* mentions a water cistern equipped with two *bad-girs* in front of the caravansary.² This cistern does not exist today.

Evolution of the building: This caravansary temporarily served as the gendarmerie headquarters of Nayshabour and was restored and altered at the time.³ Today this building houses the Museum of Nayshabour.

Architectural notes: Covering an area of approximately 4900 square meters, this caravansary ranks among relatively large caravansaries.

The building's square central courtyard with chamfered corners is encircled by four *eivans* and twenty-four *eivanchehs* each of which has a chamber behind it. The stables of the ensemble form a second ring around the building. They consist of pillared areas located at the corners of the courtyard and connected to each other by long pathways. Generally speaking, the stables of this caravansary occupy a larger area than its chambers. The stables were accessed immediately through the chamfered corners of the courtyard. This type of access is rarely seen in other caravansaries. In the recent period, the *eivans* have also been connected to the stables.

The caravansary is accessed from the middle of its northern side. Following Safavid taste, its tall portico protrudes from the facade of this side. Its flanking oblique arcades on two floors have given a chiseled appearance to this portico. The rows of arcades on either side of the por-

tico distinguish the entrance side from the building's other sides and create a background which emphasizes the portico. The three other sides of the caravansary are plain and unadorned. In addition, the brick-work decoration of this portico's frontispiece and spandrels further distinguishes it. This portico leads into a large vestibule with a *rasmi-bandi*-adorned ceiling. This vestibule was flanked by chambers and rooms which have now been demolished, opening the vestibule to the stables located at either end of this side. The entrance vestibule leads directly to the northern *eivan* and then to the caravansary's courtyard. The four facades around the courtyard have similar divisions, which indicate the precise order of the building's design. The uniform skyline around the courtyard is broken by the *eivans*. The northern and southern *eivans* are slightly taller than the two others and emphasize the entrance axis. The eastern and western *eivans* are distinguished by the brick-work decoration of their frontispieces. Today the caravansary's courtyard is decorated with a central pool surrounded by flower beds, which are not reproduced in the plans presented here. According to the author of *Matla'-osh-Shams*, four watchtowers existed at the four corners of the caravansary.⁴ These watchtowers have now disappeared.

1. Mohammad Yousef Kiani and Wolfram Kleis, *Fehrest-e Carvansaraha-ye Iran*, Tehran, Ministry of Culture and Education/ Iranian National Ancient Monument Preservation Organization, 1362 AS, p. 137; 'Ali Asghar Moghri, *Banaha-ye Tarikhi-e Khorassan*, Mashhad, Cultural Head Office of Khorassan Province, 1359 AS, p. 68.

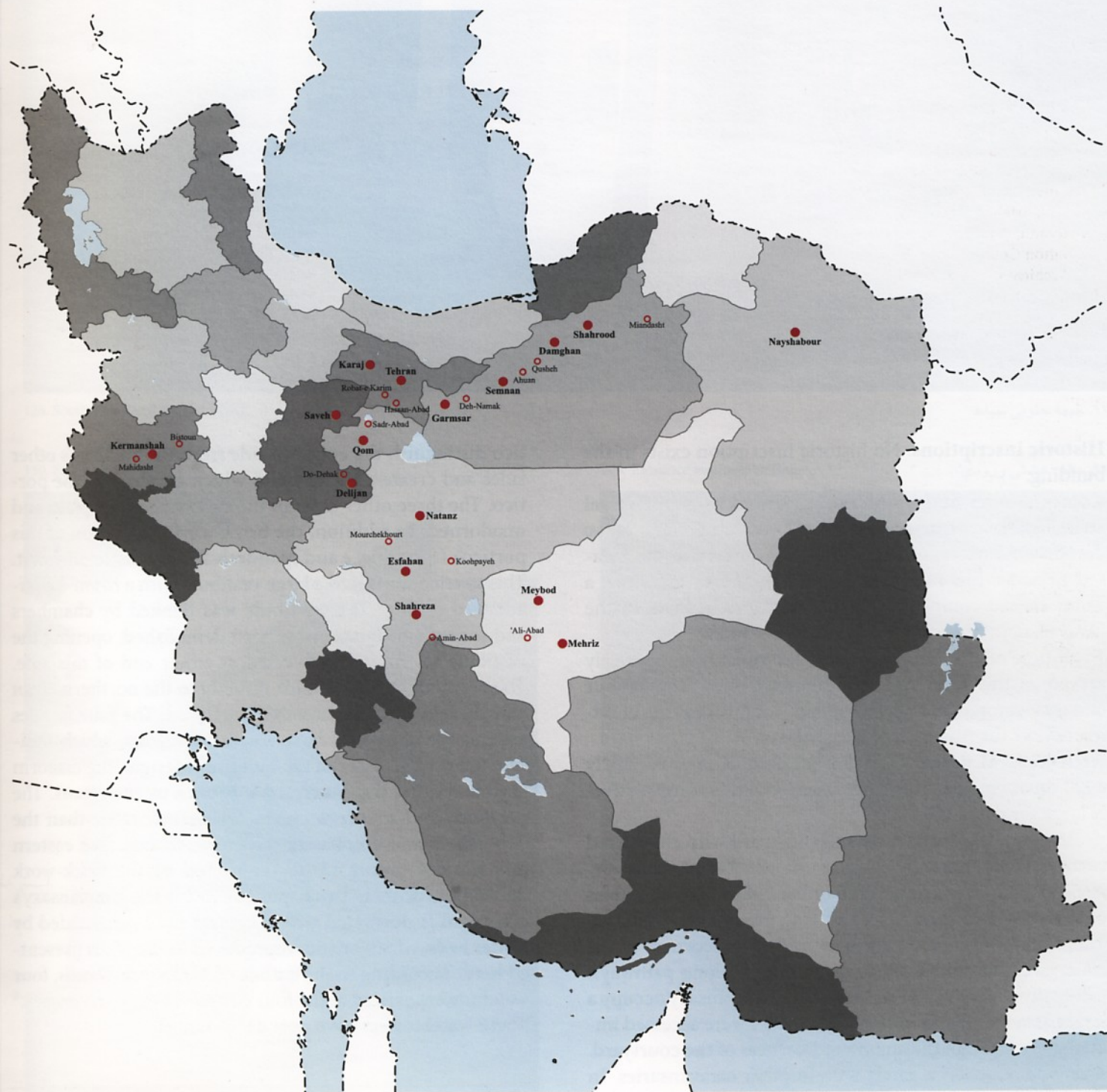
2. Mohammad Hassan Khan E'temad-os-Saltaneh, *Matla'-osh-Shams*, preface and introduction by Mohammad Peyman, Tehran, Pishgam, 1362 AS, 3 volumes, vol. 3, p. 108.

3. Mohammad Yousef Kiani and Wolfram Kleis, *ibid.*

4. Mohammad Hassan Khan E'temad-os-Saltaneh, *ibid.*

Distribution of Iranian Cities

(In which the buildings of this Volume are located.)

- City which has the caravansary in it or close to it.
- Location of the caravansary

GANJNAMEH

Cyclopaedia of
Iranian Islamic Architecture

volume 17
Caravansaries

Shahid Beheshti University

Faculty of Architecture and Urban Planning
Documentation and Research Center

UA DESIGN GROUP
Urban Planning | Architect | Graphic

FREE ACCESS & DOWNLOAD OF BOOKS, ARTICLES, JOURNALS & SCIENTIFIC & RESEARCH PROFESSIONAL WORKS

گروه تخصصی شهرسازی، معماری و گرافیک

دسترسی و دانلود رایگان کتب، مقالات، نشریات
و آثار علمی پژوهشی تخصصی

 JOIN US IN TELEGRAM
[HTTP://TELEGRAM.ME/UADESIGNGROUP](http://telegram.me/uadesigngroup)

SCAN IT BY
QR READER

